

İNSAN HÜQUQLARI

**“ƏLİLLİYİ OLAN ŞƏXSLƏRİN HÜQUQLARI HAQQINDA”
KONVENSIYA**

**Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə
Komitənin Ümumi Şərhlərinin Seçmə Toplusu**

Bu nəşr Avropa İttifaqı və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığının maliyyə dəstəyi hesabına tərcümə edilərək dərc olunmuşdur. Bu nəşrin müəllifi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığıdır. Bu nəşrdə istifadə olunan məzmun və material heç bir halda Avropa İttifaqının mövqeyini əks etdirmir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığı bu vəsaitin redaktə edilməsində dəstəyinə görə Azərbaycan Respublikasının Ombudsman Aparatına dərin təşəkkürünü bildirir.

AVROPA İTTİFAQI

MÜNDƏRİCAT:

Giriş	2
Ümumi Şərh N. 1: 12-ci maddə: Qanun qarşısında bərabərlik	3
Ümumi Şərh N. 2: 9-cu maddə: Müyəssərlik	25
Ümumi Şərh N. 3: Əlilliyi olan qadın və qızlar barədə 3 saylı ümumi şərh	49
Ümumi Şərh N. 4 İnküziv təhsil hüququ barədə 4 saylı ümumi şərh (2016)	76

Giriş

Bu vəsait Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitənin hazırladığı Ümumi Şərhlərin seçmə toplusunu təqdim edir.

Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitə də daxil olmaqla Birləşmiş Millətlər Təşkilatının insan hüquqlarına dair Müqavilə Qurumları müvafiq insan hüquqları müqavilələrində nəzərdə tutulan maddə və müddəaların şərhini “ümumi şərhlər” və ya “ümumi tövsiyələr” formasında hazırlayırlar. Bu sənədlər Birləşmiş Millətlər Təşkilatının insan hüquqları müqavilələrində təsbit edilən müxtəlif insan hüquqları, prinsiplər və əsas müddəaların müfəssəl şərhini verir, eləcə də onların icrasında diqqət yetirilməli olan məqamları və atılmalı olan addımları izah edir. Bundan əlavə, Ümumi Şərhlər insan hüquqları müqavilələrinin xüsusi maddələri baxımından milli hesabatların hazırlanmasına dair ümumi təlimatla təmin edir.

Ümumi Şərh № 1:

**12-ci maddə: Qanun
qarşısında bərabərlik**

**“Əlilliyi olan
şəxslərin hüquqları
haqqında”
Konvensiya**

Paylanma: Ümumi
19 may 2014-cü il

Əsli: İngilis dili
Qeyri-rəsmi tərcümə

**Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitə
On birinci sessiya
31 mart—11 aprel 2014-cü il**

1 saylı ümumi şərh (2014)

12-ci maddə: Qanun qarşısında bərabərlik

I. Giriş

1. Qanun qarşısında bərabərlik insan hüquqlarının müdafiəsinin əsas ümumi prinsipidir və digər insan hüquqlarının icrası üçün zəruridir. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi və Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt qanun qarşısında bərabərliyi xüsusilə təmin edir. “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyanın 12-ci maddəsi bu mülki hüququn məzmununu daha ətraflı təsvir edir və əsas diqqəti əlilliyi olan şəxslərin ənənəvi olaraq öz hüquqlarından məhrum edildiyi məsələlərə ayırır. 12-ci maddə əlilliyi olan şəxslər üçün əlavə hüquqlar müəyyən etmir; o, sadəcə olaraq, üzv Dövlətlərdən əlilliyi olan şəxslərin digərləri ilə bərabər şəkildə qanun qarşısında bərabərlik hüququnun təmin edilməsini nəzərə almaq üçün tələb olunan müəyyən elementləri təsvir edir.

E.14-03120 (E)

1403120

Please recycle

2. Bu maddənin əhəmiyyətini nəzərə alaraq, Komitə hüquqi potensiallar barədə müzakirələr üçün interaktiv forumların işini asanlaşdırmışdır. 12-ci maddənin müddəalarının ekspertlər, üzv Dövlətlər, əlilliyi olan şəxslərin təşkilatları, qeyri-hökumət təşkilatları, sazişlərə nəzarət qurumları, milli insan hüquqları institutları və BMT-nin agentlikləri tərəfindən daha faydalı mübadiləsi səbəbindən Komitə ümumi şərh üzrə əlavə təlimatların təmin edilməsini zəruri hesab etmişdir.

3. Komitə indiyə kimi nəzərdən keçirdiyi müxtəlif üzv Dövlətlərin ilkin hesabatları əsasında müşahidə edir ki, Konvensiyanın 12-ci maddəsinə əsasən üzv Dövlətlərin öhdəliklərinin dəqiq olaraq nələri əhatə etməsi ilə bağlı ümumi anlaşılmazlıq mövcuddur. Əslində, əlilliyin insan hüquqlarına əsaslanan modelinin əvəzedici qərar qəbul etmə yanaşmasından yardımli qərar qəbul etmə yanaşmasına keçidi nəzərdə tutması ümumilikdə başa düşülməmişdir. Hazırkı ümumi şərhin məqsədi 12-ci maddənin müxtəlif komponentlərindən ortaya çıxan ümumi öhdəlikləri aşkar etməkdir.

4. Hazırkı ümumi şərh 3-cü maddədə təsvir olunduğu kimi Konvensiyanın ümumi prinsiplərinə əsaslanan 12-ci maddənin açılışını, o cümlədən, insan ləyaqətinə, fərdi özünüidarəyə — həmçinin şəxsi seçim etmək azaldığı da daxil olmaqla —, və insanların müstəqilliyinə hörmət; ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi; cəmiyyətə tam və səmərəli şəkildə cəlb olunma və daxil olma; əlilliyi olan şəxslərin fərqliliyinə hörmət edilməsi və onların insan müxtəlifliyinin komponenti və bəşəriyyətin bir hissəsi olduğunun qəbul edilməsi; imkanların bərabərliyi; müyəssərlik; kişi və qadınların bərabərliyi; əlilliyi olan uşaqların inkişaf edən qabiliyyətlərinə hörmət və əlilliyi olan uşaqların öz fərdiliklərini saxlamaq hüququna hörməti özündə əks etdirir.

5. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt və “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyanın hər biri müəyyən edir ki, qanun qarşısında bərabərlik hüququ “hər yerdə” tətbiq olunur. Başqa sözlə, beynəlxalq insan haqları haqqında qanunda qanun qarşısında kiminsə bir şəxs kimi tanınmaq hüququndan məhrum edilməsinə və ya bu hüququn məhdudlaşdırılmasına yol verəcək hallar yoxdur. Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın hətta fəvqəladə hallarda belə bu hüququn pozulmasına imkan verməyən 4-cü maddəsinin 2-ci bəndi bunu dəstəkləyir. “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları” haqqında Konvensiyada qanun qarşısında bərabər şəkildə tanınmaq

hüququnda istisna ilə bağlı ekvivalent qadağa müəyyən olunmasa belə, Beynəlxalq Paktın müddəası “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları” haqqında Konvensiyanın müddəalarının mövcud beynəlxalq hüququ pozmadığını müəyyən edən Konvensiyanın 4-cü maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən bu cür müdafiəni əhatə edir.

6. Qanun qarşısında bərabərlik hüququ həmçinin digər əsas beynəlxalq və regional insan hüquqları sazişlərində əks olunur. “Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi” haqqında Konvensiyanın 15-ci maddəsi qadınların qanun qarşısında bərabərliyini təmin edir və qadınların hüquqi potensiallarının kişilərlə bərabər şəkildə tanınmasını, həmçinin müqavilələrin bağlanması, əmlakın idarə olunması və onların ədliyyə sistemində hüquqlarının icrası baxımından tanınmasını tələb edir. İnsan və xalqların hüquqları haqqında Afrika Xartiyasının 3-cü maddəsi hər bir şəxsin qanun qarşısında bərabərliyini və qanun tərəfindən bərabər müdafiə hüququnu təmin edir. “İnsan hüquqları haqqında” Amerika Konvensiyasının 3-cü maddəsi hüquqi şəxs olmaq hüququnu və hər bir insanın qanun qarşısında bir şəxs kimi tanınmaq hüququnu mühafizə edir.

7. Üzv Dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin hüquqi potensialı ilə bağlı hüququnun digərləri ilə qeyri-bərabər şəkildə məhdudlaşdırılmamasını təmin etmək üçün bütün hüquq sahələrini hərtərəfli şəkildə yoxlamalıdır. Tarixən, əlilliyi olan şəxslər qəyyumluq, mühafizəkarlıq və zorakı müalicəyə imkan verən psixi sağlamlıq qanunları kimi əvəzedici qərar qəbul etmə rejimlərində ayrı-seçkilik zəminində hüquqi potensiallarla bağlı hüquqlarından məhrum edirlər. Digərləri ilə bərabər şəkildə əlilliyi olan şəxslərin tam hüquqi potensiallarının bərpa edilməsini təmin etmək üçün bu təcrübələr ləğv edilməlidir.

8. Konvensiyanın 12-ci maddəsi təsdiq edir ki, əlilliyi olan şəxslərin hamısı tam hüquqi potensiallara malikdir. Tarix boyu əksər qruplar, həmçinin qadınlar (xüsusilə nikahdan sonra) və etnik azlıqlar qərəzli şəkildə hüquqi potensiallarından məhrum edirlər. Bununla belə, əlilliyi olan şəxslər dünya üzrə hüquqi sistemlərdə hüquqi potensialından ən çox məhrum edilən qrup olaraq qalırlar. Qanun qarşısında bərabərlik hüququ nəzərdə tutur ki, hüquqi potensiallar insani keyfiyyətləri baxımından bütün insanlara xas olan universal xüsusiyyətdir və əlilliyi olan şəxslər üçün digərləri ilə bərabər şəkildə təmin edilməlidir. Hüquqi potensiallar mülki, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üçün zəruridir. O, əlilliyi olan şəxslərin sağlamlığı, təhsili və işi ilə bağlı

əsas qərarları qəbul edərkən onlar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əlilliyi olan şəxslərin hüquqi potensiallarından məhrum edilməsi əksər hallarda onların bir çox əsas hüquqlarından, həmçinin səs vermək, evlənmək və ailə qurmaq hüququndan, uşaq dünyaya gətirmək hüquqlarından, valideynlik hüquqlarından, cinsi əlaqəyə və tibbi müalicəyə razılıq vermək hüququndan və azadlıq hüququndan məhrum edilmələrinə səbəb olur.

9. Fiziki, psixi, əqli cəhətdən məhdudiyyəti və ya duyğu orqanlarında məhdudiyyətləri olan şəxslər də daxil olmaqla əlilliyi olan şəxslərin hamısı hüquqi potensiallardan məhrumetmədən və əvəzedici qərar qəbul etmə yanaşmasından əziyyət çəkə bilər. Bununla belə, idraki və ya psixososial məhdudiyyətləri olan şəxslər əvəzedici qərar qəbul etmə rejimlərindən və ya hüquqi potensiallardan məhrumetmədən həddən ziyadə zərər görüblər və bu vəziyyət hələ də davam edir. Komitə bir daha təsdiq edir ki, insanın əlillik statusu və ya məhdudiyyətin (həmçinin fiziki və ya duyğu orqanlarının məhdudiyyətinin) mövcudluğu heç vaxt hüquqi potensiallardan və ya 12-ci maddə ilə təmin edilən hüquqlardan məhrumetmə üçün zəmin yaratmamalıdır. Əlilliyi olan şəxslərin tam hüquqi potensiallarının digərləri ilə bərabər şəkildə bərpa olunmasını təmin etmək üçün 12-ci maddəni pozan və ya pozmaq niyyətində olan bütün təcrübələr ləğv olunmalıdır.

10. Bu ümumi şərh, başlıca olaraq, 12-ci maddənin normativ məzmununa və onun əsasında ortaya çıxan dövlət öhdəliklərinə diqqət ayırır. Komitə müşahidələr, ümumi şərhlər və digər sənədləri tamamlamaqla gələcəkdə 12-ci maddəyə əsasən ortaya çıxan hüquq və öhdəliklər barədə daha ətraflı təlimatlar təmin etmək üçün bu sahədə işini davam etdirəcəkdir.

II. 12-ci maddənin normativ məzmunu

12-ci maddənin 1-ci bəndi

11. 12-ci maddənin 1-ci bəndi əlilliyi olan şəxslərin qanun qarşısında bir şəxs kimi tanınmaq hüququnu bir daha təsdiq edir. Bu bənd hər bir insana hüquqi şəxs qismində hörmət edilməsini təmin edir və bu, insanın hüquqi potensiallarının tanınması üçün ilkin şərtidir.

12-ci maddənin 2-ci bəndi

12. 12-ci maddənin 2-ci bəndi qəbul edir ki, əlilliyi olan şəxslər həyatın bütün sahələrində digərləri ilə bərabər şəkildə hüquqi potensiallarından faydalanırlar. Hüquqi potensiallar həm hüquq sahibi olmaq, həm də qanun çərçivəsində fəaliyyət göstərmək səlahiyyətlərini əhatə edir. Hüquq sahibi olmaq potensialı insana hüquqlarının ədliyyə sistemi tərəfindən tam müdafiəsi imkanını verir. Qanun çərçivəsində fəaliyyət göstərmək hüquqi potensialı ilə həmin şəxs əməliyyatlar aparmaq, hüquqi münasibətləryaratmaq, onları dəyişdirmək və ya sonlandırmaq gücünə malik tərəf kimi qəbul edilir. Hüquqi tərəf kimi tanınmaq hüququ üzv Dövlətlərin "əlilliyi olan şəxslərin digərləri ilə bərabər şəkildə əmlaka malik olmaq və ya onu irsən əldə etmək, öz maliyyə işlərinə nəzarət etmək, bank kreditləri, ipotekalar və digər maliyyə krediti formalarından bərabər şəkildə istifadə etmək hüququnu və əlilliyi olan şəxslərin ixtiyari şəkildə öz əmlaklarından məhrum edilməməsini təmin etmək üçün bütün müvafiq və səmərəli tədbirləri həyata keçirmək" vəzifəsini müəyyən edən Konvensiyanın 12-ci maddəsinin 5-ci bəndində təmin edilir.

13. Hüquqi potensial və zehni potensial fərqli konseptlərdir. Hüquqi potensiallar hüquq və vəzifələrə sahib olmaq (hüquqi status) və həmin hüquq və vəzifələri icra etmək (hüquqi vasitəçilik) bacarığıdır. O, cəmiyyətdə faydalı şəkildə iştirak imkanını əldə etmək üçün əsas vasitədir. Əqli potensial isə təbiətə insandan insana dəyişən və əksər amillərdən, həmçinin mühit və sosial amillərdən asılı olaraq sözügedən şəxs üçün fərqli ola biləcək qərar qəbul etmə bacarığına aiddir. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (6-cı maddə), Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (16-cı maddə) və "Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi" haqqında Konvensiya (15-ci maddə) kimi hüquqi vasitələr zehni və hüquqi potensiallar arasındakı fərqi müəyyən etmir. Bununla belə, "Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları" haqqında Konvensiyanın 12-ci maddəsi açıqlayır ki, "idrakin qeyri-sağlamlığı" və digər ayrı-seçkilik etiketləri hüquqi potensiallardan (həm hüquqi status, həm də hüquqi vasitəçilikdən) məhrumetmə üçün qanuni səbəb deyil. Konvensiyanın 12-ci maddəsinə əsasən, əqli potensialın güman edilən və ya faktiki məhdudiyyətlərindən, hüquqi potensiallardan məhrumetməyə bəraət qazandırmaq üçün istifadə olunmamalıdır.

14. Hüquqi potensial bütün insanlara, həmçinin əlilliyi olan şəxslərə verilən təbii hüquqdur. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, o, iki elementdən ibarətdir.

Birincisi, hüquqlara malik olmaq və qanun qarşısında hüquqi şəxs kimi tanınmaq üçün hüquqi statusdur. Buna, misal üçün, doğum haqqında şəhadətnaməyə malik olmaq, tibbi yardım almaq üçün müraciət etmək, seçkilər üçün qeydiyyatdan keçmək və ya pasport əldə etmək üçün müraciət etmək daxil ola bilər. İkincisi, həmin hüquqlara əsasən fəaliyyət göstərən və həmin fəaliyyətlərin qanun tərəfindən tanınmasını təmin etən hüquqi vasitəçilikdir. Məhz bu komponent əlilliyi olan şəxslərin əlindən tez-tez alınır və ya məhdudlaşdırılır. Məsələn, qanunlar əlilliyi olan şəxslərin əmlaka malik olmasına imkan verə bilər, ancaq əmlak alqı-satqısı baxımından onların həyata keçirdikləri tədbirlərə heç də hər zaman hörmət etməyə bilər. Hüquqi potensial dedikdə, əlilliyi olan şəxslər də daxil olmaqla bütün insanların hüquqi status və hüquqi vasitəçiliyə, sadəcə olaraq, insan olmaları səbəbindən malik olması nəzərdə tutulur. Buna görə də, hüquqi potensiallarla bağlı hüququn yerinə yetirilməsi üçün hüquqi potensialın hər iki elementi tanınmalıdır; onlar ayrılmazdır. Əqli potensial konsepti öz-özlüyündə həddindən artıq mübahisəlidir. Əqli potensial çox vaxt göstəriləni kimi obyektiv, elmi və təbii fenomen deyil. Əqli potensial onun qiymətləndirilməsində əsas rol oynayan elm sahələri, peşələr və təcrübələrdə olduğu kimi, sosial və siyasi kontekstlərdən asılıdır.

15. Üzv Dövlətlərin Komitə tərəfindən indiyə kimi yoxlanılan hesabatlarının əksəriyyətində bir şəxs, adətən, idraki və ya psixososial məhdudiyyətlər səbəbindən qərar qəbul etmək qabiliyyətini itirdiyi halda, onun xüsusi qərar qəbul etmək üçün hüquqi potensialı da nəticə etibarilə ləğv olunsun deyərək əqli və hüquqi potensial konseptləri birləşdirilmişdir. Buna, sadəcə olaraq, əlillik diaqnozuna (statusa əsaslanan yanaşma), insanın mənfi nəticələri olacağı düşünülməsinə qərar qəbul etməsinə (nəticəyə əsaslanan yanaşma) və ya həmin şəxsin qərar qəbul etmək qabiliyyətinin nöqsanlı hesab olunmasına (funksional yanaşma) əsasən qərar verilir. Funksional yanaşmada əqli potensialı qiymətləndirməyə və, müvafiq olaraq, hüquqi potensialı inkar etməyə cəhd edilir. Bu yanaşma, adətən, insanın qərarın mahiyyəti və nəticələrini başa düşmək və/və ya onun müvafiq məlumatlardan istifadə etmək yaxud onları qiymətləndirmək qabiliyyətinə əsaslanır. Bu yanaşma iki əsas səbəbə görə pozulur: (a) əlilliyi olan şəxslərə qarşı ayrı-seçkilik yaradır; (b) insan təfəkkürünün daxili proseslərini dəqiq qiymətləndirə bildiyini ehtimal edir və insan qiymətləndirmədən keçə bilmədikdə həmin şəxsin əsas hüququnu - qanun qarşısında bərabərlik hüququnu inkar edir. Bütün bu yanaşmalarda insanın hüquqi potensiallarından məhrum edilməsinin və ya qanun qarşısında bir şəxs

kimi statusunun aşağı salınmasının hüquqi əsasları kimi həmin şəxsin əlilliyi və/və ya qərar qəbul etmək qabiliyyəti götürülür. 12-ci maddə ayrı-seçkilik zəminində hüquqi potensiallardan bu cür məhrumetməyə imkan vermir, daha doğrusu, hüquqi potensialların icrasına yardım göstərilməsini tələb edir.

12-ci maddənin 3-cü bəndi

16. 12-ci maddənin 3-cü bəndi qəbul edir ki, üzv Dövlətlər əlilliyi olan şəxsləri öz hüquqi potensiallarının icrası zamanı yardımla təmin etmək öhdəliyinə malikdir. Üzv Dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin hüquqi potensiallarını inkar etməkdən çəkinməli, əvəzində əlilliyi olan şəxsləri, onların hüquqi qüvvəyə malik qərarlar qəbul etmələrinə imkanın yaradılması üçün zəruri olan yardımla təmin etməlidir.

17. Hüquqi potensialların icrasına yardım çərçivəsində əlilliyi olan şəxslərin hüquqları, iradəsi və seçimlərinə hörmət edilməli və heç bir zaman əvəzedici qərar qəbuletmə rejimi ilə nəticələnməməlidir. 12-ci maddənin 3-cü bəndi yardımın hansı formada olmasını müəyyən etmir. Yardım, müxtəlif növlərdə və müxtəlif həcmdə olmaqla həm qeyri-rəsmi, həm də rəsmi yardım formalarını əhatə edən geniş termdir. Məsələn, əlilliyi olan şəxslər müəyyən növ qərarlarla bağlı hüquqi potensiallarını icra edərkən onlara kömək edəcək bir və ya bir neçə etibarlı yardımçı seçə bilər və ya kənar dəstək, müdafiə (həmçinin özünümüdafiə yardımı) və ya ünsiyyət üçün yardım kimi digər yardım formalarını tələb edə bilərlər. Əlilliyi olan şəxslərin hüquqi potensiallarını icra etməsinə göstərilən yardıma universal dizayn və əlçatanlıqla bağlı tədbirlər də daxil ola bilər, məsələn, bank hesabı açmaq, müqavilə bağlamaq və ya digər sosial əməliyyatları həyata keçirmək üçün tələb olunan hüquqi aktları icra etmək məqsədilə bank və maliyyə müəssisələri kimi özəl və dövlət sektorlarından —əlilliyi olan şəxslərə məlumatı başa düşülən formatda təqdim etməyi və ya onları peşəkar işarə dili tərcüməsi ilə təmin etməyi tələb etmək. Yardım, həmçinin, xüsusi olaraq öz iradə və seçimlərini ifadə etmək məqsədilə sözsüz ünsiyyət formalarından istifadə edənlər üçün ünsiyyətin müxtəlif, ənənəvi olmayan üsullarının yaradılması və tanınmasını təşkil edə bilər. Əlilliyi olan şəxslərin əksəriyyəti üçün öncədən planlaşdırmaq bacarığı onlara öz arzularını başqalarına çatdırmaqla biləcək mövqedə olmadıqları zaman əməl ediləsi iradə və seçimlərini ifadə etməyə kömək edən vacib yardım formasıdır. Əlilliyi olan bütün şəxslər öncədən planlaşdırma ilə məşğul olmaq hüququna malik olmalı və onlara digərləri ilə bərabər şəkildə bunu etmək imkanı verilməlidir.

Üzv Dövlətlər müxtəlif seçimlərə uyğun olaraq öncədən planlaşdırmanın müxtəlif mexanizmlərini təmin edə bilər, ancaq onların heç biri ayrı-seçkiliyə əsaslanmamalıdır. Arzu etdiyi zaman hər hansı bir şəxsə öncədən planlaşdırma prosesini tamamlamaq üçün yardım göstərilməlidir. Öncədən tərtib edilmiş təlimatın qüvvəyə minmə (və müdaxilənin dayandırılması) məqamı həmin şəxs tərəfindən müəyyən edilməli və təlimatın mətninə daxil edilməlidir; o, insanın əqli potensiala malik olmamasına dair qiymətləndirməyə əsaslanmamalıdır.

18. Təmin ediləcək yardımın növü və həcmi əlilliyi olan şəxslərin müxtəlifliyi səbəbindən insandan insana əhəmiyyətli dərəcədə dəyişəcəkdir. Bu, Konvensiyanın baş prinsipi kimi əlilliyi olan şəxslərin fərqliliyinə hörmət edilməsi və onların insan müxtəlifliyinin və bəşəriyyətin bir hissəsi olduğunun qəbul edilməsi fikrini irəli sürən 3-cü (d) maddəsinə uyğundur. Böhran vəziyyətləri də daxil olmaqla hər zaman əlilliyi olan şəxslərin fərdi özünüidarəsi və qərar qəbul etmək potensialına hörmət edilməlidir.

19. Bəzi əlilliyi olan şəxslər Konvensiyanın 12-ci maddəsinin 2-ci bəndində göstərildiyi kimi, yalnız digərləri ilə bərabər şəkildə hüquqi potensiallarının tanınmasını tələb edirlər və onlar 12-ci maddənin 3-cü bəndində göstərildiyi kimi, yardım hüququnu icra etmək niyyətində olmaya bilərlər.

12-ci maddənin 4-cü bəndi

20. 12-ci maddənin 4-cü bəndində hüquqi potensialların icrasına yardım sistemində mütləq olan təhlükəsizlik tədbirləri barədə ümumi məlumat verilir. 12-ci maddənin 4-cü bəndini 12-ci maddənin digər bəndləri və bütövlükdə Konvensiya ilə birlikdə oxumaq lazımdır. O, üzv Dövlətlərdən hüquqi potensialların icrası üçün münasib və səmərəli zəmanət yaratmağı tələb edir. Bu zəmanətlərin başlıca məqsədi insanların hüquq, iradə və seçimlərini təmin etmək olmalıdır. Buna nail olmaq üçün zəmanətlər digərləri ilə bərabər şəkildə istismardan müdafiəni təmin etməlidir.

21. Kifayət qədər say göstərildikdən sonra hələ də fərdin iradə və seçimlərini müəyyən etmək mümkün olmadığı hallarda “iradə və seçimlərin ən yaxşı şəkildə şərh edilməsi” “ən ümdə maraqlar” anlayışını əvəz etməlidir. Bu, 12-ci maddənin 4-cü bəndinə əsasən, fərdin hüquq, iradə və seçimlərinə aiddir. “Ən ümdə maraqlar” prinsipi yetkin insanlarla əlaqədar 12-ci maddəyə uyğun gələn zəmanət deyil. Əlilliyi olan şəxslərin digərləri ilə bərabər şəkildə hüquqi

potensiallarla bağlı hüquqlarına çıxışını təmin etmək üçün “ən ümdə maraqlar” yanaşması “iradə və seçimlər” yanaşması ilə əvəz olunmalıdır.

22. Bütün insanlar “yersiz təsirə” məruz qalmaq riski altındadır, ancaq bu risk qərar qəbul etmək üçün başqalarının yardımına ehtiyac duyan insanlar üçün daha böyük ola bilər. Yersiz təsir yardım göstərən və yardım göstərilən şəxs arasındakı qarşılıqlı əlaqə qorxu, təcavüz, hədə-qorxu, aldatma və ya manipulyasiya kimi əlamətləri aşkara çıxardığı vaxt baş verən hal kimi xarakterizə olunur. Hüquqi potensialların icrası üçün vacib olan zəmanətlərə yersiz təsirdən müdafiə də daxil olmalıdır; bununla belə, müdafiə tədbirləri insanın hüquq, iradə və seçimlərinə, həmçinin riskə getmək və səhv etmək hüququna hörmət etməlidir.

12-ci maddənin 5-ci bəndi

23. 12-ci maddənin 5-ci bəndi üzv Dövlətlərdən əlilliyi olan şəxslərin digərləri ilə bərabər şəkildə maliyyə və iqtisadiyyat məsələləri ilə bağlı hüquqlarını təmin etmək üçün qanunverici, inzibati, məhkəmə və digər praktiki tədbirlər də daxil olmaqla tədbirlər həyata keçirməyi tələb edir. Ənənəvi olaraq, əlilliyin tibbi modelinə əsasən, əlilliyi olan şəxslər maliyyə resurslarına çıxışdan və əmlak əldə etmək hüququndan məhrum edirlər. 12-ci maddənin 3-cü bəndinə əsasən, əlilliyi olan şəxslərin maliyyə məsələləri ilə bağlı hüquqi potensiallardan məhrum edilməsi yanaşması hüquqi potensialları icra etmək üçün göstərilən yardımla əvəz olunmalıdır. Gender aspektinin maliyyə və əmlak məsələlərində ayrı-seçkilik üçün əsas ola bilmədiyi kimi, əlillik aspektindən də bu məqsədlərlə istifadə oluna bilməz.¹

III. Üzv Dövlətlərin öhdəlikləri

24. Üzv Dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin qanun qarşısında bərabərlik hüququna hörmət etmək, onu qorumaq və həyata keçirmək öhdəliyinə malikdir. Bu baxımdan üzv Dövlətlər əlilliyi olan şəxsləri qanun qarşısında bərabərlik hüququndan məhrum edən hər hansı tədbirdən çəkinməlidir. Üzv Dövlətlər qeyri-dövlət qurumları və özəl şəxslərin əlilliyi olan şəxslərin öz insan hüquqlarını, həmçinin hüquqi potensialları ilə bağlı hüququnu həyata keçirərək onlardan

¹ Baxın: “Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” Konvensiya, 13-cü maddə (b).

faydalanmaq imkanına müdaxiləsinin qarşısını almaq üçün tədbir görməlidir. Hüquqi potensialın icrası üçün göstərilən yardımın əsas məqsədlərindən biri əlilliyi olan şəxslərin, arzu edərlərsə, gələcəkdə daha az yardımla öz hüquqi potensiallarını icra edə bilmələri üçün onlarda inam və bacarıqlar yaratmaqdır. Üzv Dövlətlər yardım alan insanların yardıma nə vaxt daha az ehtiyacları olduğuna və ya nə vaxt öz hüquqi potensiallarının icrasında yardıma ehtiyac duymadıqlarına qərar verə bilmələri üçün onlara təlim keçmək öhdəliyinə malikdir.

25. Əlilliyinin və qərar qəbul etmək qabiliyyətinin olub-olmamasından asılı olmayaraq, bütün insanların anadangəlmə hüquqi potensiala malik olması barədə universal hüquqi potensialı tam şəkildə tanımaq üçün üzv Dövlətlər səbəb və ya nəticəsinin əlillik zəminində ayrı-seçkilik olan hüquqi potensiallardan məhrum etmə təcrübəsinə son qoymalıdırlar.²

26. 12-ci maddə ilə əlaqədar olaraq, əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitə üzv Dövlətlərin ilkin hesabatlarının yekun qeydlərində təkrarən bildirmişdir ki, üzv Dövlətlər qəyyumluq və himayədarlığa icazə verən qanunları nəzərdən keçirməli, əvəzedici qərar qəbuletmə rejimini insanın özünüidarə, iradə və seçimlərinə hörmətə əsaslanan yardımçı qərar qəbuletmə rejimi ilə əvəz etmək üçün qanun və siyasətlər formalaşdırmalıdır.

27. Əvəzedici qərar qəbuletmə rejimləri tam qəyyumluq, məhkəmə qadağası və qismən qəyyumluq daxil olmaqla çox müxtəlif formalarda ola bilər. Bununla belə, bu rejimlər müəyyən ümumi xüsusiyyətlərə malikdir: onlar (i) insanın hüquqi potensiallarından (hətta bir qərarla əlaqədar olsa belə) məhrum edildiyi; (ii) əlaqədar şəxsin iradəsi olmadan onun əvəzinə qərar verən şəxsin başqası tərəfindən təyin edilə bildiyi; və (iii) əlaqədar şəxsin əvəzinə qərar verən şəxsin qərarlarının onun öz iradəsi və seçimlərinin əksinə olaraq obyektiv şəkildə "ən ümdə maraqlarına" cavab verdiyi sistemlər kimi tərif edilə bilər.

28. Üzv Dövlətlərin əvəzedici qərar qəbuletmə rejimlərini yardımçı qərar qəbuletmə rejimləri ilə əvəz etmələri üçün həm əvəzedici qərar qəbuletmə rejimlərinin ləğv olunması, həm də alternativ yardımçı qərar qəbuletmə rejimlərinin yaradılması tələb olunur. Konvensiyanın 12-ci maddəsinə əməl etmək üçün yardımçı qərar qəbuletmə rejimlərini yaratmaqla yanaşı əvəzedici qərar qəbuletmə rejimlərini də qoruyub saxlamaq kifayət etmir.

² Baxın: "Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında" Konvensiya, 2-ci maddə, 5-ci maddə ilə birlikdə.

29. Yardımlı qərar qəbuletmə rejimi insanın iradə və seçimlərinə üstünlük verərək insan hüquqları normalarına hörmətə əsaslanan müxtəlif yardım formalarından ibarətdir. O, bütün insan hüquqlarının, həmçinin özünüidarə ilə bağlı hüquqların (hüquqi potensialla bağlı hüquq, qanun qarşısında bərabərlik hüququ, yaşadığı yeri seçmək hüququ və s.) və sui-istifadədən və pis rəftardan azad olmaqla bağlı hüquqların (yaşamaq hüququ, fiziki bütövlük hüququ və s.) müdafiəsini təmin etməlidir. Bundan başqa, yardımlı qərar qəbuletmə sistemləri əlilliyi olan şəxslərin həyatını həddindən artıq tənzimləməməlidir. Yardımlı qərar qəbuletmə rejimləri bir çox formada ola bildiyi halda, onların hər biri Konvensiyanın 12-ci maddəsinə əməl edilməsini təmin etmək üçün müəyyən əsas müddəaları, həmçinin aşağıdakıları, özündə birləşdirməlidir:

- (a) Yardımlı qərar qəbuletmə rejimi hər kəs üçün mövcud olmalıdır. İnsanın yardım ehtiyaclarının səviyyəsi (xüsusilə bu səviyyə yüksək olduğu zaman), qərar qəbul edilməsində yardım almaq üçün əngələ çevrilməməlidir;
- (b) Hüquqi potensialın icrasında göstərilən yardımın bütün formaları, daha intensiv yardım formaları da daxil olmaqla, insanın ən ümdə maraqlarına uyğun olmasına obyektiv olaraq inama deyil, onun iradə və seçimlərinə əsaslanmalıdır;
- (c) İnsanın ünsiyyət forması, bu ünsiyyətin ənənəvi olmadığı və ya çox az insan tərəfindən başa düşüldüyü hallarda belə, qərar qəbul edilməsində dəstəyin alınması üçün əngələ çevrilməməlidir;
- (d) İnsanın rəsmi şəkildə seçdiyi yardımçı şəxs(lər)in hüquqi cəhətdən tanınması mümkün və əlçatan olmalıdır. Dövlətlər xüsusilə təcrid olunmuş və icma daxilində təbii şəkildə mövcud olan yardımdan istifadə edə bilməyən şəxslər üçün yardımın təşkilini asanlaşdırmaq öhdəliyinə malikdir. Bu, üçüncü tərəflərin yardım göstərən insanın şəxsiyyətini yoxlamaq üçün mexanizmi, həmçinin yardımçı şəxsin əlaqədar şəxsin iradə və seçimlərinə uyğun hərəkət etmədiyinə inandıqları zaman onun hərəkətinə etiraz etməsi üçün mexanizmi özündə birləşdirməlidir;
- (e) Konvensiyanın 12-ci maddəsinin 3-cü bəndi üzv Dövlətlərin tələb olunan yardımdan istifadə etmək imkanına çıxışı təmin etməsi tələbini irəli sürür. Bunun üçün üzv Dövlətlər yardımın əlilliyi olan şəxslərə çox kiçik məbləğ qarşılığında və ya ödənişsiz olaraq göstərilməsini və maliyyə resurslarının olmamasının hüquqi potensialın icrasında yardım göstərilməsinə əngəl təşkil etməməsini təmin etməlidir;
- (f) Qərar qəbuluna yardım göstərilməsində əlilliyi olan şəxslərin əsas

hüquqlarının, xüsusilə səs vermək hüququ, nikaha daxil olmaq və ya mülki münasibətlərə girmək və ailə qurmaq hüququ, reproduktiv hüquqlar, valideynlik hüquqları, intim münasibətlərə və tibbi müalicəyə razılıq vermək hüququ və azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasına bəraət qazandırmaq üçün istifadə edilməməlidir;

(g) İnsan yardımından imtina etmək və istənilən vaxt yardım münasibətlərinə son qoymaq və ya onu dəyişdirmək hüququna malik olmalıdır;

(h) Hüquqi potensialla və hüquqi potensialların icrasına göstərilən yardımla bağlı bütün proseslər üçün zəmanətlər yaradılmalıdır. Zəmanətlərin məqsədi insanın iradə və seçimlərinə hörmət edilməsinin təmin edilməsidir;

(i) Hüquqi potensialların icrasına yardım göstərilməsi əqli potensialın qiymətləndirilməsindən asılı olmamalıdır; hüquqi potensialın icrasına yardım göstərilməsi zamanı yardım ehtiyaclarının yeni, ayrı-seçkiliyə əsaslanmayan göstəriciləri tələb olunur.

30. Qanun qarşısında bərabərlik hüququ uzun müddətdir Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda kök salmış mülki və siyasi hüquq kimi qəbul edilmişdir. Mülki və siyasi hüquqlar ratifikasiya zamanı əlavə olunur və üzv Dövlətlərdən həmin hüquqları dərhal həyata keçirmək üçün addımlar atmaq tələb olunur. Beləliklə, 12-ci maddə ilə təmin olunan hüquqlar ratifikasiya vaxtı tətbiq olunur və dərhal həyata keçirilməlidir. Hüquqi potensialların icrasında göstərilən yardıma çıxışı təmin etmək üzrə 12-ci maddənin 3-cü bəndində göstərilən dövlət öhdəliyi qanun qarşısında bərabərlik üzrə mülki və siyasi hüququn icrası öhdəliyidir. “Tədricən həyata keçirmə” (4-cü maddə, 2-ci bənd) 12-ci maddənin müddəalarına tətbiq olunmur. Konvensiyanı təsdiqlədikdən sonra üzv Dövlətlər dərhal 12-ci maddə ilə təmin olunan hüquqların həyata keçirilməsi istiqamətində addımlar atmağa başlamalıdır. Bu addımlar məqsədyönlü olmalı, yaxşı planlaşdırılmalı və əlilliyi olan şəxslər və onları təmsil edən təşkilatlarla əməkdaşlığı və onların səmərəli şəkildə iştirakını təmin etməlidir.

IV. Konvensiyanın digər müddəaları ilə əlaqə

31. Hüquqi potensialın tanınması ədliyyəyə çıxış hüququ (13-cü maddə); psixi sağlamlıq müəssisələrində könülsüz şəkildə saxlanılmaqdan və psixi müalicə almağa məcbur edilməkdən azad olmaq hüququ (14-cü maddə); insanın fiziki və psixi bütövlüyünə hörmət hüququ (17-ci maddə); yerdəyişmə azadlığı və

vətəndaşlıq hüququ (18-ci maddə); harada və kiminlə yaşamağı seçmək hüququ (19-cu maddə); söz azadlığı hüququ (21-ci maddə); nikaha daxil olmaq və ailə qurmaq hüququ (23-cü maddə); tibbi müalicəyə razılıq vermək hüququ (25-ci maddə) və səs vermək və seçilmək hüququ (29-cu maddə) da daxil olmaqla, lakin onlarla məhdudlaşmayaraq, “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiya ilə təmin edilən çox sayda digər insan hüquqlarından yararlanmaqla sıx bağlıdır. İnsan qanun qarşısında bir şəxs kimi tanınmadıqda, həmin hüquqları və Konvensiya ilə təmin edilən çox sayda digər hüquqları müdafiə etmək, icra etmək və həyata keçirmək bacarığına əhəmiyyətli dərəcədə xələl gəlir.

5-ci maddə: Bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi

32. Qanun qarşısında bərabərliyə nail olmaq üçün hüquqi potensial ayrı-seçkilik əsasında inkar edilməməlidir. Konvensiyanın 5-ci maddəsi qanun çərçivəsində və qarşısında bütün insanlar üçün bərabərliyə və qanun tərəfindən bərabər müdafiə hüququna zəmanət verir. O, aydın şəkildə əlillik zəminində bütün ayrı-seçkilikləri qadağan edir. Əlillik zəminində ayrı-seçkiliyə Konvensiyanın 2-ci maddəsində əlillik zəminində bütün insan hüquqları və əsas azadlıqlarının digərləri ilə bərabər şəkildə tanınması, onlardan yararlanma və ya onların icrasını zəiflədən və ya qüvvədən salan, yaxud bu cür məqsəd daşıyan hər hansı fərq qoyma, təcridetmə və ya məhdudlaşdırma şəkildə tərifi verilir. Əlilliyi olan şəxslərin qanun qarşısında bərabər şəkildə tanınmasına müdaxilə edərək və ya bu məqsədi güdürək onların hüquqi potensialının inkar edilməsi Konvensiyanın 5-ci və 12-ci maddələrinin pozulması deməkdir. Dövlətlər, müflisləşmə və ya cinayət ittihamı kimi müəyyən şərtlərə əsaslanaraq, insanın hüquqi potensialını məhdudlaşdırmaq iqtidarındadır. Bununla belə, qanun qarşısında bərabərlik və ayrı-seçkilikdən azad olmaq hüququ, öz Dövlət hüquqi potensialı inkar etdiyi zaman, bunun hər kəs üçün eyni zəmində olmasını tələb edir. Hüquqi potensialın inkar edilməsi nə gender, irq və ya əlillik kimi fərdi xüsusiyyətlərə əsaslanmalı, nə də insanlarla fərqli davranışın məqsədi və ya nəticəsi olmalıdır.

33. Hüquqi potensialın tanınmasında ayrı-seçkilikdən azad olmaq Konvensiyanın 3-cü maddəsinin (a) bəndində təsbit edilmiş prinsiplərə əsasən özünüidarəni bərpa edir və insan ləyaqətinə hörməti təmin edir. Öz seçimlərini etmək azadlığı çox vaxt hüquqi potensialın mövcudluğunu tələb edir. Müstəqillik və özünüidarə insanın öz qərarlarına qanun tərəfindən hörmət edilməsinə nail olmaq gücünə malikdir. Qərarların qəbul edilməsi

zamanı yardım və münasib şərait ehtiyacından insanın hüquqi potensiallarını sorğulamaq üçün istifadə olunmamalıdır. Fərqliliyə hörmət və əlilliyi olan şəxslərin insan müxtəlifliyinin və bəşəriyyətin bir hissəsi olduğunun qəbul edilməsi (3-cü maddənin (d) bəndi) hüquqi potensialın assimilyasiya əsasında verilməsinə uyğun gəlmir.

34. Ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə hüquqi potensialın icrası zamanı əqləbatan uyğunlaşma ilə təmin edilmək hüququ da daxildir (5-ci maddə, 3-cü bənd). Konvensiyanın 2-ci maddəsində əqləbatan uyğunlaşmaya “xüsusi halda ehtiyac yarandıqda əlilliyi olan şəxslərin digərləri ilə bərabər şəkildə bütün insan hüquqları və əsas azadlıqlarından yararlanmasını və ya onları icra etməsini təmin etmək üçün qeyri-mütənasib və ya lüzumsuz əngəl yaratmayan zəruri və uyğun dəyişiklik” kimi tərif verilir. Hüquqi potensialın icrasında əqləbatan uyğunlaşma ilə təmin edilmək hüququna hüquqi potensialların icrasında yardım almaq hüququndan ayrı , lakin ona bir əlavə kimi baxmaq lazımdır. Üzv Dövlətlərdən qeyri-mütənasib və ya lüzumsuz əngəl yaratmadığı təqdirdə əlilliyi olan şəxslərin öz hüquqi potensiallarını icra etməsini təmin etmək üçün hər hansı zəruri dəyişiklik və ya tənziqləmə həyata keçirmək tələb olunur. Bu cür dəyişiklik və ya tənziqləmələrə məhkəmə, bank, sosial yardım idarəsi və seçki dairəsi kimi vacib binalar; qanuni qüvvəyə malik qərarlarla bağlı əlçatan məlumatlar; və fərdi yardıma çıxış daxil ola bilər, lakin bununla məhdudlaşmır. Hüquqi potensialların icrası zamanı yardım almaq hüququ qeyri-mütənasiblik və ya lüzumsuzluq səbəbindən məhdudlaşdırılmamalıdır. Dövlət hüquqi potensialın icrası zamanı yardım əldə etmək imkanını təmin etmək kimi mütləq öhdəliyə malikdir.

6-cı maddə: Əlilliyi olan qadınlar

35. “Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” Konvensiyanın 15-ci maddəsi qadınların hüquqi potensialını kişilərlə bərabər şəkildə təmin edir və bununla təsdiq edir ki, hüquqi potensialın tanınması qanun qarşısında bərabərliyin ayrılmaz hissəsidir: “üzv Dövlətlər mülki məsələlərdə qadınlara kişilərlə eyni hüquqi potensial və həmin potensialı icra etmək üçün imkanlar verir. Xüsusilə, onlar qadınlara müqavilə bağlamaq və əmlakı idarə etmək üçün bərabər hüquq verir və məhkəmə və tribunallarda prosedurun bütün mərhələlərində onlara bərabər şəkildə rəftar göstərir” (2-ci bənd). Bu müddəə bütün qadınlara, həmçinin əlilliyi olan qadınlara tətbiq olunur. “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiya qəbul edir ki, əlilliyi olan qadınlar gender və əlillik zəminində ayrı-seçkiliyin çoxsaylı və çarpaz formaları ilə üzləşə bilərlər. Misal üçün, əlilliyi olan qadınlar tez-tez zorakı sterilizasiyaya məruz qalır

və adətən onların cinsi əlaqəyə razılıq verə bilmədikləri fərziyyəsi ilə reproduktiv sağlamlıq və qərar qəbul edilməsinə nəzarət etməkdən məhrum edirlər. Həmçinin, bəzi dövlətlərdə kişilərlə müqayisədə qadınlara əvəzedici qərar qəbuletmənin daha çox hallarda tətbiq edildiyi qeyd olunur. Buna görə də əlilliyi olan qadınların hüquqi potensiallarının digərləri ilə bərabər şəkildə yenidən təsdiq edilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

7-ci maddə: Əlilliyi olan uşaqlar

36. Konvensiyanın 12-ci maddəsinin yaşından asılı olmayaraq bütün insanların qanun qarşısında bərabərliyini qoruduğu halda, Konvensiyanın 7-ci maddəsi uşaqların inkişaf edən potensiallarını tanıyır və "əlilliyi olan uşaqlarla bağlı bütün tədbirlərdə uşağın ən ümdə maraqlarının ilk növbədə nəzərə alınmasını" (2-ci bənd) və "yaş və yetkinlik nəzərə alınmaqla onların düşüncələrinə əhəmiyyət verilməsini" (3-cü bənd) tələb edir. 12-ci maddəyə əməl etmək məqsədilə üzv Dövlətlər əlilliyi olan uşaqların iradə və seçimlərinə digər uşaqlarla bərabər şəkildə hörmət edilməsini təmin etmək üçün öz qanunlarını nəzərdən keçirməlidir.

9-cu maddə: Müyəssərlik

37. 12-ci maddədə göstərilən hüquqlar müyəssərlik baxımından dövlət öhdəlikləri (9-cu maddə) ilə sıx bağlıdır, çünki qanun qarşısında bərabərlik hüququ əlilliyi olan şəxslərin müstəqil yaşamasını və həyatın bütün sahələrində tam iştirak etməsini təmin etmək üçün zəruridir. 9-cu maddədə ictimaiyyət üçün açıq olan və onun istifadəsində olan obyektlər və xidmətlərlə bağlı maneələri müəyyən edərək aradan qaldırmaq tələb olunur. İnformasiya və kommunikasiya vasitələrinə çıxışın olmaması və əlçatmaz xidmətlər təcrübədə əlilliyi olan şəxslərin bəzilərinin hüquqi potensiallarının həyata keçirilməsində maneələr yarada bilər. Buna görə də üzv Dövlətlər hüquqi potensialın icrası ilə bağlı bütün prosedurların, həmçinin bununla bağlı bütün informasiya və kommunikasiya vasitələrinin əlçatanlığını təmin etməlidir. Üzv Dövlətlər hüquqi potensial və əlçatanlıqla bağlı hüququn həyata keçirilməsini təmin etmək üçün öz qanun və təcrübələrini nəzərdən keçirməlidir.

13-cü maddə: Ədliyyəyə çıxış

38. Üzv Dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin digərləri ilə bərabər şəkildə ədliyyəyə çıxışını təmin etmək öhdəliyinə malikdir. Hüquqi potensialla bağlı hüququn tanınması bir çox baxımdan ədliyyəyə çıxış üçün zəruridir. Hüquq və öhdəliklərinin

digərləri ilə bərabər şəkildə icrasına nail olmaq üçün əlilliyi olan şəxslər məhkəmə və tribunallarda qanun qarşısında bərabər statuslu bir şəxs kimi tanınmalıdır. Üzv Dövlətlər, həmçinin, əlilliyi olan şəxslərin digərləri ilə bərabər şəkildə hüquqi təmsilçiliyə çıxışını təmin etməlidir. Bu, əksər yurisdiksiyalarda problem kimi ortaya çıxır və bu problemlər öz həllini tapmalı, həmçinin, öz hüquqi potensialının icrasında müdaxilə ilə üzləşən insanların (özləri və ya onların hüquqi nümayəndələri vasitəsilə) həmin müdaxiləyə qarşı çıxmaq və öz hüquqlarını məhkəmədə müdafiə etmək imkanına malik olması təmin edilməlidir. Əlilliyi olan şəxslər, əksər hallarda, ədliyyə sistemində hüquqşünas, hakim, şahid və ya hakimlər kollegiyasının üzvü kimi əsas mövqelərdən təcrid ediləblər.

39. Polis zabitləri, sosial xidmət əməkdaşları və digər ilkin müdaxilə heyətinə əlilliyi olan şəxsləri qanun qarşısında tam şəxs kimi tanımaq və əlilliyi olan şəxslərin şikayət və iddialarına əlilliyi olmayan insanlarla eyni dərəcədə əhəmiyyət vermək üzrə təlim keçilməlidir. Bu, həmin vacib peşələrdə təlim keçirilməsi və məlumatlılığın artırılmasını zəruri edir. Həmçinin əlilliyi olan şəxslərə digərləri ilə bərabər şəkildə şahidlik etmək üçün hüquqi potensial verilməlidir. Konvensiyanın 12-ci maddəsi hüquqi potensialın icrasına, həmçinin məhkəmə, inzibati və digər hüquqi proseslərdə şahidlik etmək potensialının icrasına yardım göstərilməsini təmin edir. Bu cür yardım müxtəlif ünsiyyət üsullarının tanınması, müəyyən hallarda video vasitəsilə şahidlik etməyə imkan verilməsi, prosessual şərait, peşəkar işarə dili tərcüməsinin və digər köməkçi vasitələrin təmin edilməsi də daxil olmaqla bir çox formada ola bilər. Həmçinin məhkəmə orqanları işçilərinə də əlilliyi olan şəxslərin hüquqi potensialına (hüquqi vasitəçilik və hüquqi status da daxil olmaqla) hörmət etmək öhdəlikləri haqqında təlim keçirilməli və onlara bu barədə məlumat verilməlidir.

14 və 25-ci maddələr: Azadlıq, təhlükəsizlik və razılıq

40. Əlilliyi olan şəxslərin hüquqi potensialına, digərləri ilə bərabər şəkildə hörmət edilməsinə əlilliyi olan şəxslərin azadlıq və təhlükəsizlik hüququna hörmət edilməsi də daxildir. Əlilliyi olan şəxslərin hüquqi potensialının inkar edilməsi və onların öz razılıqları olmadan və ya onların əvəzinə qərar verən şəxsin razılığı ilə iradələri əleyhinə dövlət müəssisələrində saxlanması aktual problemdir. Bu təcrübə özbaşına azadlıqdan məhrum etməyə səbəb olur və Konvensiyanın 12-ci və 14-cü maddələrini pozur. Üzv Dövlətlər bu cür təcrübələrdən çəkinməli və əlilliyi olan şəxslərin xüsusi razılıqları olmadan yaşayış müəssisələrində yerləşdirilməsi hallarının yenidən nəzərdən keçirilməsi üçün mexanizm yaratmalıdır.

41. Əldə edilə biləcək ən yüksək sağlamlıq standartından yararlanmaq hüququna (25-ci maddə) səhiyyə xidmətindən azad və məlumatlı şəkildə istifadə etmək hüququ da daxildir. Üzv Dövlətlər bütün səhiyyə və tibb işçilərindən (həmçinin psixiatriya xidməti mütəxəssislərindən) hər hansı müalicədən əvvəl əlilliyi olan şəxslərin azad və məlumatlı şəkildə razılıqlarını almağı tələb etmək öhdəliyinə malikdir. Digərləri ilə bərabər şəkildə hüquqi potensiala malik olmaq hüququ ilə bərabər, üzv Dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin əvəzinə qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malik üçüncü şəxslərin razılıq verməsinə imkan verməmək öhdəliyinə malikdir. Bütün səhiyyə və tibb işçiləri tibbi konsultasiyaları birbaşa əlilliyi olan şəxslərlə aparmalıdır. Onlar, həmçinin, bacarıqları qədər köməkçilərin və ya yardımçı şəxslərin əlilliyi olan şəxslərin qərarlarını əvəz etməməsini və ya bu qərarlara lüzumsuz təsir göstərilməməsini təmin etməlidirlər.

15, 16 və 17-ci maddələr: Şəxsi bütövlüyə hörmət və işgəncə, zorakılıq, istismar və sui-istifadədən azad olmaq

42. Bir neçə yekun qeydində Konvensiyanın bildirdiyi kimi, psixiatriya və digər səhiyyə və tibbi mütəxəssislər tərəfindən zorakı müalicə, qanun qarşısında bərabərlik hüququnun, həmçinin şəxsi bütövlük (17-ci maddə), işgəncədən azad olmaq (15-ci maddə) və zorakılıq, istismar və sui-istifadədən azad olmaq (16-cı maddə) hüquqlarının pozulmasıdır. Bu təcrübə insanın tibbi müalicəni seçməklə bağlı hüquqi potensialını inkar edir və buna görə də Konvensiyanın 12-ci maddəsinin pozulmasına səbəb olur. Əvəzində, üzv Dövlətlər, əlilliyi olan şəxslərin böhran vəziyyətləri də daxil olmaqla hər zaman qərar qəbul etməklə bağlı hüquqi potensialına hörmət etməli, xidmət seçimləri ilə əlaqədar dəqiq və əlçatan məlumatların əldə edilməsini və qeyri-tibbi yanaşmaların mövcud olmasını təmin etməli, müstəqil yardıma çıxışı təmin etməlidir. Üzv Dövlətlər psixiatriya və digər tibbi müalicələrlə bağlı qərar qəbul edərkən yardım almaq imkanını təmin etmək öhdəliyinə malikdir. Zorakı müalicə psixososial, əqli və digər koqnitiv problemləri olan şəxslər üçün xüsusi problemdir. Üzv Dövlətlər zorakı müalicəyə imkan verən və ya ona səbəb olan siyasət və qanunvericilik müddəalarını aradan qaldırmalıdır, çünki səmərəliliyin və psixi sağlamlıq sistemlərindən istifadə zamanı zorakı müalicə nəticəsində güclü ağrı və travma ilə üzləşmiş insanların fikirlərinin çatışmadığını göstərən empirik faktlara baxmayaraq, bu, dünya üzrə psixi sağlamlıq qanunlarında aktual öhdəlikdir. Komitə üzv Dövlətlərə insanların fiziki və ya psixi toxunulmazlığı ilə bağlı qərarların yalnız əlaqədar şəxsin sərbəst və məlumatlı şəkildə razılığı ilə verilə bilməsini təmin etməyi tövsiyə edir.

18-ci maddə: Vətəndaşlıq

43. Əlilliyi olan şəxslər qanun qarşısında hər yerdə tanınmaq hüququ çərçivəsində ada sahib olmaq və doğumunu qeydiyyatdan keçirmək hüququna malikdir (18-ci maddə, 2-ci bənd). Üzv Dövlətlər əlilliyi olan uşaqların doğulduqdan sonra qeydiyyata alınmasını təmin etmək üçün zəruri tədbirlər həyata keçirməlidir. Bu hüquq “Uşaq Hüquqları haqqında” Konvensiya (7-ci maddə) ilə təmin edilir; bununla belə, digər uşaqlarla müqayisədə əlilliyi olan uşaqların qeydiyyata alınmaması ehtimalı qeyri-mütənasib olaraq daha çoxdur. Bu, onların nəinki vətəndaşlığını, həm də çox vaxt səhiyyə və təhsilə çıxış imkanını inkar edir və hətta onların ölümünə səbəb ola bilər. Onların mövcud olması barədə rəsmi qeyd olmadığına görə ölümləri nisbətən cəzasız qala bilər.

19-cu maddə: Müstəqil həyat tərzini və yerli icmaya cəlb olunma

44. 12-ci maddə ilə təmin edilən hüquqları tam həyata keçirmək üçün əlilliyi olan şəxslərin digərləri ilə bərabər şəkildə öz hüquqi potensiallarını icra etmələri məqsədi ilə öz iradə və seçimlərini formalaşdıraraq ifadə etmək imkanlarına malik olmaları zəruridir. Bu, o deməkdir ki, əlilliyi olan şəxslər 19-cu maddədə göstəriləni kimi digərləri ilə bərabər şəkildə icmada müstəqil yaşamaq, seçimlər etmək və gündəlik həyatlarına nəzarət etmək imkanına malik olmalıdırlar.

45. İcma içərisində yaşamaq hüququ (19-cu maddə) ilə əlaqədar 12-ci maddənin 3-cü bəndinin şərhinə nəzərdə tutur ki, hüquqi potensialın icrasına yardım icma əsaslı yanaşma vasitəsilə göstərməlidir. Üzv Dövlətlər qəbul etməlidir ki, müxtəlif yardım seçimləri haqqında məlumatlandırma səviyyəsinin artırılması da daxil olmaqla hüquqi potensialın icrasında hansı növ yardıma ehtiyac olduğunun öyrənilməsində icmalar həm resurs, həm də tərəfdaş rolunu oynayır. Üzv Dövlətlər sosial şəbəkələrin və əlilliyi olan şəxslərin iştirakı ilə icma daxilində (dostlar, ailə və məktəblər daxil olmaqla) təbii olaraq baş verən yardımın yardımlı qərar qəbul etmə rejimində əsas rol oynadığını qəbul etməlidir. Bu, əlilliyi olan şəxslərin yerli icmaya tam integrasiya edilməsi və icmada iştirakına Konvensiya tərəfindən verilən əhəmiyyətə uyğun gəlir.

46. Müəssisələrdə əlilliyi olan şəxslərin təcrid edilməsi Konvensiya ilə təmin edilən bir sıra hüquqları pozan geniş yayılmış və məkrli bir problem olaraq qalır. Bu problem əlilliyi olan şəxslərin hüquqi potensiallarının geniş şəkildə inkar edilməsi ilə daha da kəskinləşir və bu da başqa insanların onların dövlət

müəssisələrində yerləşdirilməsinə razılıq verməsinə imkan yaradır. Adətən, müəssisə rəhbərliyinə bu müəssisələrdə yaşayan insanların hüquqi potensiallarını həvalə olunur. Bununla hüquqi güc və şəxsin üzərində nəzarət bütünlüklə müəssisənin əlinə keçir. Konvensiyaya əməl edilməsi və əlilliyi olan şəxslərin insan hüquqlarına hörmət edilməsi üçün, əlilliyi olan bütün şəxslər cəmiyyətə geri qaytarılmalı, onların hüquqi potensialları bərpa edilməli və onlar harada və kiminlə yaşamağı seçməyə qadir olmalıdırlar (19-cu maddə). İnsanın harada və kiminlə yaşamaq seçimi onun öz hüquqi potensialını icra edərkən yardıma çıxış hüququna təsir etməməlidir.

22-ci maddə: Şəxsi həyatın toxunulmazlığı

47. Əvəzedici qərar qəbul etmə rejimləri Konvensiyanın 12-ci maddəsinə uyğun olmamaqla yanaşı, eyni zamanda, əlilliyi olan şəxslərin toxunulmazlıq hüququnu pozmaq potensialına malikdir, çünki əlilliyi olan şəxslərin əvəzinə qərar qəbul edən şəxslər, adətən, həmin əlilliyi olan şəxslə bağlı çox geniş şəxsi və digər məlumatlara çıxışı əldə edirlər. Yardımlı qərar qəbul etmə rejimlərinin yaradılması zamanı üzv Dövlətlər hüquqi potensialın icrasına yardım edən həmin şəxslərin əlilliyi olan şəxslərin toxunulmazlığına tam hörmət etməsini təmin etməlidir.

29-cu maddə: Siyasi həyatda iştirak

48. Hüquqi potensialın inkar edilməsi və ya məhdudlaşdırılmasından əlilliyi olan müəyyən şəxslərin siyasi həyatda iştirakına, xüsusilə səs vermək hüququna mane olmaq üçün istifadə olunmuşdur. Həyatın bütün sahələrində hüquqi potensialın bərabər şəkildə tanınmasını tam həyata keçirmək üçün ictimai və siyasi həyatda əlilliyi olan şəxslərin hüquqi potensialını tanımaq vacibdir (29-cu maddə). Bu o deməkdir ki, insanın qərar qəbul etmək qabiliyyəti, əlilliyi olan şəxslərin öz siyasi hüquqlarını, həmçinin səs vermək, seçkilərdə namizədliyini irəli sürmək və məhkəmə heyətinin üzvü olmaq hüquqlarını icra etməkdən hər hansı şəkildə təcrid edilməsi üçün əsas ola bilməz.

49. Üzv Dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin gizli səsvermə zamanı öz seçimləri üzrə yardımını əldə etmək və ayrı-seçkilik olmadan bütün seçki və referendumlarda iştirak etmək hüququnu qorumaq və təşviq etməlidir. Komitə həmçinin üzv Dövlətlərə, arzu olunduqda, hüquqi potensiallarının icrası zamanı əlilliyi olan şəxsləri əğlabatan uyğunlaşma və yardımla təmin edərək onların seçkilərdə öz namizədliyini irəli sürmək, vəzifəsini səmərəli şəkildə icra etmək və dövlət

hakimiyyətinin bütün səviyyələrində hər hansı ictimai funksiyaları yerinə yetirmək hüququnu təmin etməyi tövsiyə edir.

V. Milli səviyyədə həyata keçirilməsi

50. Normativ məzmun və yuxarıda qeyd olunan öhdəliklər çərçivəsində üzv Dövlətlər “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyanın 12-ci maddəsinin tam həyata keçirilməsini təmin etmək üçün aşağıdakı tədbirləri həyata keçirməlidir:

- a) Əlilliyi olan şəxslər qanun qarşısında digərləri ilə bərabər şəkildə həyatın bütün sahələrində hüquqi şəxsiyyətə və hüquqi potensiala malik şəxs kimi tanınmalıdır. Bunun üçün hüquqi potensialları inkar edən, məqsədi və ya nəticəsi əlilliyi olan şəxslərə qarşı ayrı-seçkilik olan əvəzedici qərar qəbul etmə rejimləri və mexanizmlərinin ləğv olunması tələb olunur. Üzv Dövlətlərə hüquqi potensiala malik olmaq hüququnu qoruyan normativ qaydalar yaratmaq tövsiyə edilir;
- b) Hüquqi potensiallarının icrası zamanı əlilliyi olan şəxslərin geniş yardım imkanlarına çıxışı yaradılmalı, tanınmalı və təmin edilməlidir. Bu cür yardım üçün zəmanətlər əlilliyi olan şəxslərin hüquqları, iradəsi və seçimlərinə əsaslanmalıdır. Yardım üzv Dövlətlərin Konvensiyanın 12-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əməl etmək öhdəlikləri barədə yuxarıda 29-cu bənddə göstərilən meyarlara uyğun gəlməlidir;
- c) Əlilliyi olan şəxslər, həmçinin əlilliyi olan uşaqlar onları təmsil edən təşkilatlar vasitəsilə sıx şəkildə dialoqa və 12-ci maddənin qüvvəyə minməsinə əsas verən qanunvericilik, siyasət və digər qərar qəbul etmə proseslərinin yaradılması və həyata keçirilməsinə fəal şəkildə cəlb edilməlidir.

51. Komitə üzv Dövlətləri əlilliyi olan şəxslərin hüquqi potensiallarının bərabər şəkildə tanınması hüququnu və hüquqi potensialların icrası zamanı yardımla bağlı ən qabaqcıl təcrübələri tədqiq etmək və işləyib hazırlamaq məqsədilə resurs ayırmağa və ya resurslardan istifadə etməyə çağırır.

52. Üzv Dövlətlər həm rəsmi, həm də qeyri-rəsmi əvəzedici qərar qəbul etmə rejimləri ilə mübarizə aparmaq üçün səmərəli mexanizmlər yaratmağa təşviq edilir. Bu məqsədlə, Komitə qətiyyətlə üzv Dövlətləri əlilliyi olan şəxslər üçün öz həyatlarında mənalı seçimlər etmək və öz şəxsiyyətlərini formalaşdırmaq imkanını təmin etməyə, onların hüquqi potensiallarının icrasına yardım

etməyə çağırır. Buna, sosial şəbəkə yaratmaq imkanları, digərləri ilə bərabər şəkildə işləmək və yaşayış üçün pul qazanmaq imkanları, icmada yaşayış yeri üçün coxsaylı seçim və təhsilin bütün səviyyələrinə integrasiya kimi imkanlar da daxildir.

Ümumi Şərh № 2:

9-cu maddə: Müəssərlik

“Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiya

Paylanma: Ümumi
22 may 2014-cü il

Əsli: İngilis dili
Qeyri-rəsmi tərcümə

Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitə On birinci sessiya

31 mart—11 aprel 2014-cü il

2 sayılı ümumi şərh (2014)

9-cu maddə: Müyəssərlik

I. Giriş

1. Müyəssərlik əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətdə müstəqil şəkildə yaşaması, tam və bərabər şəkildə iştirak etməsi üçün ilkin şəraitdir. Fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya, həmçinin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları və sistemləri, ictimaiyyət üçün açıq olan və ya təmin edilən sosial müəssisələr və xidmətlərdən istifadə imkanı olmadan əlilliyi olan şəxslər müvafiq cəmiyyətlərdə iştirak üçün bərabər imkanlara malik ola bilməz. Təsadüfi deyil ki, müyəssərlik “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyanın əsaslandığı prinsiplərdən biridir (3-cü (f) maddə). Tarixən, əlilliyi olan şəxslərin hərəkəti əlilliyi olan şəxslərin fiziki mühit və ictimai nəqliyyata çıxışının Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 13-cü maddəsində və Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 12-ci maddəsində göstərildiyi kimi hərəkət azadlığı üçün ilkin şərt olduğunu bildiriblər. Eyni zamanda, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 19-cu maddəsi və Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 19-cu maddəsinin 2-ci paragrafına əsasən informasiya və kommunikasiyadan istifadə imkanı söz azadlığı üçün ilkin şərtidir.

GE.14-03313 (E)

1403313

Please recycle

2. Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 25-ci (c) maddəsi hər bir şəxsin öz ölkəsində ümumi bərabərlik şərtləri daxilində dövlət xidmətindən istifadə etmək hüququnu mühafizə edir. Bu maddənin müddəaları istifadə imkanının əsas insan hüquqları barədə sazişlərə daxil edilməsi üçün mühüm rol oynaya bilər.

3. İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya hər kəsin nəqliyyat, mehmanxanalar, restoranlar, kafelər, teatrlar və parklar kimi ümumi cəmiyyət tərəfindən istifadə üçün nəzərdə tutulmuş hər hansı məkan və ya xidmətdən istifadə hüququnu təmin edir (5-ci (f) maddə). Bununla, müstəqil hüquq kimi istifadə hüququnu gözdən keçirmək üçün beynəlxalq insan hüquqları hüquqi çərçivəsində nümunə yaradılmalıdır. Etiraf etmək olar ki, müxtəlif irqi və ya etnik qrupların üzvləri üçün ictimaiyyətə açıq olan məkan və xidmətlərdən sərbəst istifadə hüququ ilə bağlı maneələr qərəzli münasibətin və əslində fiziki olaraq müyəssər olan yerlərdən istifadənin gücdən istifadə olunaraq əngəllənməsi ilə bağlı olmuşdur Bununla belə, əlilliyi olan şəxslər binaların girişlərindəki pilləkən, çoxmərtəbəli binalarda liftlərin mövcud olmaması və məlumatın müyəssər formatlarda olmaması kimi texniki və mühitlə bağlı, əksər hallarda insan tərəfindən yaradılan mühitlə bağlı maneələrlə üzləşirlər. İnsan tərəfindən yaradılan mühit hər zaman sosial və mədəni inkişafa, həmçinin adətlərə aid olur; buna görə də, insan tərəfindən yaradılan mühit cəmiyyətin tam nəzarəti altındadır. Bu cür süni maneələr adətən əlilliyi olan şəxslərin ümumi ictimaiyyət tərəfindən istifadə üçün nəzərdə tutulan məkan və ya xidmətlərdən istifadə hüququna mane olmaq üçün şüurlu iradədən daha çox məlumat və texniki bilgilərin olmamasının nəticəsidir. Əlilliyi olan şəxslər üçün daha çox müyəssərliyə imkan yaradan siyasətlər təqdim etmək məqsədilə davamlı təhsil təşəbbüsləri, məlumatlılığın artırılması, mədəni kampaniyalar və kommunikasiya vasitəsilə damğalama və ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizə aparmaq üçün əlilliyi olan şəxslərə qarşı münasibətin dəyişdirilməsi zəruridir.

4. Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt və İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya beynəlxalq insan hüquqları hüququ çərçivəsində istifadə hüququnu aydın şəkildə müəyyən edir. Müyəssərliyə istifadə hüququnun sosial aspektinin xüsusilə əlillik baxımından yenidən təsdiqlənməsi kimi baxılmalıdır. “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiya müyəssərliyi əsas prinsiplərindən biri kimi - əlilliyi olan şəxslərin mülki, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarından

səmərəli və bərabər şəkildə faydalanması üçün vacib ilkin şərt kimi daxil edir. Müyəssərlik yalnız bərabərlik və ayrı-seçkiliyin olmaması kontekstində deyil, həmçinin cəmiyyətə investisiya yatırılmasının bir yolu və dayanıqlı inkişaf gündəliyinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi gözdən keçirilməlidir.

5. Müxtəlif insanlar və təşkilatlar informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) nəyi nəzərdə tutduğunu müxtəlif şəkildə başa düşsə də, ümumilikdə qəbul edilir ki, İKT hər hansı informasiya və kommunikasiya qurğusu və ya tətbiqetməsi və onun məzmununu əhatə edən ümumi termindir. Bu cür tərif radio, televiziya, peyk, mobil telefonlar, sabit telefon xətləri, kompüterlər, şəbəkə avadanlıqları və proqram təminatı kimi geniş giriş texnologiyalarını əhatə edir. İKT-nin əhəmiyyəti geniş xidmətlər yaratmaq, mövcud xidmətləri dəyişdirmək və xüsusilə əlilliyi olan şəxslər kimi lazımi xidmət göstərilməyən və təcrid edilən insanlarda məlumat və bilik əldə etmək üçün daha çox tələbat yaratmaq qabiliyyətinə əsaslanır. Beynəlxalq Telekomunikasiya Reqlamentinin (2012-ci ildə Dubayda qəbul edilmişdir) 12-ci maddəsi Beynəlxalq Telekomunikasiya İttifaqının (BTİ) məsləhətlərini nəzərə almaqla əlilliyi olan şəxslərin beynəlxalq telekommunikasiya xidmətlərindən istifadə hüququnu mühafizə edir. Həmin maddənin müddəaları üzv Dövlətlərin milli qanunvericilik çərçivələrini gücləndirmək üçün baza kimi xidmət göstərə bilər.

6. Əlilliyi olan şəxslər barədə 5 sayılı ümumi şərhində (1994) İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitə üzv Dövlətlərin “Əlilliyi olan şəxslərin imkanlarının bərabərləşdirilməsi üzrə BMT-nin Standart Qaydaları”nı həyata keçirmək vəzifəsini xatırlatmışdır.¹ Standart Qaydalar əlilliyi olan şəxslərin imkanlarının bərabərləşdirilməsi üçün fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiyaların müyəssərliyinin əhəmiyyətini vurğulayır. 5 sayılı qaydadan irəli gələn konseptə əsasən fiziki mühitə, informasiya və kommunikasiyalara çıxış Dövlətlərin prioritet hədəfləridir. Müyəssərliyin əhəmiyyəti həmçinin İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin mümkün olan ən yüksək səhiyyə standartı hüququ barədə 14 sayılı ümumi şərhindən (2000) ortaya çıxır (para. 12). Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları barədə 9 sayılı ümumi şərhində (2006) Uşaq hüquqları üzrə Komitə vurğulayır ki, ictimai nəqliyyat və digər sosial xidmətlərin, həmçinin hökumət binaları, alış-veriş əraziləri və istirahət obyektlərinin fiziki cəhətdən əlverişsizliyi əlilliyi olan uşaqların kənarlaşdırılması və

¹ Baş Assambleyanın 48/96 sayılı qətnaməsi, əlavə.

təcrid edilməsində əsas amildir və onların səhiyyə və təhsil daxil olmaqla xidmətlərdən istifadəsinə əhəmiyyətli dərəcədə xələl gətirir (para. 39). Müyəssərliyin əhəmiyyəti Uşaq hüquqları Komitəsi tərəfindən uşaqların istirahət etmək, əylənmək, oynamaq, yaradıcılıq fəaliyyətləri, mədəni həyat və incəsənətlə bağlı hüquqları barədə 17 saylı ümumi şərhində (2013) təkrarən vurğulanır.

7. Əlillik sahəsində yüzrlərlə mütəxəssisin fəal iştirakı ilə indiyə kimi keçirilmiş ən böyük müşavirə çərçivəsində Dünya Səhiyyə Təşkilatı və Dünya Bankı tərəfindən 2011-ci ildə dərc olunmuş *Əlillik Xülasəsi üzrə Ümumdünya Hesabatı* vurğulayır ki, insan tərəfindən yaradılan mühit, nəqliyyat sistemləri, informasiya və kommunikasiyalar adətən əlilliyi olan şəxslər üçün əlverişsizdir (səh. 10). Müyəssər nəqliyyatın olmaması səbəbindən əlilliyi olan şəxslərin iş tapmaq hüququ və ya səhiyyə xidmətindən istifadə etmək hüququ kimi əsas hüquqlarından faydalanmasına əngəl törədilir. Müyəssərlik ilə bağlı qanunların həyata keçirilmə səviyyəsi əksər ölkələrdə hələ də aşağıdır və əlilliyi olan şəxslər informasiya və kommunikasiyaların olmaması səbəbindən söz azadlığı hüququndan məhrum edirlər. Hətta eşitmə qabiliyyəti olmayan şəxslər üçün işarə dilinin tərcüməsi xidmətlərinin mövcud olduğu ölkələrdə ixtisaslı tərcüməçilərin sayı adətən artan xidmət tələbatını qarşılamağa kifayət etməyəcək qədər azdır və tərcüməçilərin fərdi şəkildə müştərilərin yanına getməli olması onların xidmətlərinin həddən artıq baha olmasına səbəb olur. Əqli və psixososial cəhətdən geri qalan şəxslər, həmçinin həm eşitmə, həm də görmə qabiliyyəti olmayan şəxslər asanlıqla oxunan formatların, augmentativ və alternativ kommunikasiya formalarının olmaması səbəbindən informasiya və kommunikasiyadan istifadə edərkən maneələrlə üzləşirlər. Onlar həmçinin qərəzli fikirlərin olması və həmin xidmətləri həyata keçirən heyət üçün müvafiq təlimin olmaması səbəbindən xidmətlərdən istifadə etməyə çalışarkən maneələrə məruz qalırlar.

8. Müyəssər İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları üçün Qlobal Təşəbbüslə əməkdaşlıq çərçivəsində Beynəlxalq Kommunikasiya İttifaqı tərəfindən 2011-ci ildə dərc olunan *Televiziyanın Müyəssər Edilməsi* hesabatı vurğulayır ki, əlilliyin müəyyən forması ilə yaşayan bir milyard insanın əhəmiyyətli hissəsi televiziyanın audiovizual məzmunundan faydalana bilmir. Bunun səbəbi məzmunun, informasiyanın və/və ya həmin xidmətləri əldə etmək üçün zəruri olan qurğuların əlverişsizliyidir.

9. Müyəssərlik 2003-cü ildə Cenevrədə keçirilmiş İnformasiya Cəmiyyəti üzrə Ümumdünya Sammitinin birinci mərhələsində İKT birliyi tərəfindən qəbul

edilmişdir. Əlillik cəmiyyəti tərəfindən təqdim olunan və idarə olunan bu konsept Sammit tərəfindən qəbul olunan Prinsiplər Bəyannaməsinə daxil edilmişdir. Həmin Bəyannamənin 25-ci paragrafında qeyd olunur ki, “qlobal inkişaf biliyinin paylaşılması və gücləndirilməsini iqtisadi, sosial, siyasi, tibbi, mədəni, maarifləndirici və elmi fəaliyyətlər üçün məlumatlardan bərabər şəkildə istifadə ilə bağlı maneələri aradan qaldırmaqla və ictimaiyyətə açıq məlumatların əldə edilməsini, həmçinin bunun universal dizayn və yardımçı texnologiyalardan istifadə yolu ilə həyata keçirilməsini asanlaşdırmaqla yaxşılaşdırmaq olar”.²

10. Əlilliyi olan şəxslərin Hüquqları üzrə Komitə hazırki ümumi şərhli tərtib edərkən üzv Dövlətlərin ilkin hesabatlarını nəzərdən keçirərkən onlarla apardığı 10 interaktiv dialoqun hər birində müəssərliyi əsas məsələlərdən biri kimi nəzərə almışdır. Həmin hesabatlar üzrə yekun qeydlərin hər biri müəssərliklə bağlı məsləhətləri özündə əks etdirir. Ümumi çətinliklərdən biri müəssərlik standartları və müvafiq qanunvericiliyin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsini təmin etmək üçün müvafiq monitoring mexanizminin olmaması olmuşdur. Bəzi üzv Dövlətlərdə monitoringə görə səmərəli şəkildə həyata keçirməni təmin etmək üçün texniki məlumatlar, insan resursları və maddi resurslara malik olmayan yerli orqanlar məsuliyyət daşımışdır. Başqa bir çətinlik müvafiq tərəfdaşlar üçün təmin edilən təlimin olmaması, fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiyadan istifadənin təmin edilməsi prosesində əlilliyi olan şəxslərin və onları təmsil edən təşkilatların lazımi şəkildə iştirak etməməsi olmuşdur.

11. Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitə öz hüquq sistemində həmçinin müəssərlik məsələsinə toxunmuşdur. *Nyusti və Takács Macaristana qarşı* məhkəmə işində (1/2010 sayılı ünsiyyət, 16 aprel 2013-cü ildə qəbul olunmuş Rəylər) Komitə belə düşünmüşdü ki, ictimaiyyətə açıq olan və ya təmin edilən bütün xidmətlər “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyanın 9-cu maddəsinin müddəalarına əsasən müəssər olmalıdır. Üzv Dövlətdən görmə qabiliyyəti olmayan şəxslər üçün bankomatlardan istifadə imkanını təmin etmək tələb olunmuşdur. Digər məsləhətlərindən əlavə Komitə üzv Dövlətə "vizual və digər növ məhdudiyyətləri olan insanlar üçün özəl maliyyə müəssisələrinin həyata keçirdiyi bank xidmətlərinin müəssərliyi üçün minimum standartlar təyin etməyi; ... özəl maliyyə müəssisələrinin həyata

² Baxın: İnformasiya Cəmiyyəti üzrə Dünya Konfransı tərəfindən 2003-cü ildə Cenevrədə keçirilmiş birinci mərhələsində qəbul edilmiş “Prinsiplər barədə Bəyannamə: İnformasiya Cəmiyyətinin Yaradılması: yeni Minilliyin qlobal çətinliyi” (WSIS-03/GENEVA/DOC/4-E), para. 25.

keçirdiyi əlverişsiz bank xidmətlərinin müyəssər xidmətlərlə əvəz olunması məqsədilə onlara bu müəssisələr tərəfindən tədricən edilən dəyişikliklər və tənzimləmələrə nəzarət etmək və qiymətləndirmək üçün konkret, tətbiq olunan və vaxt məhdudiyyətli normalara malik qanunvericilik çərçivəsi yaratmağı;... və yeni satın alınan bütün bankomatların və digər bank xidmətlərinin əlilliyi olan şəxslər üçün tam müyəssər olmasını təmin etməyi məsləhət görmüşdür” (para. 10.2 (a)).

12. Bu nümunələri və müyəssərliyin əslində əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətdə tam və bərabər şəkildə iştirakı, həmçinin bütün insan hüquqları və əsas azadlıqlarından səmərəli şəkildə istifadəsi üçün ilkin şərt olması faktını nəzərə alaraq Komitə özünün prosedur qaydaları və insan hüquqları ilə bağlı hüquqi sənədlər üzrə qurumların yaradılmış təcrübəsinə əsasən Konvensiyanın müyəssərlik barədə 9-cu maddəsi üzrə ümumi şərh qəbul etməyi vacib hesab edir.

II. Normativ məzmun

13. “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyanın 9-cu maddəsi belə müəyyən edir ki, “əlilliyi olan şəxslərin müstəqil yaşamasına və həyatın bütün cəhətlərində tam şəkildə iştirak etməsinə imkan yaratmaq məqsədilə üzv Dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin digərləri ilə bərabər şəkildə fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya, həmçinin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları və sistemləri və həm şəhər, həm də kənd ərazilərində ictimaiyyətə açıq olan və ya təmin edilən digər vasitə və xidmətlərdən istifadə imkanlarını təmin etmək üçün müvafiq tədbirlər görməlidir”. Fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya və xidmətləri əhatə etməklə müyəssərliyi bütün mürəkkəbliyi ilə ələ almaq əhəmiyyətlidir. Artıq diqqət mərkəzində hüquqi şəxsiyyət və binalara, nəqliyyat infrastrukturuna, nəqliyyat vasitələrinə, informasiya və kommunikasiyaya, həmçinin xidmətlərə malik olanların dövlət və ya özəl xarakteri dayanır. Mallar, məhsullar və xidmətlər ictimaiyyətə açıq olduğu və ya təmin edildiyi müddətcə dövlət orqanı yaxud özəl müəssisəyə məxsus olması və/və ya onlar tərəfindən təmin edilməsindən asılı olmayaraq hər kəs üçün müyəssər olmalıdır. Əlilliyi olan şəxslər onların səmərəli və bərabər şəkildə istifadəsini təmin edəcək və onların ləyaqətinə hörmət edəcək şəkildə ictimaiyyətə açıq olan və ya təmin edilən bütün mal, məhsul və xidmətlərdən bərabər istifadə imkanına malik olmalıdırlar. Bu yanaşma ayrı-seçkiliyə qarşı qadağadan irəli gəlir; istifadə imkanından məhrumetmə dövlət və ya özəl qurum tərəfindən edilməsindən asılı olmayaraq ayrı-seçkilik aktının törədilməsi kimi hesab

olunmalıdır. Müyəssərlik əlilliyin növündən asılı olmadan və irq, rəng, cins, dil, din, siyasi və ya digər düşüncə, milli və ya sosial mənsubiyyət, əmlak, doğum və ya digər status, hüquqi və ya sosial status, gender və ya yaş kimi hər hansı növə fərq qoymadan bütün əlilliyi olan şəxslər üçün təmin edilməlidir. Müyəssərlik məsələsində xüsusilə əlilliyi olan şəxslər üçün gender və yaş perspektivləri nəzərə alınmalıdır.

14. Konvensiyanın 9-cu maddəsində müyəssərlik açıq şəkildə əlilliyi olan şəxslərin müstəqil şəkildə yaşaması, cəmiyyətdə tam və bərabər şəkildə iştirak etməsi, həmçinin digərləri ilə bərabər şəkildə bütün insan hüquqları və əsas azadlıqlarından maneəsiz şəkildə faydalanması üçün ilkin şərt kimi qəbul edilir. 9-cu maddə Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın dövlət xidmətindən bərabər şəkildə istifadə hüququ barədə 25-ci (c) maddəsi və İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Paktın cəmiyyətin istifadəsi üçün nəzərdə tutulmuş hər hansı məkan və ya xidmətdən istifadə hüququ barədə 5-ci (f) maddəsi kimi mövcud insan hüquqları müqavilələrinə əsaslanır. İnsan hüquqları ilə bağlı bu iki əsas hüquqi sənəd qəbul ediləndə dünyanı dramatik şəkildə dəyişmiş İnternet hələ mövcud deyildi. "Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında" Konvensiya 21-ci əsrdə İKT-lərdən istifadəyə yönələn ilk insan hüquqları ilə bağlı hüquqi sənəddir və o, bu baxımdan əlilliyi olan şəxslər üçün yeni hüquqlar yaratmır. Bundan başqa, beynəlxalq hüquqda bərabərlik anlayışı da ötən onilliklərdə dəyişmiş, formal bərabərlikdən substantiv bərabərliyə doğru konseptual dəyişiklik olmuş və bu, üzv Dövlətlərin vəzifələrinə təsir göstərmişdir. Dövlətlərin müyəssərliyi təmin etmək öhdəliyi yeni, bərabərlik hüquqlarına hörmət etmək, onları qorumaq və yerinə yetirmək vəzifəsinin önəmli hissəsidir. Buna görə də, bu faktor konkret əlillik perspektivi ilə istifadə hüququnun kontekstində nəzərə alınmalıdır. Əlilliyi olan şəxslərin istifadə hüququ müyəssərlik standartlarının ciddi şəkildə həyata keçirilməsi vasitəsilə təmin edilir. İctimaiyyətə yönələn və ya açıq olan mövcud əşya, vasitə, mal və xidmətlərdən istifadə ilə bağlı maneələr tam müyəssərliyə nail olmaq məqsədilə tədricən sistematik şəkildə və daha önəmli davamlı nəzarət altında ləğv olunmalıdır.

15. Bütün yeni mallar, məhsullar, vasitələr, texnologiyalar və xidmətlərə universal dizaynın ciddi şəkildə tətbiq edilməsi bütün müştərilər, həmçinin əlilliyi olan şəxslər üçün onların daxili mənliliyi və müxtəlifliyini tam nəzərə alacaq şəkildə tam, bərabər və maneəsiz istifadə imkanı təmin etməlidir. O, heç bir maneə olmadan xüsusi sahələr arasında hərəkət daxil olmaqla fərdin bir sahədən digərinə maneəsiz hərəkət zəncirinin yaradılmasına töhfə verməlidir.

Əlilliyi olan şəxslər və digər istifadəçilər lazım olduqda texniki yardım vasitələri və canlı köməkdən istifadə etməklə maneəsiz küçələrdə hərəkət etməyə, alçatan alçaq zəminli nəqliyyat vasitələrinə daxil olmağa, informasiya və kommunikasiyadan istifadə etməyə, universal dizaynlı binalara daxil olmağa və onların içərisində hərəkət etməyə qadir olmalıdırlar. Universal dizaynın tətbiq olunması ilə texniki yardım vasitələrinə olan ehtiyac avtomatik olaraq aradan qalxmır. Onun ilkin dizayn mərhələsindən binaya tətbiq olunması tikintinin daha ucuz başa gəlməsinə kömək edir: binanın başlanğıcdan etibarən müyəssər edilməsi tikintinin ümumi xərcini bütün hallarda artırma bilməz və ya yalnız bəzi hallarda minimal şəkildə artırma bilər. Digər tərəfdən, bəzi hallarda xüsusilə müəyyən tarixi binalarla bağlı olaraq binanın müyəssər olması üçün sonrakı adaptasiyaların xərci nəzərə alınma bilər. Universal dizaynın ilkin tətbiqi daha qənaətcil olsa belə maneələrin sonradan aradan qaldırılması üçün potensial xərclərin olması müyəssərliklə bağlı maneələri tədricən aradan qaldırmaq öhdəliyindən yayınmağa bəhanə ola bilməz. İnformasiya və kommunikasiyanın, həmçinin İKT-nin müyəssərliyini də başlanğıcdan təmin etmək lazımdır, çünki İnternet və İKT ilə bağlı sonrakı adaptasiyalara görə xərclər artma bilər. Buna görə də, dizayn və istehsalın ən erkən mərhələsindən icbari İKT müyəssərliyi xüsusiyyətlərini əlavə etmək daha qənaətcildir.

16. Universal dizaynın tətbiq edilməsi cəmiyyətin yalnız əlilliyi olan şəxslər üçün deyil, bütün insanlar üçün müyəssər olmasına səbəb olur. Həmçinin bu da vacibdir ki, 9-cu maddədə açıq şəkildə üzv Dövlətlərin qarşısında həm şəhər, həm də kənd ərazilərində müyəssərliyi təmin etmək vəzifəsi qoyulur. Faktlar göstərir ki, ekstensiv urbanizasiyanın əhalinin sıx məskunlaşdığı səs-küylü şəhər ərazilərində əlilliyi olan şəxslərin xüsusilə insan tərəfindən yaradılan mühit, nəqliyyat və xidmətlərdən, həmçinin daha mürəkkəb informasiya və kommunikasiya xidmətlərindən istifadəsinin qarşısını alan əlavə yeni maneələr də yarada bilsə belə müyəssərlik ucqar, az inkişaf etmiş kənd əraziləri ilə müqayisədə böyük şəhərlərdə daha çoxdur. Həm şəhər, həm də kənd ərazilərində cəmiyyətin daxil olaraq faydalana bildiyi fiziki mühitin təbii və irsi hissələrindən istifadə imkanı olmalıdır.

17. 9-cu maddənin 1-ci paragrafında üzv Dövlətlərdən digərləri ilə bərabər aşağıdakıların müyəssərliyi ilə bağlı əngəl və maneələri müəyyənləşdirərək aradan qaldırmaq tələb olunur:

- a) Binalar, yollar, nəqliyyat və digər açıq və qapalı obyektlər, həmçinin məktəblər, məskunlaşma və tibb müəssisələri, iş yerləri;

- b) informasiya, kommunikasiya və digər xidmətlər, həmçinin elektron xidmətlər və fəvqəladə hal xidmətləri.

Yuxarıda qeyd olunan digər açıq və qapalı obyektlərə hüquq mühafizə orqanları, tribunallar, həbsxanalar, sosial müəssisələr, qarşılıqlı sosial əlaqə və istirahət əraziləri, mədəni, dini, siyasi və idman fəaliyyətləri, alış-veriş mərkəzləri daxil olmalıdır. Digər xidmətlərə poçt, bank, telekommunikasiya və informasiya xidmətləri daxil olmalıdır.

18. 9-cu maddənin 2-ci paraqrafında üzv Dövlətlərin ictimaiyyətə açıq olan və ya təmin edilən vasitə və xidmətlərin müyəssərliyi ilə bağlı minimum milli standartların həyata keçirilməsini inkişaf etdirmək, təbliğ etmək və nəzarət etmək üçün həyata keçirməli olduğu tədbirlər müəyyən olunur. Əlilliyi olan şəxslərin hərəkət azadlığı və milliyyəti çərçivəsində sərbəst hərəkəti ilə bağlı qarşılıqlı operativliyi təmin etmək üçün həmin standartlar digər üzv Dövlətlərin standartlarına uyğun olmalıdır (18-ci maddə). Üzv Dövlətlərdən həmçinin ictimaiyyətə açıq olan və ya təmin edilən vasitə və xidmətləri təklif edən özəl qurumların əlilliyi olan şəxslər üçün müyəssərliyin bütün cəhətlərini nəzərə almasını təmin etmək üçün tədbirlər həyata keçirmək tələb olunur (9-cu maddə, para. 2 (b))

19. Müyəssərliyin olmaması adətən qeyri-kafi məlumatlılıq və texniki bilgilərin nəticəsi olduğuna görə 9-cu maddədə üzv Dövlətlərdən bütün tərəfdaşlara əlilliyi olan şəxslər üçün müyəssərlik üzrə təlim keçirilməsini təmin etmək tələb olunur (para. 2 (c)). 9-cu maddədə müvafiq tərəfdaşları sadalamaq cəhdləri olmamalıdır; hər hansı müfəssəl siyahı tikinti icazəsi verən orqanlar, yayım komitələri, İKT lisenziyaları, mühəndislər, dizaynerlər, memarlar, şəhər layihəçiləri, nəqliyyat orqanları, xidmət müəssisələri, akademik birliyin üzvləri, əlilliyi olan şəxslər və onları təmsil edən təşkilatları əhatə etməlidir. Təlim yalnız mal, xidmət və məhsulların dizaynerlərinə deyil, həmçinin onların faktiki istehsalçılarına keçilməlidir. Bundan əlavə, əlilliyi olan şəxslərin məhsul istehsalında birbaşa iştirakının gücləndirilməsi mövcud ehtiyacların başa düşülməsini və müyəssərlik sınaqlarının səmərəliliyini artıracaqdır. Nəticə etibarilə, tikintinin müyəssər olub-olmayacağı məhz onun inşaatçılarından asılıdır. Müyəssərlik standartlarının sərfəli şəkildə tətbiq edilməsini təmin etmək məqsədilə bütün bu qruplar üçün təlim və monitoring sistemləri tətbiq etmək önəmlidir.

20. Müvafiq işarələr, müyəssər informasiya və kommunikasiyalar və ya yardım xidmətləri olmadıqda binalarda və ictimaiyyətə açıq olan digər yerlərdə hərəkət və yönləndirmə bəzi əlilliyi olan şəxslər üçün çətinlik yarada bilər. Buna görə də, 9-cu maddənin 2-ci (d) və (e) paraqrafında göstərilir ki, binalarda və ictimaiyyətə açıq olan digər yerlərdə Brayl əlifbasında, asan oxunan və başa düşülən formalarda işarələr mövcud olmalı, həmçinin müyəssərliyin təmin edilməsini asanlaşdırmaq üçün bələdçi, oxucu və peşəkar işarə dili tərcüməçiləri kimi canlı kömək və vasitəçiliklər təmin edilməlidir. Bu cür işarələr, müyəssər informasiya və kommunikasiyalar və yardım xidmətləri olmadan binalarda istiqaməti müəyyənləşdirmə və hərəkət əksər əlilliyi olan şəxslər üçün, xüsusilə zehni yorğunluqla üzləşən şəxslər üçün qeyri-mümkün ola bilər.

21. İnformasiya və kommunikasiyadan istifadə imkanı olmadan əlilliyi olan şəxslərin düşüncə və söz azadlığından, digər əksər əsas hüquq və azadlıqlardan faydalanması ciddi şəkildə sarsıla və məhdudlaşdırıla bilər. Buna görə də, Konvensiyanın 9-cu maddəsinin 2-ci (f) və (g) paraqraflarında göstərilir ki, üzv Dövlətlər bələdçi, oxucu və peşəkar işarə dili tərcüməçiləri daxil olmaqla canlı kömək və vasitəçilikləri (para. 2 (e)), əlilliyi olan şəxslərin informasiyadan istifadəsini təmin etmək üçün onlara digər müvafiq kömək və yardımın formalarının göstərilməsini və icbari müyəssərlik standartlarının tətbiq edilməsi vasitəsilə əlilliyi olan şəxslərin yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyaları və sistemlərindən, həmçinin İnternetdən istifadəsini təbliğ etməlidir. İnformasiya və kommunikasiya asan oxunulan formatlardan, auqmentativ və alternativ formalardan, üsullardan istifadə edən əlilliyi olan şəxslər üçün bu cür format, forma və üsullarla təmin edilməlidir.

22. Yeni texnologiyalar yalnız müyəssərliyi təmin edəcək şəkildə cəmiyyətdəki əlilliyi olan şəxslərin tam və bərabər iştirakını təbliğ etmək üçün istifadə edilə bilər. Yeni investisiyalar, tədqiqat və istehsal yeni maneələr yaratmamalı, bərabərsizliyin aradan qaldırılmasına töhfə verməlidir. Buna görə də, 9-cu maddənin 2-ci (h) paraqrafında üzv Dövlətlərdən informasiya və kommunikasiya texnologiyaları və sistemlərinin minimum xərc qarşılığında əldə edilə bilməsi üçün bu müyəssər texnologiya və sistemlərin dizayn, formalaşdırma, istehsal və paylanmasını erkən mərhələdə təbliğ etmək tələb olunur. Eşitmə cihazı və induksiya halqası istifadəçilərinə kömək etmək üçün eşitmə qabiliyyətini gücləndirən sistemlərdən, həmçinin mühit yardımı sistemlərindən istifadə və binanın fəvqəladə hal zamanı evakuasiyası halında əlilliyi olan şəxslərin istifadəsinə imkan yaratmaq üçün əvvəlcədən təchiz

olunmuş sərnişin liftləri müyəssərlik xidmətində texnoloji nailiyyətlərin sadəcə bəzi nümunələridir.

23. Konvensiyanın 19-cu maddəsində göstəriləndi kimi müyəssərlik əlilliyi olan şəxslərin müstəqil yaşaması, həmçinin cəmiyyətdə tam və bərabər şəkildə iştirak etməsi üçün ilkin şərt olduğuna görə fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları, ictimaiyyətə açıq olan vasitə və xidmətlərdən məhrumetməyə ayrışdırılışın kontekstində baxılmalıdır. “Əlilliyi olan şəxslərə qarşı ayrışdırıcılıq yaradan mövcud qanun, tənzimləmə, adət və təcrübələri dəyişdirmək və ya aradan qaldırmaq üçün bütün müvafiq tədbirlərin, həmçinin qanunvericilik tədbirlərinin” həyata keçirilməsi (4-cü maddə, para. 1 (b)) bütün üzv Dövlətlər qarşısında əsas ümumi öhdəliyi müəyyən edir. “Üzv Dövlətlər əlillik zəminində bütün ayrı-seçkilikləri qadağan etməli və əlilliyi olan şəxslər üçün bütün zəminlərdə ayrı-seçkiliyə qarşı bərabər və səmərəli hüquqi müdafiə təmin etməlidir” (5-ci maddə, para. 2). “Bərabərliyi təbliğ etmək və ayrı-seçkiliyi aradan qaldırmaq məqsədilə üzv Dövlətlər münasib şəraitin təmin edilməsi üçün bütün müvafiq tədbirləri həyata keçirməlidir” (5-ci maddə, para. 3).

24. Bütün yeni dizayn olunmuş, qurulmuş və ya istehsal olunmuş əşya, infrastruktur, mal, məhsul və xidmətlərdən istifadəni təmin etmək öhdəliyi ilə maneələri aradan qaldıraraq mövcud fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya və ümumi ictimaiyyətə açıq olan xidmətlərdən istifadəni təmin etmək öhdəliyi arasında aydın fərq qoyulmalıdır. Üzv Dövlətlərin ümumi öhdəliklərindən başqa biri “Konvensiyanın 2-ci maddəsində göstərilən universal dizaynı mal, xidmət, avadanlıq və vasitələrin mövcud olmasını və onlardan istifadəni, həmçinin standart və göstərişlərin formalaşdırılmasında universal dizaynın tətbiqini təbliğ etmək məqsədilə mümkün olan minimum adaptasiya və əlilliyi olan şəxslərin konkret ehtiyaclarını qarşılamaq üçün çox cüzi xərc tələb edəcək bu mal, xidmət, avadanlıq və vasitələrin tədqiqi və yaradılmasını öhdəliyə götürmək və ya təbliğ etmək”-dir (4-cü maddə, para. 1 (f)). Bütün yeni əşya, infrastruktur, vasitə, mal, məhsul və xidmətlər universal dizayn prinsiplərinə əsasən onları əlilliyi olan şəxslər üçün tam müyəssər edəcək şəkildə dizayn olunmalıdır. Üzv Dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya və ümumi ictimaiyyətə açıq olan xidmətlərdən istifadə imkanına malik olmasını təmin etməyə məcburdur. Bununla belə, bu öhdəlik tədricən həyata keçirilməli olduğuna görə üzv Dövlətlər qəti vaxt çərçivələri yaratmalı və mövcud maneələrin aradan

qaldırılması üçün müvafiq resursları ayırmalıdır. Bundan əlavə, üzv Dövlətlər müxtəlif orqanların (regional və yerli orqanlar daxil olmaqla) və qurumların (özəl qurumlar daxil olmaqla) müyəssərliyi təmin etmək üçün həyata keçirilməli olan vəzifələrini aydın şəkildə müəyyən etməlidir. Üzv Dövlətlər həmçinin müyəssərliyi təmin etmək və müyəssərlik standartlarını həyata keçirə bilməyən hər hansı şəxsə qarşı sanksiyalara nəzarət etmək üçün səmərəli monitoring mexanizmləri müəyyən etməlidir.

25. Münasib şəraitin fərdlərə aid olmasına baxmayaraq müyəssərlik qruplara aiddir. Bu, o deməkdir ki, müyəssərliyi təmin etmək vəzifəsi öncədən planlaşdırılan vəzifədir. Buna görə də, üzv Dövlətlər məkana daxil olmaq və ya xidmətdən istifadə etməklə bağlı fərdi tələbi qəbul etməzdən əvvəl müyəssərliyi təmin etmək vəzifəsinə malikdir. Üzv Dövlətlər əlilliyi olan şəxsləri təmsil edən təşkilatlarla məsləhətləşərək qəbul edilməli olan müyəssərlik standartları təyin etməli və bu standartlar xidmət təminatçıları, inşaatçılar və digər müvafiq tərəfdaşlara görə müəyyən olunmalıdır. Müyəssərlik standartları geniş və standartlaşmış olmalıdır. Müyəssərlik standartları yaradılarkən nəzərə alınmamış nadir məhdudiyyətlərə malik olan və ya müyəssərliyə nail olmaq üçün irəli sürülən forma, üsul və ya vasitələrdən istifadə etməyən (misal üçün, Brayl əlifbasını oxumayan) fərdlər olduqda hətta müyəssərlik standartlarının tətbiq edilməsi belə onlara istifadə imkanı təmin etməyə kifayət etməyə bilər. Bu kimi hallarda münasib şərait tətbiq oluna bilər. Konvensiyaya əsasən üzv Dövlətlərə əlilliyi olan şəxslərin tədricən müyəssərliklə təmin edilməsindən yayınmaq üçün qənaət tədbirlərini bəhanə gətirməyə icazə verilmir. Müyəssərliyi həyata keçirmək öhdəliyi *şərtsizdir*, yəni, müyəssərliyi təmin etməyə məcbur olan qurum əlilliyi olan şəxslərin istifadə imkanını təmin etməklə bağlı əngələ istinad edərək səhlənkarlığı bəhanə gətirə bilməz. Əksinə, münasib şərait təmin etmək vəzifəsi yalnız qurum qarşısında heç bir qeyri-münasib əngəl yaratmadıqda mövcud olur.

26. Münasib şərait təmin etmək vəzifəsi *bu andan etibarən tətbiq edilən* vəzifədir, yəni, o, mövcud şəraitdə, misal üçün, iş yeri və ya məktəbdə fiziki məhdudiyyətli fərdin xüsusi kontekstdə digərləri ilə bərabər şəkildə öz hüquqlarından faydalanmağa ehtiyac duyduğu andan etibarən tətbiq olunur. Burada müyəssərlik standartları göstərici ola bilər, ancaq perspektiv kimi qəbul edilə bilməz. Münasib şərait xüsusi vəziyyətdə əlilliyi olan şəxs üçün müyəssərliyin təmin edilməsi vasitəsi kimi istifadə edilə bilər. Münasib şərait fərdin ləyaqət, özünüidarə və seçimlərini nəzərə almaqla ayrı-seçkiliyin

olmamasının və ya bərabərliyin təmin edilməsi baxımından fərdi ədalət əldə etməyə çalışır. Beləliklə, nadir məhdudiyyətə malik şəxs hər hansı müyəssərlik standartının əhatə sahəsindən kənarda qalan şəraiti tələb edə bilər.

III. Üzv Dövlətlərin öhdəlikləri

27. Fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya və ictimaiyyətə açıq olan xidmətlərdən istifadənin təmin edilməsi adətən əlilliyi olan şəxslərin müxtəlif mülki və siyasi hüquqlarından səmərəli şəkildə faydalanması üçün ilkin şərt olsa belə lazım olduqda üzv Dövlətlər istifadə imkanının tədricən həyata keçirmə yolu ilə, həmçinin beynəlxalq əməkdaşlıq vasitəsilə əldə edilməsini təmin edə bilər. Aradan qaldırılmasına ehtiyac olan əngəl və maneələri müəyyən etmək üçün vəziyyətin təhlili səmərəli şəkildə və qısa və ya orta müddətli vaxt çərçivəsində həyata keçirilə bilər. Maneələr davamlı və sistemli şəkildə, tədricən və dayanıqlı olmaqla aradan qaldırılmalıdır.

28. Üzv Dövlətlər milli müyəssərlik standartlarını qəbul etməyə, təbliğ etməyə və onlara nəzarət etməyə borcludur. Heç bir müvafiq qanunvericilik tətbiq olunmazsa ilk mərhələdə uyğun hüquqi çərçivə qəbul olunmalıdır. Üzv Dövlətlər qanunvericilik və onun həyata keçirilməsi arasındakı boşluğu müəyyən etmək, ona nəzarət etmək və həll etmək üçün müyəssərliklə bağlı qanunları hərtərəfli gözdən keçirməyi öhdəliyinə götürməlidir. Əlilliklə bağlı qanunlarda müyəssərliyin tərifinə adətən İKT daxil edilmir və satınalma, məşğulluq və təhsil kimi sahələrdə ayrı-seçkiliyin olmaması ilə bağlı əlillik hüquqları qanunları adətən İKT-dən istifadəni, həmçinin İKT vasitəsilə təklif olunan və müasir cəmiyyət üçün əsas olan əksər mal və xidmətləri əhatə etmir. Bu qanun və tənzimləmələrin əlilliyi olan şəxslərlə və onları təmsil edən təşkilatlarla, həmçinin akademik birliyin və memarların ekspert ittifaqlarının üzvləri, şəhər layihəçiləri, mühəndislər və dizaynerlər daxil olmaqla digər müvafiq tərəfdaşlarla yaxından məsləhətləşərək gözdən keçirilməsi və qəbul edilməsi vacibdir (4-cü maddə, para. 3). Qanunvericilik Konvensiyanın tələbinə əsasən universal dizayn prinsipini əhatə etməli və ona əsaslanmalıdır (4-cü maddə, para. 1 (f)). O, müyəssərlik standartlarının və sanksiyaların, həmçinin cərimələrin onlara əməl etməyənlərə icbari şəkildə tətbiqini təmin etməlidir.

29. Bu, tikinti və planlaşdırma ilə bağlı qanunlarda fiziki mühit, dövlət hava, dəmiryolu, quru və su nəqliyyatı ilə bağlı qanunlarda nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya, həmçinin ictimaiyyətə açıq olan xidmətlər kimi müyəssər

olmalı müxtəlif sahələri müəyyən edən müəssərlik standartlarını yaymağa kömək edir. Bununla belə, müəssərlik əlillik zəminində ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi kontekstində bərabər imkanlar, bərabərlik və iştirakla bağlı ümumi və spesifik qanunlarda əhatə olunmalıdır. İmkandan məhrum etməyə qadağan olunmuş ayrı-seçkilik aktı kimi tərif verilməlidir. Fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya və ya ictimaiyyətə açıq olan xidmətlərdən istifadə imkanından məhrum edilən əlilliyi olan şəxslərin ixtiyarında səmərəli hüquqi vasitələr olmalıdır. Müəssərlik standartlarını müəyyən edərkən Üzv Dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin müxtəlifliyini nəzərə almalı və müəssərliyin hər hansı genderə malik, bütün yaşlarda olan və bütün əlillik növlərinə aid insanlara təmin edilməsinə zəmanət verməlidir. Müəssərliyin təmin edilməsi zamanı əlilliyi olan şəxslərin müxtəlifliyin nəzərə alınması tapşırığı çərçivəsində qəbul edilir ki, bəzi əlilliyi olan şəxslər tam müəssərlik əldə etmək üçün insan və ya heyvanların köməyinə ehtiyac duyurlar (misal üçün, şəxsi yardım, işarə dilinin tərcüməsi, təmasla işarə dilinin tərcüməsi və ya bələdçi itlər). Misal üçün, qeyd olunmalıdır ki, bələdçi itlərin xüsusi bina və ya açıq məkana girişinin qadağan edilməsi əlillik zəminində qadağan olunmuş ayrı-seçkilik aktı törədəcəkdir.

30. Dövlət və özəl müəssisələr tərəfindən müxtəlif növ məhdudiyyətləri olan şəxslər üçün təmin edilən müxtəlif xidmətlərin müəssər olması üçün minimum standartlar yaratmaq zəruridir. Standartlaşdırma fəaliyyətləri üçün İTU-T-nin (Beynəlxalq Telekomunikasiya İttifaqının Telekomunikasiyanın Standartlaşdırılması Sektoru) tövsiyələri, Telekomunikasiyaların Əlçatanlığının Yoxlanma Siyahısı (2006) və yaşlılar və əlilliyi olan şəxslər üçün Telekomunikasiyaların Əlçatanlığı üzrə göstərişlər (ITU-T məsləhəti F.790) kimi istinad vasitələri İKT ilə bağlı yeni standart yaradıldıqda yayılmalıdır. Bu, standartların yaradılması zamanı universal dizaynın ümumiləşdirilməsinə imkan yaradacaqdır. Üzv Dövlətlər əvvəlki əlverişsiz xidmətlərin müəssər xidmətlərlə əvəz olunması məqsədilə özəl müəssisələr tərəfindən təcridən edilən dəyişikliklər və tənzimləmələrə nəzarət etmək və qiymətləndirmək üçün konkret, tətbiq olunan və vaxt məhdudiyyətli normalara malik qanunvericilik çərçivəsi yaratmalıdır. Üzv Dövlətlər həmçinin yeni satın alınan bütün mal və məhsulların əlilliyi olan şəxslər üçün tam müəssər olmasını təmin etməlidir. Minimum standartlar Konvensiyanın 4-cü maddəsinin 3-cü paragrafına əsasən əlilliyi olan şəxslərlə və onları təmsil edən təşkilatlarla yaxından məsləhətləşərək yaradılmalıdır. Standartlar həmçinin Konvensiyanın 32-ci maddəsinə əsasən digər üzv Dövlətlərlə əməkdaşlıq çərçivəsində və beynəlxalq

əməkdaşlıq vasitəsilə beynəlxalq təşkilat və agentliklərlə birlikdə yaradıla bilər. Üzv Dövlətlər həmçinin Birliyin radio-kommunikasiya, standartlaşdırma və inkişaf sektorlarında beynəlxalq telekommunikasiyaların və İKT standartlarının yaradılmasında müəssərliyin daxil edilməsi üzrə və sənaye və hökumətlərin əlilliyi olan şəxslər üçün İKT-dən istifadə imkanlarının artırılmasına olan ehtiyac barədə məlumatlılığın artırılması üzrə fəal çalışan İTU araşdırma qruplarına qoşulmağa təşviq edilir. Bu cür əməkdaşlıq mal və xidmətlərin qarşılıqlı operativliyinə töhfə verən beynəlxalq standartların yaradılması və təbliğində faydalı ola bilər. Kommunikasiya ilə bağlı xidmətlər sahəsində üzv Dövlətlər xidmətlərin standartlaşdırılması məqsədilə ən azından onların, xüsusilə müvafiq olaraq şəxsi yardım, işarə dilinin tərcüməsi və təmasla işarə dili kimi yeni xidmət növlərinin minimum keyfiyyətini təmin etməlidir.

31. Müəssərliklə bağlı qanunvericiliyi nəzərdən keçirərkən üzv Dövlətlər əlillik zəminində ayrı-seçkiliyi qadağan etmək üçün qanunları nəzərə almalı və lazım olduqda onlara düzəliş etməlidir. Minimum olaraq müəssərliyin olmamasının əlilliyi olan şəxsin ictimaiyyətə açıq olan xidmət və ya vasitədən istifadəsinin qarşısını aldığı aşağıdakı hallar əlillik zəminində qadağan olunmuş ayrı-seçkilik aktı hesab olunmalıdır:

- a) Xidmət və ya vasitənin müvafiq müəssərlik standartlarının təqdim edilməsindən sonra yaradılması;
- b) Münasib şərait yaratmaqla vasitə və ya xidmətdən (fəaliyyətə başladıqda) istifadə imkanı verilə bildikdə.

32. Müəssərliklə bağlı qanunvericiliyin gözdən keçirilməsi çərçivəsində üzv Dövlətlər həmçinin dövlət satınalma prosedurlarının müəssərliklə bağlı tələbləri əhatə etməsini təmin etmək üçün dövlət satınalması barədə qanunları nəzərə almalıdır. Labüd olaraq əlverişsiz xidmətlər və vasitələrdən nəticələnən bərabərsizliyi yaratmaq və ya ona səbəb olmaq qəbuledilməzdir. Əlilliyi olan şəxslər üçün müəssərlik və faktiki bərabərliyi təmin etmək məqsədilə Konvensiyanın 5-c maddəsinin 4-cü paragrafına əsasən bərabər iqtisadi imkanlara əsaslanan tədbirlər keçirmək üçün dövlət satınalmalarından istifadə olunmalıdır.

33. Üzv Dövlətlər müəssərliklə bağlı mövcud maneələri müəyyən etmək üçün tədbirlər planı və strategiyalar qəbul etməli, konkret son tarixə malik vaxt çərçivələri təyin etməli, maneələri aradan qaldırmaq üçün zəruri olan insan və

maddi resursları təmin etməlidir. Qəbul edildikdən sonra bu tədbirlər planı və strategiyalar ciddi şəkildə həyata keçirilməlidir. Üzv Dövlətlər həmçinin müyəssərliyi təmin etmək üçün monitoring mexanizmlərini gücləndirməli, müyəssərliklə bağlı maneələri aradan qaldırmaq üçün kifayət qədər vəsait təmin etməyə davam etməli və monitoring heyətinə təlim keçməlidir. Müyəssərlik standartları adətən yerli miqyasda həyata keçirildiyinə görə standartların həyata keçirilməsinə nəzarət edilməsinə görə məsuliyyət daşıyan yerli orqanlar üçün davamlı olaraq imkanların yaradılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Üzv Dövlətlər planlar, strategiyalar və standartlaşdırmanın həyata keçirilməsi və tətbiq olunmasını təmin etmək üçün səmərəli monitoring çərçivəsi formalaşdırmalı, müvafiq imkanlara və münasib səlahiyyətlərə malik səmərəli monitoring qurumları yaratmalıdır.

IV. Konvensiyanın digər maddələri ilə əlaqə

34. Üzv Dövlətlərin əlilliyi olan şəxsləri fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya və ictimaiyyətə açıq olan xidmətlərdən istifadə imkanı ilə təmin etmək vəzifəsinə bərabərlik və qeyri-ayrıseçkilik perspektivindən baxılmalıdır. Fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya və ictimaiyyətə açıq olan xidmətlərdən istifadə imkanından məhrum etmə Konvensiyanın 5-ci maddəsi ilə qadağan edilən əlillik zəminində ayrı-seçkilik aktı törədir. Müyəssərliyin *gələcək üçün* təmin edilməsinə universal dizaynı mal, xidmət, avadanlıq və vasitələr yaratmaqla bağlı ümumi öhdəliyin yerinə yetirilməsi kontekstində baxılmalıdır (4-cü maddə, para. 1 (f)).

35. Məlumatlılığın artırılması “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyanın səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi üçün ilkin şərtlərdən biridir. Müyəssərliyi dar kontekstdə insan tərəfindən yaradılan mühitin müyəssərliyi kimi baxıldığına görə (bu, vacib olsa belə əlilliyi olan şəxslərin istifadə imkanının yalnız bir cəhətini əks etdirir) üzv Dövlətlər bütün müvafiq tərəfdaşlar arasında məlumatlılığı artırmaq üçün sistemli və davamlı şəkildə çalışmalıdır. Fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya və xidmətlərdən istifadə imkanını təmin etməklə müyəssərliyin hər şeyi əhatə edən xarakteri ələ alınmalıdır. Həmçinin, məlumatlılığın artırılması zamanı vurğulanmalıdır ki, müyəssərlik standartlarına əməl etmək vəzifəsi dövlət və özəl sektora bərabər şəkildə tətbiq olunur. O, universal dizaynın tətbiqini, həmçinin ən erkən mərhələdən müyəssər olan şəkildə dizayn və tikintinin sərfəli və qənaətcil olması ideyasını təbliğ etməlidir. Məlumatlılığın artırılması əlilliyi olan şəxslər,

onları təmsil edən təşkilatlar və texniki ekspertlərlə əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirilməlidir. Müyəssərlik standartlarının həyata keçirilməsinin tətbiqi və monitorinqi üçün imkanların yaradılmasına xüsusi diqqət ayrılmalıdır. Mətbuat yalnız əlilliyi olan şəxslər üçün öz proqram və xidmətlərini nəzərə almamalı, həm də müyəssərliyin təbliği və məlumatlılığın artırılmasına töhfə verilməsində fəal iştirak etməlidir.

36. Fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya və ictimaiyyətə açıq olan xidmətlərdən tam istifadə imkanının təmin edilməsi əslində Konvensiyanın əhatə etdiyi əksər hüquqlardan səmərəli şəkildə faydalanmaq üçün vacib ilkin şərtidir. Risk, təbii fəlakətlər və silahlı münaqişə hallarında əlilliyi olan şəxslər fəvqəladə hal xidmətlərindən istifadə imkanına malik olmalıdır, əks təqdirdə onların həyatı xilas edilə və ya rifahı qoruna bilməz (11-ci maddə). Müyəssərlik fəlakət sonrası bərpa işlərində prioritet kimi daxil edilməlidir. Buna görə də, fəlakət riskinin azaldılması müdaxilələri müyəssər olmalı və bu zaman inklüzivlik nəzərə alınmalıdır.

37. Mövcud hüquq mühafizə və məhkəmə orqanları fiziki cəhətdən müyəssər olmadıqda yaxud onların təmin etdiyi xidmətlər, informasiya və kommunikasiya əlilliyi olan şəxslər üçün əlçatan olmadıqda ədalətdən səmərəli şəkildə faydalanmaq imkanı ola bilməz (13-cü maddə). Əlilliyi olan şəxslərə, xüsusilə qadın və uşaqlara qarşı zorakılıq, təhqir və istismardan səmərəli və mənalı müdafiəni təmin etmək üçün təhlükəsizlik evləri, yardım xidmətləri və prosedurların hər biri müyəssər olmalıdır (16-cı maddə). Müyəssər mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya və xidmətlər əlilliyi olan şəxslərin müvafiq yerli cəmiyyətlərin bir hissəsinə çevrilməsi və şəxsi həyata malik olması üçün ilkin şərtidir (19-cu maddə).

38. 9 və 21-ci maddələr informasiya və kommunikasiya məsələsində kəşifir. 21-ci maddədə göstərilir ki, üzv Dövlətlər “əlilliyi olan şəxslərin söz və düşüncə azadlığı, həmçinin digərləri ilə bərabər şəkildə və seçdikləri bütün kommunikasiya formaları vasitəsilə informasiya və ideyaları axtarmaq, qəbul etmək və çatdırmaq azadlığı ilə bağlı hüququ icra edə bilməsini təmin etmək üçün bütün müvafiq tədbirləri görməlidir”. Davamında praktikada informasiya və kommunikasiyanı təmin etmək yollarını ətraflı təsvir edilir. 21-ci maddədə üzv Dövlətlərdən “əlilliyi olan şəxsləri müxtəlif əlillik növlərinə uyğun müyəssər formatlarda və texnologiyalarda ümumi cəmiyyət üçün nəzərdə tutulmuş məlumatlarla təmin etmək” tələb olunur (21-ci maddə (a)). Bundan əlavə, bu maddə ilə “əlilliyi olan şəxslərin rəsmi əlaqələr zamanı işarə dilləri, Brayl

əlifbası, auqmentativ və alternativ kommunikasiya, həmçinin öz seçdikləri bütün digər əlçatan kommunikasiya vasitələri, formaları və formatlarından istifadəsinin asanlaşdırılması” təmin edilir (21-ci maddə (b)). Ümumi cəmiyyətə xidmət göstərən özəl qurumlar, həmçinin İnternet vasitəsilə xidmət göstərən qurumlar əlilliyi olan şəxslər üçün müyəssər və rahat formatlarda informasiya və xidmətlər təmin etməyə vadar edilir (21-ci maddə (c)), kütləvi mətbuat, həmçinin onlayn informasiya mənbələri isə öz xidmətlərini əlilliyi olan şəxslər üçün əlçatan etməyə təşviq edilir (21-ci (d)). 21-ci maddə ilə həmçinin üzv Dövlətlərdən Konvensiyanın 24, 27, 29 və 30-cu maddələrinə əsasən işarə dilindən istifadəni qəbul və təbliğ etmək tələb olunur.

39. Müyəssər məktəb nəqliyyatı, müyəssər məktəb binaları, müyəssər informasiya və kommunikasiya olmadan əlilliyi olan şəxslər öz təhsil hüququnu icra etmək imkanına malik olmayacaqlar (Konvensiyanın 24-cü maddəsi). Beləliklə, Konvensiyanın 9-cu maddəsinin 1-ci (a) paragrafında açıq şəkildə göstəriləndiyi kimi məktəblər əlçatan olmalıdır. Bununla belə, yalnız binalar deyil, həm də məktəblərdə bütün informasiya və kommunikasiya, mühit və ya tezlik modulyasiyası yardımlı sistemlər, yardım xidmətləri və münasib şərait, yəni bütövlükdə hərtərəfli təhsil prosesi müyəssər olmalıdır. Müyəssərliyi artırmaq üçün təhsil, həmçinin məktəbin tədris proqramının məzmunu işarə dili, Brayl əlifbası, alternativ yazı forması, auqmentativ və alternativ kommunikasiya və yönləndirmə formaları, vasitələri və formatlarını təbliğ etməli və onlar vasitəsilə həyata keçirilməlidir (24-cü maddə, para. 3 (a)). Bu zaman görmə qabiliyyəti olmayan, eşitmə qabiliyyəti olmayan, və həm eşitmə, həm də görmə qabiliyyəti olmayan tələbələrin istifadə etdiyi müvafiq dillərə, kommunikasiya formaları və vasitələrinə xüsusi diqqət ayrılmalıdır. Tədris formaları və vasitələri müyəssər olmalı və müyəssər mühitlərdə həyata keçirilməlidir. Bütövlükdə əlilliyi olan tələbələrin mühiti onların bütövlükdə təhsil prosesində bərabərliyini təmin edəcək və daxiletməni gücləndirəcək şəkildə dizayn olunmalıdır. Konvensiyanın 24-cü maddəsinin tam həyata keçirilməsi digər əsas insan hüquqları sənədləri, həmçinin BMT-nin təhsil, elm və mədəniyyət təşkilatında ayrı-seçkiliyə qarşı Konvensiyanın müddəaları ilə birlikdə nəzərə alınmalıdır.

40. Səhiyyə və sosial müdafiə xidmətlərinin göstəriləndiyi yerlərdən istifadə imkanı olmadan bu xidmətlər əlilliyi olan şəxslər üçün əlverişsiz olaraq qalacaq. Hətta səhiyyə və sosial müdafiə xidmətlərinin göstəriləndiyi binaların özləri müyəssər olsa belə əlçatan nəqliyyat olmadan əlilliyi olan şəxslər xidmətlərin

göstərilədiyi yerlərə baş çəkə bilməyəcəklər. Səhiyyə xidməti ilə bağlı bütün informasiya və kommunikasiyalar işarə dili, Brayl əlifbası, müyəssər elektron formatlar, alternativ yazı forması, auqmentativ və alternativ kommunikasiya formaları, vasitələri və formatları vasitəsilə əldə edilməlidir. Əlilliyi olan qadın və qızlara səhiyyə, xüsusi cinsi sağlamlıq xidməti, həmçinin ginekoloji və doğum xidmətləri göstərilərkən müyəssərliyin gender səviyyəsini nəzərə almaq xüsusilə əhəmiyyətlidir.

41. Konvensiyanın 27-ci maddəsində göstərilədiyi kimi iş yerinin özü müyəssər olmadıqda əlilliyi olan şəxslər öz iş və məşğulluq hüquqlarından səmərəli şəkildə faydalana bilməz. Buna görə də, 9-cu maddənin 1-ci (a) paraqrafında açıq şəkildə göstərilədiyi kimi iş yerləri müyəssər olmalıdır. İş yerinə uyğunlaşmaqdan imtina edilməsi əlillik zəminində qadağan edilmiş ayrı-seçkilik aktı törədir. İş yerinin fiziki cəhətdən müyəssər olması ilə yanaşı əlilliyi olan şəxslər iş yerinə getmək üçün əlçatan nəqliyyat və yardım xidmətlərinə ehtiyac duyurlar. İş prosesinin bir hissəsi kimi iş, iş təkliflərinin reklamları, seçim prosesləri və iş yerində kommunikasiya ilə bağlı bütün məlumatlar işarə dili, Brayl əlifbası, alternativ yazı forması, auqmentativ və alternativ kommunikasiya formaları, vasitələri və formatları vasitəsilə əldə edilməlidir. Təlim imkanları və iş üçün lazım olan keyfiyyətlər kimi bütün həmkarlar ittifaqları və əmək hüquqları da əlçatan olmalıdır. Məsələn, işçilər və təlim iştirakçıları üçün müyəssər mühitdə əlçatan forma, vasitə və formatlarda xarici dil və ya kompüter kursları keçilməlidir.

42. Konvensiyanın 28-ci maddəsi əlilliyi olan şəxslərin yaşayışı və sosial müdafiəsi üçün müvafiq standartın olmasına yönəlir. Üzv Dövlətlər həm əsas, həm də əlillik üçün spesifik olan sosial müdafiə tədbirləri və xidmətlərinin müyəssər binalarda əlçatan şəkildə təmin edilməsini, onlarla bağlı bütün informasiya və kommunikasiyaların işarə dili, Brayl əlifbası, müyəssər elektron formatlar, alternativ yazı forması, auqmentativ və alternativ kommunikasiya formaları, vasitələri və formatları vasitəsilə əldə edilməsini həyata keçirmək üçün zəruri tədbirlər görməlidir. Sosial mənzil proqramları çərçivəsində digər məsələlərlə yanaşı əlilliyi olan şəxslər və yaşlılar üçün müyəssər mənzillər təklif edilməlidir.

43. Konvensiyanın 29-cu maddəsi əlilliyi olan şəxslərin siyahısını və ictimai həyatda, həmçinin dövlət məsələlərinin idarə olunmasında iştirak hüququnu təmin edir. Üzv Dövlətlər yalnız səsvermə prosedurları, vasitələri və materiallarının münasib və müyəssər olmasını, həmçinin başa düşülməsi və

istifadəsinin asan olmasını təmin etməsi ilə əlilliyi olan şəxslər həmin hüquqları bərabər və səmərəli şəkildə icra edə bilməzlər. Həmçinin, siyasi görüşlərin, siyasi seçkilərdə iştirak edən siyasi tərəflər və ya fərdi namizədlərin istifadə etdiyi və hazırladığı materialların müyəssər olması da əhəmiyyətlidir. Onlar müyəssər olmadıqda əlilliyi olan şəxslər bərabər şəkildə siyasi prosesdə iştirak etmək hüququndan məhrum edirlər. Dövlət qulluğuna seçilmiş əlilliyi olan şəxslər öz səlahiyyətlərini tam müyəssər şəkildə həyata keçirmək üçün bərabər imkanlara malik olmalıdırlar.

44. Hər kəs incəsənətdən faydalanmaq, idmanla məşğul olmaq, otellərə, restoranlara və barlara getmək hüququna malikdir. Bununla belə, konsert zallarında yalnız pilləkənlər olduqda əlil arabasından istifadə edən şəxslər konsertə gedə bilmirlər. Qalereyalarda rəsm əsərlərinin şifahi təsviri verilmədikdə görmə qabiliyyəti olmayan şəxslər həmin əsərlərdən faydalana bilmirlər. Subtitrlər olmadıqda eşitmə qabiliyyəti zəif olan şəxslər filmdən zövq ala bilmirlər. İşarə dilinin tərcüməsi olmadıqda eşitmə qabiliyyəti olmayan şəxslər teatr tamaşasından zövq ala bilmirlər. Oxunması asan olan və ya auqmentativ və alternativ formalarda olan versiyalar olmadıqda əqli cəhətdən geri qalan şəxslər kitabdan zövq ala bilmirlər. Konvensiyanın 30-cu maddəsində üzv Dövlətlərdən əlilliyi olan şəxslərin digərləri ilə bərabər şəkildə mədəni həyatda iştirak etmək hüququnu tanıması tələb edilir. Üzv Dövlətlərdən əlilliyi olan şəxslərin aşağıdakılardan faydalanmalarını təmin etmək üçün bütün müvafiq tədbirləri həyata keçirmək tələb olunur:

- a) Müyəssər formatlarda mədəni materialları əldə etmək imkanı;
- b) Müyəssər formatlarda televiziya proqramları, filmlər, teatr və digər mədəni fəaliyyətlərdən bəhrələnmək imkanı;
- c) Teatr, muzey, kinoteatr, kitabxana və turizm xidmətləri kimi mədəni fəaliyyət və ya xidmət obyektlərindən, həmçinin imkan daxilində abidələr və milli mədəni əhəmiyyətə malik ərazilərdən bəhrələnmək imkanı.

Milli irsə daxil olan mədəni və tarixi abidələrdən bəhrələnmək imkanının təmin edilməsi əslində bəzi hallarda çətin ola bilər. Bununla belə, üzv Dövlətlər həmin ərazilərdən bəhrələnmək imkanını təmin etmək üçün səy göstərməyə borcludur. Əksər abidələr və milli mədəni əhəmiyyətə malik ərazilərin müyəssərliyi onların mədəni və tarixi kimliyini və unikallığını qoruyub saxlayacaq şəkildə təmin edilmişdir.

45. “Üzv Dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin yaradıcı, bədii və əqli potensial formalaşdırmaq və bu potensiallardan faydalanmaq imkanına malik olmasını təmin etmək üçün müvafiq tədbirlər görməlidir” (30-cu maddə, para. 2). “Üzv Dövlətlər əqli mülkiyyət hüququnu qoruyan qanunların əlilliyi olan şəxslərin mədəni materiallardan istifadə etmək imkanı ilə bağlı əsassız və ya ayrı-seçkiliyə əsaslanan əngəl yaratmamasını təmin etmək üçün beynəlxalq hüquqa əsasən bütün müvafiq addımları atmalıdır” (30-cu maddə, para. 3). 2013-cü ildə qəbul olunmuş görmə qabiliyyəti olmayan, görmə qabiliyyəti zəif olan və ya digər şəkildə çap materiallarından istifadə edə bilməyən şəxslər üçün çap materiallarının əldə edilməsini asanlaşdırmaq üçün Mərakeş Sazişi əlilliyi olan şəxslər, həmçinin xaricdə və ya hər hansı azlıq qrupunun üzvü kimi başqa ölkədə yaşayan və eyni dildən və ya kommunikasiya vasitəsindən istifadə edən əlilliyi olan şəxslər, xüsusilə klassik çap materiallarını əldə edərkən çətinliklərlə üzləşən əlilliyi olan şəxslər üçün əsassız və ya ayrı-seçkiliyə əsaslanan əngəl olmadan mədəni materialları əldə etmək imkanını təmin etməlidir. “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyada göstərilir ki, əlilliyi olan şəxslər digərləri ilə bərabər şəkildə öz spesifik mədəni və linqvistik kimliklərinin tanınması və dəstəklənməsi hüququna malikdirlər. 30-cu maddənin 4-cü paragrafında işarə dilləri və karlar mədəniyyətinin tanınması və dəstəklənməsi vurğulanır.

46. Konvensiyanın 30-cu maddəsinin 5-ci paragrafında göstərilir ki, əlilliyi olan şəxslərin digərləri ilə bərabər şəkildə istirahət, əyləncə və idman fəaliyyətləri ilə məşğul olmasını təmin etmək üçün üzv Dövlətlər aşağıdakı müvafiq tədbirləri həyata keçirməlidir:

- a) Maksimum dərəcədə əlilliyi olan şəxsləri bütün səviyyələrdə əsas idman fəaliyyətlərində iştiraka təşviq etmək və iştirakı təbliğ etmək;
- b) Əlilliyi olan şəxslərin əlilliyin nəzərə alındığı idman və əyləncə fəaliyyətlərini təşkil etmək, yaratmaq və həmin fəaliyyətlərdə iştirak etmək imkanına malik olmasını təmin etmək, həmçinin bu baxımdan digərləri ilə bərabər şəkildə müvafiq təlimat, təlim və resursların təmin edilməsinə təşviq etmək;
- c) Əlilliyi olan şəxslərin idman, istirahət və turizm obyektlərinə daxil olmaq imkanına malik olmasını təmin etmək;
- d) Əlilliyi olan şəxslərin digər uşaqlarla bərabər şəkildə oyun, istirahət, əyləncə və idman fəaliyyətləri ilə, həmçinin məktəb sistemindəki fəaliyyətlərlə məşğul olmaq imkanına malik olmasını təmin etmək;

- e) Əlilliyi olan şəxslərin istirahət, turizm, əyləncə və idman fəaliyyətlərinin təşkili ilə məşğul olan şəxslərin xidmətlərindən istifadə etmək imkanına malik olmasını təmin etmək.

47. Konvensiyanın 32-ci maddəsinə əsasən beynəlxalq əməkdaşlıq müyəssərlik və universal dizaynın təbliğində önəmli vasitə olmalıdır. Komitə məsləhət görür ki, beynəlxalq inkişaf agentlikləri İKT və digər giriş infrastrukturlarının təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş köməkçi layihələrin əhəmiyyətini qəbul etsinlər. Mövcud maneələrin aradan qaldırılmasına təşviq etmək və yeni maneələrin yaradılmasına mane olmaq üçün beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirilən bütün yeni investisiyalardan istifadə edilməlidir. Yeni bərabərsizliklər yaratmaq üçün dövlət vəsaitlərindən istifadə etmək qəbul edilməzdir. Bütün yeni əşya, infrastruktur, vasitə, mal, məhsul və xidmətlər əlilliyi olan bütün şəxslər üçün müyəssər olmalıdır. Beynəlxalq əməkdaşlıqdan yalnız əlçatan mal, məhsul və xidmətlərə investisiya yatırmaq üçün deyil, həm də dünya üzrə əlilliyi olan milyonlarla şəxsin həyatını yaxşılaşdırmaqla yanaşı, gözəçarpan dəyişikliklər edəcək yollarla müyəssərliyə nail olunması üzrə münasib təcrübə ilə bağlı texniki bilgi və məlumatların mübadiləsini gücləndirmək üçün istifadə edilməlidir. Standartlaşdırma üzrə beynəlxalq əməkdaşlıq da əhəmiyyətlidir, çünki əlilliyi olan şəxslərin təşkilatlarının müyəssərlik standartlarını formalaşdırmaq, həyata keçirmək və onlara nəzarət etməklə bağlı milli və beynəlxalq proseslərdə iştirak edə bilməsi üçün onlara dəstək göstərilməlidir. Müyəssərlik xüsusilə 2015-ci ildən sonrakı inkişaf gündəliyinin kontekstində hər hansı dayanıqlı inkişafın ayrılmaz tərkib hissəsi olmalıdır.

48. Müyəssərliyin monitorinqi Konvensiyanın həyata keçirilməsinin dövlət və beynəlxalq səviyyədə monitorinqinin önəmli cəhətidir. Konvensiyanın 33-cü maddəsində üzv Dövlətlərdən Konvensiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı məsələlər üçün hökumətlər daxilində mərkəzi nöqtələr təyin etmək, həmçinin həyata keçirmə prosesinə nəzarət etmək məqsədilə bir və ya bir neçə müstəqil mexanizmdən ibarət milli çərçivə yaratmaq tələb olunur. Mülki cəmiyyət də monitorinq prosesinə cəlb edilməli və tam iştirak etməlidir. 9-cu maddənin düzgün şəkildə həyata keçirilməsi üçün tədbirləri nəzərdən keçirərkən 33-cü maddəyə əsasən yaradılan orqanlarla lazımi şəkildə məsləhətləşmək vacibdir. Həmin orqanlar digərləri ilə bərabər milli müyəssərlik standartlarının planlaşdırılmasında iştirak etmək, mövcud olan və layihə halında olan qanunvericiliklərlə bağlı şərh vermək, qanunvericilik layihəsi və siyasətin tənzimlənməsi üçün təkliflər irəli sürmək, məlumatlılığın artırılması və təhsil

kampaniyalarında tam iştirak etmək üçün mənali imkanlarla təmin edilməlidir. Konvensiyanın həyata keçirilməsinin dövlət və beynəlxalq səviyyədə monitorinqi prosesləri əlilliyi olan şəxslərin və onları təmsil edən təşkilatların səmərəli iştirakını təbliğ və təmin edəcək şəkildə, müyəssər formada həyata keçirilməlidir. Konvensiyanın 49-cu maddəsində Konvensiyanın mətninin müyəssər formatlarda olması tələb olunur. Bu, beynəlxalq insan hüquqları sazişi və “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyada bütün gələcək sazişlərlə bağlı nümunə yaratmaq kimi qəbul edilməli yenilikdir.

Ümumi Şərh № 3:

**Əlilliyi olan qadın
və qızlar barədə
3 saylı ümumi şərh**

“Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiya

Paylanma: Ümumi
25 noyabr 2016-cı il

Əsli: İngilis dili
Qeyri-rəsmi tərcümə

Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitə

Əlilliyi olan qadın və qızlar barədə 3 sayılı ümumi şərh (2016)

1. Hazırkı ümumi şərh Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitə tərəfindən onun üzv Dövlətlərin öz hesabat öhdəliklərini yerinə yetirməsinə kömək etməsi məqsədilə Komitənin Konvensiyanın müxtəlif məqalə və müddəalarına əsaslanaraq ümumi şərhlər tərtib edə biləcəyini ifadə edən prosedur qaydalarının 47-ci qaydasına və iş üsullarının 54-57-ci paragraflarına əsasən tərtib edilmişdir.

2. Əlilliyi olan qadın və qızların həyatın bir çox sahələrində məhdudiyyətlərlə üzləşdiyini göstərən güclü dəlillər var. Bu əngəllər xüsusilə bərabər təhsil hüququ, iqtisadi imkanlar, sosial qarşılıqlı əlaqə və ədalət, qanun qarşısında bərabərlik¹, siyasi həyatda iştirak etmək və səhiyyə xidmətləri, həmçinin cinsi və reproduktiv sağlamlıq xidmətləri kimi müxtəlif şəraitlərdə öz həyatına nəzarət etmək qabiliyyəti, harada və kiminlə yaşamaq istəməsi ilə bağlı əlilliyi olan qadın və qızlara qarşı ayrı-seçkiliyin çoxsaylı və çarpaz formalarının müşahidə olunduğu situasiyalar yaradır.

GE.16-20871(E)

Please recycle

¹ Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (WHO) və Dünya Bankı, *Əlillik barədə Ümumdünya Hesabatı* (Cenevrə, 2011).

I Giriş

3. Əlillik üzrə beynəlxalq və milli qanun və siyasətlər tarixən əlilliyi olan qadın və qızlarla bağlı cəhətlərə laqeyd qalmışdır. Öz növbəsində, qadınlarla bağlı qanun və siyasətlərdə də ənənəvi olaraq əlilliyə əhəmiyyət verilməmişdir. Bu laqeyd münasibət əlilliyi olan qadın və qızlara qarşı ayrı-seçkiliyin çoxsaylı və çarpaz formalarının müşahidə olunduğu vəziyyəti əbədləşdirmişdir². Adətən, əlilliyi olan qadınlara qarşı gender və/və ya əlillik zəminində, eyni zamanda digər zəminlərdə də ayrı-seçkilik edilir.

4. Hazırkı ümumi şərhdə aşağıdakı terminlərdən istifadə olunmuşdur:

- a) “Əlilliyi olan qadınlar” dedikdə bütün əlilliyi olan qadınlar, qız uşaqları və yeniyetmə qızlar nəzərdə tutulur;
- b) “Cins” dedikdə bioloji fərqlər, “gender” dedikdə isə cəmiyyət və ya mədəniyyətin kişi və ya qadın kimi ayırdığı xüsusiyyətlər nəzərdə tutulur;
- c) “Çoxsaylı ayrı-seçkilik” dedikdə bir şəxsin iki və ya daha çox zəmin əsasında üzləşdiyi ayrı-seçkiliyin mürəkkəbləşən və ya ciddiləşən formaları nəzərdə tutulur³. “Çarpaz ayrı-seçkilik” dedikdə bir neçə zəminin eyni anda kəsişərək ayrılmaz hala gəldiyi vəziyyət nəzərdə tutulur.⁴ Ayrı-seçkiliyin zəminlərinə yaş, əlillik, etnik mənsubiyyət, yerlilik, milli və ya sosial mənsubiyyət, gender mənsubiyyəti, siyasi və ya digər mövqelər, irq, qaçqın, miqrant və ya sığınacaq axtaran şəxs statusu, din, cins və cinsi mənsubiyyət daxildir.

5. Əlilliyi olan qadınlar həmcins bir qrup deyil. Onlara yerli qadınlar; qaçqın, miqrant, sığınacaq yeri axtaran və məcburi köçkün olan qadınlar; saxlanılan qadınlar (xəstəxanalarda, yaşayış müəssisələrində, azyaşlı məhbuslar üçün nəzərdə tutulmuş cəzaçəkmə müəssisələrində və ya islahetmə və cəzaçəkmə müəssisələrində); yoxsulluq içərisində yaşayan qadınlar; müxtəlif etnik, dini və irqi mənsubiyyətə malik qadınlar; çoxsaylı əlilliyi olan və yüksək səviyyədə yardımla təmin olunan qadınlar; albinizmi olan (albinos) qadınlar; lezbiyan,

² Baxın: www.un.org/womenwatch/enable.

³ Baxın: Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi üzrə Komitə, müvəqqəti xüsusi tədbirlər barədə 25 saylı ümumi tövsiyə (2004), 12-ci bənd.

⁴ Eyni yerdə, Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiyanın 2-ci maddəsinə əsasən üzv Dövlətlərin əsas öhdəlikləri barədə 28 saylı ümumi tövsiyə (2010), 18-ci bənd.

biseksual və transseksual qadınlar, həmçinin interseks şəxslər daxildir. Əlilliyi olan qadınların müxtəlifliyinə həmçinin bütün növ pozuntular, başqa sözlə, funksional məhdudiyyətlərlə müşayiət olunan yaxud olunmayan fiziki, psixososial, əqli və ya emosional vəziyyətlər daxildir. Əlillik, “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyanın 1-ci maddəsində təsvir olunduğu kimi, fərdi məhdudiyyətlə sosial və maddi mühit arasındakı qarşılıqlı əlaqənin sosial təsiri kimi başa düşülür.

6. 1980-ci illərdən bəri qanun və siyasətdə tədricən dəyişikliklər baş vermiş, əlilliyi olan qadınların tanınma səviyyəsi artmışdır. “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiya və “Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” Konvensiya çərçivəsində formalaşdırılmış hüquq sistemi əlilliyi olan qadın və qızlarla bağlı həll olunmalı problemləri və həyata keçirilməli tövsiyələri vurğulamışdır. Siyasi səviyyədə, BMT-nin müxtəlif qurumları əlilliyi olan qadınların üzləşdiyi məsələlərlə məşğul olmağa başlamışdır və əlilliyi əhatə edən inkişafa nail olmaq üçün çox sayda regional strategiyalar bu məsələləri özündə birləşdirir.

7. “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyanın 6-cı maddəsi bu maddənin sazişə daxil edilməsi üçün çox çalışmış əlilliyi olan qadın və qızların hüquqlarının tanınması ilə bağlı çatışmazlığa verilən reaksiyadır. 6-cı maddə Konvensiya tərəfindən xüsusilə qadın və qızlara qarşı ayrı-seçkiliyə yol verməmək yanaşmasını gücləndirməklə yanaşı, üzv Dövlətlərdən ayrı-seçkilik etməkdən çəkinməklə kifayətlənməyərək əlilliyi olan qadın və qızların inkişafı, tərəqqisi və onlara səlahiyyət verilməsi məqsədilə tədbirlər görməyi, əlilliyi olan qadın və qızların şübhəsiz hüquq sahibi olmasını qəbul etməklə onlara səlahiyyət verilməsi tədbirlərini gücləndirməyi, onların səsinin eşidilməsini və vasitələrdən istifadəni təmin etmək üçün imkanlar yaratmağı, onların özünə inamını artırmağı və həyatlarına təsir edən bütün sahələrdə qərar qəbul etmək üçün hüquq və səlahiyyətlərini artırmağı tələb edir. 6-cı maddə, insan hüquqlarına əsaslanan yanaşma və inkişaf baxımından, üzv Dövlətlərin Konvensiya qarşısında əlilliyi olan qadın və qızların insan hüquqlarını təbliğ etmək, qorumaq və icra etmək məsuliyyətlərinə əməl etmək işində onlar tərəfindən rəhbər tutulmalıdır.

8. Gender bərabərliyi insan hüquqlarının mərkəzində dayanır. Bərabərlik təbiət etibarilə nisbi olan və kontekstdən asılı olan əsas insan hüquqları prinsipidir. Qadınların insan hüquqlarını təmin etmək üçün, hər şeydən əvvəl, qanun və siyasətləri formalaşdıran güc əlaqələrini və sosial strukturlarını, həmçinin

iqtisadi və sosial dinamikanı, ailə və icma həyatını, mədəni inancları hərtərəfli başa düşmək tələb olunur. Gender stereotipləri qadınların öz qabiliyyətlərini formalaşdırmaq, peşəkar karyeralarını davam etdirmək, öz həyatları və həyatla bağlı planları ilə əlaqədar seçimlər etmək potensialını məhdudlaşdırma bilər. Həm qərəzli/mənfi, həm də zahirən xoş görünən stereotiplər zərərli ola bilər. Gender bərabərliyini təşviq etmək üçün zərərli gender stereotiplərini tanıyaraq aradan qaldırmaq lazımdır. Konvensiya həyatın bütün sahələrində əlilliyi olan şəxslərlə bağlı stereotiplər, xurafat və zərərli təcrübələrlə (cinsi və yaş zəminində olanlar da daxil olmaqla), mübarizə aparmaq öhdəliyini mühafizə edir.

9. 6-cı maddə əlilliyi olan qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyi qəti şəkildə qadağan edən icbari qeyri-ayrıseçkilik və bərabərlik müddəasıdır və imkan və nəticə bərabərliyini təbliğ edir. Əlilliyi olan kişi və oğlanlarla, həmçinin əlil olmayan qadın və qızlarla müqayisədə əlilliyi olan qadın və qızlara qarşı ayrı-seçkilik edilməsi ehtimalı daha çoxdur.

10. Komitə qeyd edir ki, 2013-cü ilin aprel ayında keçirilmiş doqquzuncu sessiyası çərçivəsində əlilliyi olan qadın və qızlarla bağlı aparılmış yarım günlük ümumi müzakirəsi zamanı verilən töhfələr sayəsində bir sıra mövzular vurğulanmış və insan hüquqlarının qorunması ilə əlaqədar üç əsas problem müəyyən edilmişdir: zorakılıq, cinsi və reproduktiv sağlamlıq və hüquqlar, ayrı-seçkilik. Bundan başqa, əlilliyi olan qadınlara bağlı yekun qeydlərində Komitə aşağıdakı məsələlərlə bağlı narahatlığını ifadə etmişdir: əlilliyi olan qadınlara qarşı çoxsaylı və çarpaz ayrı-seçkiliyin yayılması;⁵ qanunvericilik və siyasətlərdə kifayət qədər əhatə olunmayan gender, əlillik və digər amillər⁶ zəminində əlilliyi olan qadın və qızların üzləşdiyi ayrı-seçkilik;⁷ yaşamaq hüququ;⁸ qanun qarşısında bərabərlik;⁹ əlilliyi olan qadın və qızlara qarşı zorakılığın davam etməsi,¹⁰ həmçinin cinsi zorakılıq¹¹ və sui-istifadə;¹² zorakı sterilizasiya (axtalama);¹³ qadın cinsiyyət orqanının şikəst edilməsi;¹⁴ cinsi və iqtisadi

⁵ Baxın, misal üçün: CRPD/C/SLV/CO/1, para. 17 və CRPD/C/UKR/CO/1, para. 9.

⁶ Baxın, misal üçün: CRPD/C/AUT/CO/1, para. 17 və CRPD/C/ECU/CO/1, para. 16.

⁷ Baxın, misal üçün: CRPD/C/BRA/CO/1, para. 16 və CRPD/C/EU/CO/1, para. 20.

⁸ Baxın, misal üçün: CRPD/C/MEX/CO/1, para. 34 CRPD/C/AZE/CO/1, para. 18.

⁹ Baxın, misal üçün: CRPD/C/ARG/CO/1, para. 31.

¹⁰ Baxın, misal üçün: CRPD/C/BEL/CO/1, para. 30.

¹¹ Baxın, misal üçün: CRPD/C/AUS/CO/1, para. 16 və CRPD/C/CHN/CO/1 və Düz.1, para. 57, 65 və 90.

¹² Baxın, misal üçün: CRPD/C/SLV/CO/1, para. 37 və CRPD/C/CZE/CO/1, para. 34.

¹³ Baxın, misal üçün: CRPD/C/MUS/CO/1, para. 29 və CRPD/C/NZL/CO/1, para. 37.

istismar;¹⁵ qocalar evinə yerləşdirmə;¹⁶ əlilliyi olan qadınların ictimai və siyasi həyatın qərar qəbul etmə proseslərində¹⁷ iştirak etməməsi və ya məhdud şəkildə iştirak etməsi;¹⁸ əlilliklə bağlı siyasətlərə gender perspektivinin daxil edilməməsi;¹⁹ gender bərabərliyini təbliğ edən siyasətlərə əlillik hüquqları perspektivinin daxil edilməməsi;²⁰ əlilliyi olan qadınların təhsil və məşğulluq imkanlarını artırmaq üçün konkret tədbirlərin görülməməsi və ya məhdud şəkildə görülməsi.²¹

II. Normativ məzmun

11. Hazırkı ümumi şərh Konvensiyanın 3-cü maddəsində göstərilən ümumi prinsiplərə əsaslanan 6-cı maddənin şərhini əks etdirir, yəni: insan ləyaqətinə, şəxsi özünüidarəyə, həmçinin öz seçimini etmək azadlığına, fərdlərin azadlığına hörmət göstərilməsi; qeyri-ayrıseçkilik; cəmiyyətin həyatında tam və səmərəli şəkildə iştirak etmək və cəmiyyətə daxil olmaq; fərqliliklərə hörmət göstərilməsi və əlilliyi olan şəxslərin insan müxtəlifliyinin və bəşəriyyətin bir hissəsi kimi qəbul edilməsi; imkan bərabərliyi; əlçatanlıq; kişi və qadın bərabərliyi; əlilliyi olan uşaqların artmaqda olan potensialına və əlil uşaqların öz kimliyini qorumaq hüququna hörmət göstərilməsi.

12. 6-cı maddə Konvensiyanın bütün digər maddələri ilə bağlı olan ümumi bir maddədir. Bu maddə üzv Dövlətlərə əlilliyi olan qadın və qızların hüquqlarının Konvensiyanı həyata keçirmək məqsədli bütün tədbirlərə daxil edilməsini xatırlatmalıdır. Xüsusilə, əlilliyi olan qadınların çoxsaylı ayrı-seçkiliyə qarşı müdafiə olunmasını və digər insanlarla bərabər şəkildə insan hüquqları və əsas azadlıqlarından faydalana bilməsini təmin etmək üçün müsbət tədbirlər görmək lazımdır.

6-cı maddə (1)

13. 6-cı maddə (1) əlilliyi olan qadınların çoxsaylı ayrı-seçkiliyə məruz qaldığını tanıyır və üzv Dövlətlərdən əlilliyi olan qadınların bütün insan hüquqları və əsas

¹⁴ Baxın, misal üçün: CRPD/C/GAB/CO/1, para. 40 və CRPD/C/KEN/CO/1, para. 33.

¹⁵ Baxın, misal üçün: CRPD/C/DOM/CO/1, para. 32 və CRPD/C/PRY/CO/1, para. 17.

¹⁶ Baxın, misal üçün: CRPD/C/HRV/CO/1, para. 23 və CRPD/C/SVK/CO/1, para. 55.

¹⁷ Baxın, misal üçün: CRPD/C/QAT/CO/1, para. 13 və CRPD/C/ECU/CO/1, para. 12 və 16.

¹⁸ Baxın, misal üçün: CRPD/C/CRI/CO/1, para. 13 və CRPD/C/ECU/CO/1, para. 16.

¹⁹ Baxın, misal üçün: CRPD/C/SWE/CO/1, para. 13 və CRPD/C/KOR/CO/1, para. 13.

²⁰ Baxın, misal üçün: CRPD/C/AZE/CO/1, para. 16 və CRPD/C/ESP/CO/1, para. 21.

²¹ Baxın, misal üçün: CRPD/C/DNK/CO/1, para. 18 və CRPD/C/NZL/CO/1, para. 16.

azadlıqlarından tam və bərabər şəkildə yararlanmasını təmin etmək üçün tədbirlər görməyi tələb edir. Konvensiya üzv Dövlətlərdən nəinki əlilliyə əsaslanan hər hansı növ ayrı-seçkiliyi qadağan etməyi, hətta digər zəminlərdə ayrı-seçkilikdən qorumağı tələb edən 5-ci maddədə (2) çoxsaylı ayrı-seçkiliyə istinad edir.²² Komitə çoxsaylı və çarpaz ayrı-seçkilikləri aradan qaldırmaq tədbirlərinə istinadı öz hüquq sisteminə daxil etmişdir.²³

14. "Əlillik zəminində ayrı-seçkilik" ifadəsinə Konvensiyanın 2-ci maddəsində əlillik zəminində siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni, mülki və ya hər hansı digər sahədə bütün insan hüquqları və əsas azadlıqlarını digərləri ilə bərabər şəkildə tanımaq, onlardan yararlanmaq və ya onları icra etmək səviyyəsini azaltmaq və ya sıfıra endirmək məqsədi daşıyan və ya onunla nəticələnən hər hansı fərqqoyma, təcridetmə və ya məhdudlaşdırma kimi tərif verilir. Ona ayrı-seçkiliyin bütün formaları, həmçinin ağlabatan uyğunlaşmanın təkzibi də daxildir. "Qadınlara qarşı ayrı-seçkilik" ifadəsinə "Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında" Konvensiyanın 1-ci maddəsində ailə vəziyyətindən asılı olmayaraq, kişi və qadın bərabərliyinə əsaslanmaqla cinsi zəmində qadınlar tərəfindən siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni, mülki və ya hər hansı digər sahədə bütün insan hüquqları və əsas azadlıqlarını tanımaq, onlardan yararlanmaq və ya onları icra etmək səviyyəsini azaltmaq və ya sıfıra endirmək məqsədi daşıyan və ya bununla nəticələnən hər hansı fərqqoyma, təcridetmə və ya məhdudlaşdırma kimi tərif verilir.

15. "Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında" Konvensiyanın 2-ci maddəsində "ağlabatan uyğunlaşma" ifadəsinə xüsusi halda lazım gəldikdə əlilliyi olan şəxslərin digərləri ilə bərabər şəkildə bütün insan hüquqları və əsas azadlıqlarından yararlanmasını və ya onları icra etməsini təmin etmək üçün qeyri-mütənəsis və ya lüzumsuz olmayan zəruri və müvafiq modifikasiya və düzəlişlər kimi tərif verilir. Nəticə etibarilə və Konvensiyanın 5 (2)-ci maddəsinə əsasən üzv Dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin bütün zəminlərdə ayrı-seçkiliyə qarşı bərabər və səmərəli hüquqi müdafiəsini təmin etməlidir. Özünün son yurisprudensiyasında Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi üzrə Komitə əlilliyi olan qadınların məşğulluq imkanı ilə əlaqədar ağlabatan uyğunlaşmadan bəhs edir.²⁴ Ağlabatan uyğunlaşma bu andan etibarən icra

²² Baxın: Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi üzrə Komitə, 25 sayılı ümumi tövsiyə, 12-ci bənd.

²³ Baxın: CRPD/C/MUS/CO/1, CRPD/C/BRA/CO/1, CRPD/C/CZE/CO/1, CRPD/C/DNK/CO/1, CRPD/C/AUS/CO/1, CRPD/C/SWE/CO/1 və CRPD/C/DEU/CO/1, və digərləri.

²⁴ Baxın, misal üçün: CEDAW/C/HUN/CO/7-8 və Düz.1, 45-ci bənd.

edilməli olan vəzifədir, yəni o, bir şəxsin xüsusi kontekstdə bərabərlik çərçivəsində öz hüquqlarına çıxışı üçün sözügedən vəziyyətdə onu tələb etdiyi andan tətbiq olunur. Əlilliyi olan qadınların ağlabatan uyğunlaşma ilə təmin edilə bilməməsi 5 və 6-cı maddələrə əsasən ayrı-seçkilik edilməsi mənasını verə bilər.²⁵ Ağlabatan uyğunlaşmaya misal olaraq əlilliyi olan qadının uşağı əmizdirməsi üçün iş yerində münasib şəraitin yaradılmasını göstərmək olar.

16. Çarpaz ayrı-seçkilik məfhumu fərdlərin həmcins qrupun üzvləri kimi deyil, daha çox çoxcəhətli şəxsiyyət, status və həyat şəraiti təbəqələrinə malik fərdlər kimi ayrı-seçkiliyə məruz qaldığını tanıyır. Bu məfhum ayrı-seçkiliyin çoxsaylı və çarpaz formaları nəticəsində fərdlərin üzləşdiyi çoxalmış çatışmazlıq faktları və təcrübələrini təsdiqləyir və onların aradan qaldırılması üçün fərdi məlumatların toplanması, məsləhətləşmə, siyasətin müəyyən edilməsi, ayrı-seçkiliyə əsaslanmayan siyasətlərin həyata keçirilməsi və səmərəli vasitələrin təmin edilməsini hədəf alan tədbirlərin görülməsini tələb edilir.

17. Əlilliyi olan qadın və qızlara qarşı ayrı-seçkilik bir neçə formada ola bilər: (a) birbaşa ayrı-seçkilik; (b) dolaylı ayrı-seçkilik; (c) əlaqə əsaslı ayrı-seçkilik; (d) ağlabatan uyğunlaşmanın təkzibi; və (e) struktura və ya sistemə əsaslanan ayrı-seçkilik. Formasından asılı olmayaraq, ayrı-seçkiliyin təsiri nəticəsində əlilliyi olan qadınların hüquqları pozulur:

(a) Birbaşa ayrı-seçkilik əlilliyi olan qadınların qadağan olunmuş zəminlə əlaqədar başqa şəxslə müqayisədə bənzər vəziyyətdə daha pis rəftarla üzləşdikləri hallarda baş verir. Bu formaya həmçinin müqayisə oluna biləcək analoji vəziyyət olmadığı hallarda qadağan olunmuş zəminlərdə törədilən zərərli hərəkət və ya hərəkətsizlik də daxildir.²⁶ Məsələn, birbaşa ayrı-seçkilik o zaman baş verir ki, məhkəmə prosedurlarında hüquqi potensialla əlaqədar olaraq əqli və ya psixososial cəhətdən qüsurlu olan qadınların şahidlik ifadələrinə baxılmaz və beləliklə, zorakılıq qurbanı olmuş həmin qadınlar ədalətli və səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrindən məhrum edilir;

(b) Dolaylı ayrı-seçkilik dedikdə zahirən bitərəf görünən, lakin əlilliyi olan qadınlara qeyri-bərabər şəkildə mənfi təsir²⁷ göstərən qanun, siyasət və ya

²⁵ Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitə, uyğunlaşma barədə 2 sayılı ümumi şərh (2014).

²⁶ Baxın: İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitə, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı ayrı-seçkiliyin olmaması barədə 20 sayılı ümumi şərh (2009), para. 10.

²⁷ Eyni yerdə.

təcrübələr nəzərdə tutulur. Məsələn, səhiyyə müəssisələri zahirən bitərəf görünsə də, onlar ginekoloji müayinə zamanı əlillərə uyğun çarpayılar təmin etməməklə ayrı-seçkiliyə səbəb olur;

(c) Əlaqə əsaslı ayrı-seçkilik əlilliyi olan şəxslə əlaqə zəminində insanlara qarşı törədilən ayrı-seçkilikdir. Adətən, qayğı göstərən mövqeyində olan qadınlar əlaqə əsaslı ayrı-seçkiliyə məruz qalırlar. Məsələn, əlilliyi olan uşağın anasına qarşı onun uşağa görə daha az işləyəcəyindən və ya iş az gələcəyindən qorxan potensial işəgötürən tərəfindən ayrı-seçkilik edilə bilər;

(d) Ağlabatan uyğunlaşmanın təkzibi, əlilliyi olan qadınların insan hüquqları və əsas azadlıqlarına çıxışını digərləri ilə bərabər şəkildə təmin etmək üçün tələb olunmasına baxmayaraq zəruri və müvafiq dəyişiklik və tənzimləmələrin (qeyri-bərabər və ya lüzumsuz əngəl yaratmayan) inkar olduğu zaman baş verən ayrı-seçkilikdir.²⁸ Məsələn, əlilliyi olan qadın inşa edilmiş mühitdə fiziki əlçatmazlıq səbəbindən sağlamlıq mərkəzində mamografiya çəkdirə bilmədikdə ağlabatan uyğunlaşma təkzib oluna bilər;

(e) Struktura və ya sistemə əsaslanan ayrı-seçkilik, ayrı-seçkiliyə əsaslanan qəbul olunmuş davranış, mədəni ənənə və sosial norma və/və ya qaydaların gizli yaxud aşkar nümunələrində əks olunur. Bu cür ayrı-seçkiliyə səbəb ola bilən zərərli gender və əlillik stereotipləri xüsusilə əlilliyi olan qadınlarla bağlı olan siyasət, nizamnamə və xidmətlərin olmaması ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Məsələn, gender və əlillik zəminlərinin kəsişməsinə əsaslanan stereotiplər səbəbindən əlilliyi olan qadınlar, zorakılıqla bağlı şikayət edərkən, polis, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının inamsız yanaşması və şikayətlərə baxmaması kimi maneələrlə üzləşə bilər. Eyni zamanda, zərərli təcrübələr əlilliyi olan qadınlara qarşı mənfi yanaşmalar və ya ayrı-seçkiliyə əsaslanan düşüncələri əks etdirə biləcək cəmiyyət içərisində qurulmuş gender rolları və güc əlaqələri ilə dərinlən əlaqəlidir və onları gücləndirir. Bu cür yanaşma və düşüncələrə İİV/QİÇS xəstəliyinə tutulmuş kişilərin əlilliyi olan qadınlarla cinsi əlaqəyə girərək müalicə edilə bilməsi düşüncəsi misal ola bilər.²⁹ Dövlət məmurları tərəfindən, istər müəllim olsun, istər səhiyyə işçiləri, polis zabitləri, prokuror və ya hakim, və daha geniş anlamda cəmiyyət, əlilliyi olan qadınlara qarşı stereotiplərin qarşısının alınması üçün məlumatlandırma, təlim və siyasətlərin olmaması, adətən, hüquqların pozulmasına gətirib çıxarır.

²⁸ Baxın: Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiyanın 2-ci maddəsi.

²⁹ Baxın: A/HRC/20/5 və Düz.1, para. 24.

18. Əlilliyi olan qadınlar yalnız ictimai aləmdə deyil, həmçinin özəl sahələrdə, məsələn, ailə daxilində və ya özəl sosial xidmət təminatçıları ilə münasibətdə çoxsaylı ayrı-seçkiliklərə məruz qalırlar. Beynəlxalq insan hüquqları hüququ uzun müddətdir ki özəl və qeyri-dövlət subyektləri tərəfindən göstərilən ayrı-seçkiliyə görə üzv Dövlətlərin məsuliyyət daşdığını qəbul etmişdir.³⁰ Üzv Dövlətlər həm öhdəlikləri, həm də bərpa vasitələrini müəyyən edərkən iki və daha artıq zəmində edilmiş ayrı-seçkiliklə bağlı şikayətlərin nəzərə alınmasını təmin etmək üçün çoxsaylı ayrı-seçkilikləri aydın şəkildə tanıyan hüquqi müddəalar və prosedurlar qəbul etməlidir.

6-cı maddə (2)

19. 6-cı maddə (2) qadınların inkişafı, tərəqqisi və onların hüquq və imkanlarının genişləndirilməsi məsələsini əhatə edir. Bu maddədə qəbul edilir ki, üzv Dövlətlər müvafiq vasitələrdən istifadə etməklə Konvensiyada əhatə olunan bütün sahələrdə bu hüquqları təmin və təbliğ etməyə cəhd edərsə, Konvensiyada əks olunan hüquqlar qadınlar üçün təmin edilə bilər.

20. Konvensiyaya əsasən üzv Dövlətlər bütün əlilliyi olan şəxslər üçün bütün insan hüquqları və əsas azadlıqlarının tam icrasını təmin və təşviq etmək üçün "bütün müvafiq tədbirlər"i görməlidir. Tədbirlər qanunverici, maarifləndirici, inzibati, mədəni, siyasi, linqvistik və ya digər xarakterli ola bilər. Tədbirlər Konvensiyanın prinsiplərinə, həmçinin əlilliyi olan qadınların Konvensiyada əks olunan insan hüquqları və əsas azadlıqlarını icra etməsi və onlardan yararlanmasını təmin etmək hədəfinə uyğun olduqda müvafiq hesab olunur. Tədbirlər müvəqqəti və ya uzunmüddətli ola bilər və onlar hüquqi və faktiki surətdə qeyri-bərabərliyi aradan qaldırmalıdır. Kvotalar kimi müvəqqəti olan xüsusi tədbirlərin struktur və ya sistemə əsaslanan çoxsaylı ayrı-seçkiliyin öhdəsindən gəlmək üçün zəruri olduğu halda, əlilliyi olan qadınların həyatın bütün sahələrində bərabər şəkildə iştirakını təmin etmək üçün qanun və siyasətlərdə islahatların keçirilməsi kimi uzunmüddətli tədbirlər əlilliyi olan qadınlar üçün həqiqi bərabərliyə nail olmaq məsələsində vacib ilkin şərtlərdir.

³⁰ Baxın: İnsan Hüquqları Komitəsi, ayrı-seçkiliyin olmaması barədə 18 sayılı ümumi şərh (1989), para. 9, və kişi və qadınlar arasında hüquq bərabərliyi barədə 28 sayılı ümumi şərh (2000), para. 31; İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitə, 20 sayılı ümumi şərh, para. 11; Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi üzrə Komitə, 28 sayılı ümumi tövsiyə, para. 9; və İrqi ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi üzrə Komitə, irqi ayrı-seçkiliyin gender səviyyələri barədə 25 sayılı ümumi şərh (2000), para. 1 və 2.

21. Bütün tədbirlər əlilliyi olan qadınların tam inkişafı, tərəqqisi və onların hüquq və imkanlarının artırılmasını təmin etməlidir. İnkişafın iqtisadi artım və yoxsulluğun aradan qaldırılması ilə bağlı olmasına baxmayaraq, o, həmin sahələrlə məhdudlaşmır. Digərləri arasında təhsil, məşğulluq, gəlirin əldə edilməsi və zorakılıqla mübarizə sahələrində gender və əlilliyi nəzərə alan inkişaf tədbirlərinin əlilliyi olan qadınların hüquq və imkanlarının iqtisadi cəhətdən artırılmasını tam təmin etmək üçün müvafiq olsa belə, səhiyyə, siyasi həyatda iştirak, mədəniyyət və idman sahələri ilə bağlı əlavə tədbirlərin görülməsi zəruridir.

22. Əlilliyi olan qadınların tərəqqi etməsi və onların hüquq və imkanlarının artırılması üçün tədbirlər yalnız inkişaf hədəfi ilə məhdudlaşdırılmayaraq əlilliyi olan qadınların vəziyyətinin bütün həyatları boyunca yaxşılaşdırılmasını hədəfə almalıdır. İnkişaf tədbirlərini formalaşdırarkən əlilliyi olan qadınları nəzərə almaq kifayət deyil. Əlilliyi olan qadınlar həm də cəmiyyətdə iştirak etməyə və töhfələr verməyə qadir olmalıdır.

23. İnsan hüquqlarına əsaslanan yanaşmaya görə əlilliyi olan qadınların hüquq və imkanlarının artırılmasının təmin edilməsi dedikdə onların dövlət qərarlarının qəbul edilməsində iştirakını təşviq etmək nəzərdə tutulur. Əlilliyi olan qadın və qızlar tarixən dövlət qərarlarının qəbul edilməsində iştirak etməklə bağlı çox sayda əngəllərlə üzləşmişdir. Güc tarazsızlıqları və ayrı-seçkiliyin çoxsaylı formaları nəticəsində onların əlilliyi olan qadınlar və şəxslər kimi ehtiyaclarını təmsil edə biləcək təşkilatlar yaratmaq və ya bu cür təşkilatlara qoşulmaq üçün az imkanları olmuşdur. Üzv Dövlətlər əlilliyi olan qadın və qızlarla birbaşa təmas qurmalı, onların perspektivlərinin tam nəzərə alınmasını və xüsusilə cinsi və reproduktiv sağlamlıq və hüquqlar, gender əsaslı zorakılıq, həmçinin cinsi zorakılıqla bağlı öz mövqe və narahatlıqlarını ifadə etdiklərinə görə təzyiqlə üzləşməyəcəklərini təmin etmək üçün müvafiq tədbirlər görməlidir. Son olaraq, üzv Dövlətlər yalnız əlillik üzrə ixtisaslaşan məsləhətçi orqan və mexanizmlərin deyil, əlilliyi olan qadınları təmsil edən təşkilatların da cəlb olunmasını təşviq etməlidir.³¹

III. Üzv Dövlətlərin öhdəlikləri

24. Konvensiyaya üzv Dövlətlər əlilliyi olan qadınların bütün insan hüquqları və əsas azadlıqlarından yararlanmasını və onları icra etməsini təmin etmək üçün həm 6-cı maddə, həm də bütün digər müddəalara əsasən əlilliyi olan qadınların

³¹ Baxın: A/HRC/31/62, para. 70.

hüquqlarına hörmət etmək, onları qorumaq və həyata keçirmək öhdəliyi daşıyır. Bu vəzifələr hüquqi, siyasi, inzibati, maarifləndirici və digər tədbirlərin görülməsini nəzərdə tutur.

25. Hörmət etmək öhdəliyinə əsasən, üzv Dövlətlərdən əlilliyi olan qadınların öz hüquqlarından yararlanmasına müdaxilə etməkdən çəkinməsi tələb olunur. Belə ki, əlilliyi olan qadınlara qarşı ayrı-seçkilik yaradan mövcud qanun, qayda, ənənə və təcrübələr ləğv olunmalıdır. Əlilliyi olan qadınların digərləri ilə bərabər şəkildə evlənməsinə, uşaqlarının sayını və aralarındakı yaş fərqi seçməsinə imkan verməyən qanunlar bu cür ayrı-seçkiliyin geniş yayılmış nümunələridir. Bundan başqa, hörmət etmək vəzifəsi 6-cı maddə və digər əsas müddəalara uyğun olmayan hər hansı fəaliyyət və ya təcrübə ilə məşğul olmaqdan çəkinməyi və dövlət orqanları və müəssisələrinin onlara uyğun şəkildə fəaliyyət göstərməsini təmin etməyi nəzərdə tutur.³²

26. Qorumaq öhdəliyi dedikdə o nəzərdə tutulur ki, üzv Dövlətlər əlilliyi olan qadınların hüquqlarının üçüncü şəxslər tərəfindən pozulmamasını təmin etməlidir. Beləliklə, üzv Dövlətlər hər hansı şəxs, təşkilat və ya özəl müəssisə tərəfindən cinsi və/və ya əlillik zəminində ayrı-seçkiliyi aradan qaldırmaq üçün bütün müvafiq tədbirləri görməlidirlər. Buna həmçinin zorakılığın və ya insan hüquqlarının pozulmasının qarşısının alınması, qurbanlar və şahidlərin pozuntulardan qorunması, özəl subyektlər də daxil olmaqla cavabdehlərin araşdırılması, məhkəməyə cəlb olunması və cəzalandırılması, insan hüquqlarının pozulduğu yerlərdə ədalətə çıxışın təmin edilməsi yolu ilə lazımi qayğıni göstərmək vəzifəsi daxildir.³³ Məsələn, zorakılığa məruz qalmış əlilliyi olan qadınların ixtiyarında effektiv hüquqi vasitələrin olmasını təmin etmək üçün üzv Dövlətlər ədliyyə sektorundakı mütəxəssislərə təlim keçilməsini təşviq edə bilər.

27. İcra etmək öhdəliyi əlilliyi olan qadın və qızların inkişafı, tərəqqisi və hüquq və imkanlarının artırılmasını təmin etmək üçün lazım olan tədbirləri qəbul etmək və həyata keçirmək kimi davamlı və dinamik vəzifəni müəyyən edir. Üzv Dövlətlər (a) qadınlar, uşaqlıq və əlilliklə bağlı bütün milli fəaliyyət planları, strategiyala³⁴ və siyasətlərdə, həmçinin gender bərabərliyi, sağlamlıq, zorakılıq, təhsil, siyasi həyatda iştirak, məşğulluq, ədliyyəyə çıxış və sosial müdafiə ilə

³² Baxın: Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiyanın 4-cü maddəsi (1) (d).

³³ Baxın: Qadınlara qarşı ayrı-seçkilik üzrə Komitənin 31 sayılı müştərək ümumi şərh/Uşaq hüquqları Komitəsinin zərərli təcrübələr barədə 18 sayılı ümumi şərh (2014), 6-cı haşiyə.

³⁴ Baxın: Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiyanın 4-cü maddəsi (1) (c).

bağlı sektor planlarında əlilliyi olan qadın və qızların maraq və hüquqlarını sisteməlik şəkildə yaymaqla; və (b) xüsusilə əlilliyi olan qadınları hədəf seçən ünvanlı və nəzarətli tədbir görməklə ikiistiqamətli yanaşma qəbul etməlidir. İştirak etmək və hüquqlardan yararlanmaq baxımından qeyri-bərabərliyin azaldılmasında iki istiqamətli yanaşma vacibdir.

IV. 6-cı maddə və Konvensiyanın digər maddələri arasında əlaqə

28. 6-cı maddənin çarpaz xarakteri onu Konvensiyanın bütün digər əsas müddəalarına ayrılmaz şəkildə bağlayır. Cinsiyyət və/və ya gender məfhumlarından açıq-aşkar bəhs edən həmin maddələrlə əlaqəli olmasından əlavə, 6-cı maddə, xüsusilə əlilliyi olan qadınlara qarşı zorakılıqdan bəhs edən müddəalarla (16-cı maddə), cinsi və reproduktiv sağlamlıq və hüquqlardan, həmçinin ev və ailəyə hörmətdən bəhs edən müddəalarla (23 və 25-ci maddələr); və digər müvafiq maddələrdə əlilliyi olan qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin sferaları ilə qarşılıqlı əlaqəlidir.

A. İstismar, zorakılıq və sui-istifadədən azad olma (16-cı maddə)

29. Digər qadınlarla müqayisədə əlilliyi olan qadınların zorakılıq, istismar və təhqirə məruz qalması riski daha çoxdur.³⁵ Zorakılıq insanlararası ya da sistemə və/və ya struktura əsaslanan ola bilər. Sistemə və/və ya struktura əsaslanan zorakılıq strukturlu qeyri-bərabərlik və ya sistemə əsaslanan ayrı-seçkiliyin elə bir formasıdır ki, burada bir qadın ailəsində,³⁶ məişətdə və ya icmada digər insanlarla müqayisədə fiziki və ya ideoloji baxımdan daha asılı vəziyyətdə qalır.

30. Əlilliyi olan qadınların istismar, zorakılıq və sui-istifadədən azad olmaq hüququna çıxışına zorakılıqla üzləşmək riskini artıran zərərli stereotiplər mane ola bilər. Əlilliyi olan qadınlara körpə kimi yanaşan və onların mühakimə yürütmək qabiliyyətini sual altına qoyan zərərli stereotiplər, əlilliyi olan qadınların aseksual (cinsi əlaqəyə meylsiz) və ya hiperseksual (cinsi əlaqəyə həddindən artıq meyilli) olması kimi qavramalar, albinizmi³⁷ olan (albinos) qadınlara qarşı cinsi zorakılıq riskini artıran mövhumatlardan ciddi şəkildə təsirlənən yanlış inam və uydurmalar, əlilliyi olan qadınların 16-cı maddədə göstərilən hüquqlarının icrasına mane olur.

³⁵ Baxın: A/67/227, para. 13.

³⁶ Baxın: CRPD/C/HRV/CO/1, para. 9.

³⁷ Baxın: A/HRC/24/57, para. 74.

31. Əlilliyi olan qadınlara qarşı 16-cı maddəni pozan zorakılıq, istismar və/və ya sui-istifadə nümunələrinə aşağıdakılar daxildir: əlilliyin zorakılıq və fiziki şiddətin nəticəsində əldə edilməsi; iqtisadi təzyiq; insan alveri və aldatmaq; yanlış məlumatlandırma; tərk edilmə; sərbəst və məlumatlı şəkildə razılıq vermək imkanının olmaması və hüquqi məcburiyyət; laqeydlilik, həmçinin müalicə hüququnu məhdudlaşdırma və ondan məhrumetmə; ünsiyyət vasitələrini əlindən almaq və ya onlara nəzarət etmək və ünsiyyətlə bağlı yardım etməkdən imtina etmək; pandus kimi nəqliyyatı asanlaşdırma vasitələrini, çəlik kimi köməkçi vasitələri yaxud əlil arabası kimi hərəkət qurğularını kənarlaşdırmaqla və ya məhv etməklə şəxsi mobillik və hərəkət imkanlarından məhrumetmə; qayğı göstərən şəxslər tərəfindən düş qəbul etmə, gigiyenik qaydalara riayət etmə, geyinmə və qidalanma kimi gündəlik fəaliyyətlərə yardım etməkdən imtina etmələri və bununla müstəqil yaşamaq və alçaldıcı münasibətdən azad olmaq hüququndan yararlanmaya əngəl törədilməsi; ərzaq və ya sudan məhrumetmə və ya mərhum etməklə hədələmə; əlillik zəminində sataşma, sözlə təhqir və lağa qoyma yolu ilə hədələməklə qorxu yaratma; xəsarət yetirmə və ya xəsarət yetirməklə hədələmə, ev heyvanlarını və ya köməkçi itləri əlindən alma və ya öldürmə yaxud əşyaları məhv etmə; psixoloji manipulyasiya; və ailə, dostlar və ya digərləri ilə üz-üzə və ya virtual ünsiyyəti məhdudlaşdırmaqla nəzarət altında saxlama.

32. Zorakılıq, istismar və sui-istifadənin müəyyən formaları qəddar, qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftar və ya cəza kimi, həm də bir sıra beynəlxalq insan hüquqları sazişlərinin pozulması kimi hesab oluna bilər. Onlara aşağıdakılar da daxildir: zorakı, məcburi və digər şəkildə qeyri-ixtiyari hamiləlik və ya sterilizasiya;³⁸ sərbəst və məlumatlı şəkildə razılıq vermədən həyata keçirilən hər hansı tibbi prosedur və ya müdaxilə, həmçinin kontrasepsiya (hamiləliyin qarşısının alınması) və abort (hamiləliyin sonlandırılması) ilə bağlı prosedur və müdaxilələr; psixocərrahiyyə, qadın cinsiyyət orqanının şikəst edilməsi və məlumatlı şəkildə razılıqları olmadan interseks uşaqların cərrahiyyə əməliyyatı və ya müalicəsi kimi invaziv və geri dönüşü olmayan cərrahiyyə tədbirləri; elektroşok müalicəsindən istifadə və sakitləşdirici tədbir kimi kimyəvi, fiziki və ya mexaniki vasitələrin tətbiq edilməsi; və təcridetmə və ya cəmiyyətdən uzaqlaşdırma.

33. Əlilliyi olan qadınlara qarşı cinsi zorakılığa zorlama da daxildir.³⁹ Cinsi istismar dövlət və qeyri-dövlət müəssisələrində, ailə və ya icma daxilində olmasından asılı olmayaraq, bütün hallarda baş verir. Əlilliyi olan bəzi qadınlar, xüsusilə də eşitmə qabiliyyəti, həm eşitmə, həm də görmə qabiliyyəti olmayan

³⁸ Baxın: CRPD/C/MEX/CO/1, para.37.

³⁹ Baxın: A/67/227, para. 35.

qadınlar⁴⁰ və eləcə də əqli məhdudiyyətləri olan qadınlar təcrid olma, asılılıq və ya boyunduruq altında olma səbəbindən daha ciddi zorakılıq və sui-istifadə riski altında ola bilər.

34. Əlilliyi olan qadınlar əlillikləri səbəbindən iqtisadi istismarın hədəfi ola bilər və bu da, öz növbəsində, sonrakı zorakılığa zəmin yarada bilər. Məsələn, fiziki və ya aşkar əlilliyi olan qadınlar məcburi dilənçilik məqsədilə alınıb-satıla bilər, çünki onların insanlarda güclü mərhəmət duyğusu yarada biləcəyi hesab edilir.⁴¹

35. Oğlanlara daha üstün qayğı və rəftar göstərilməsi sübut edir ki, əlilliyi olan qızlara qarşı zorakılıq əlilliyi olan oğlanlara və ya ümumiyyətlə qızlara qarşı olan zorakılıqdan daha çox yayılmışdır. Əlilliyi olan qızlara qarşı göstərilən zorakılığa gender zəminli laqeydlilik, alçaltma, onların gizlədilməsi, tərketmə və sui-istifadə, həmçinin cinsi sui-istifadə və cinsi istismar (həm intim münasibətə məcbur etmək, həm də intim münasibət məqsədilə istismar etmək) da daxildir və bu zorakılıq cinsi yetkinlik dövründə daha da artır. Eyni zamanda, ehtimal olunur ki, əlilliyi olan uşaqların əksər hallarda doğum zamanı qeydiyyatla alınmır⁴² və bu da onları istismar və zorakılığa məruz qoyur. Əlilliyi olan qızlar, xüsusilə ailə üzvləri və qayğı göstərənlər tərəfindən zorakılığa məruz qalma təhlükəsində olurlar.⁴³

36. Əlilliyi olan qızlar xüsusilə sosial-mədəni və dini adət və dəyərlərə istinad etməklə bəraət qazandırılan zərərli təcrübələrə məruz qalmaq təhlükəsi altındadır. Məsələn, əlilliyi olan oğlanlarla müqayisədə əlilliyi olan qızların "mərhəmət səbəbindən öldürülməsi" nəticəsində ölmə ehtimalı daha çoxdur, çünki onların ailələri əlilliyi olan qızı ya böyütmək istəmir, ya da bunun üçün dəstəyi çatmır.⁴⁴ Zərərli təcrübələrə aid digər nümunələrə körpələrin öldürülməsi,⁴⁵ "ruhlarla əlaqə"də günahlandırma və məhdud qidalandırma da daxildir. Bundan əlavə, əlilliyi olan qızların, xüsusilə əqli məhdudiyyətləri olan qızların ərə verilməsinə gələcəkdə təhlükəsizlik, qayğı və maddi cəhətdən təmin edilməsi bəhanəsi ilə bəraət qazandırılır. Öz növbəsində, uşaq evliliyi məktəbi vaxtından əvvəl tərketmə, erkən yaşda və tez-tez uşaq dünyaya

⁴⁰ Baxın: CRPD/C/BRA/CO/1, para. 14.

⁴¹ Baxın: A/HRC/20/5 və Düz.1, para.25.

⁴² Baxın, misal üçün: CRC/C/TGO/CO/3-4, para. 8 və 39.

⁴³ *Dünya uşaqlarının vəziyyəti 2013: Əlilliyi olan uşaqlar* (BMT nəşriyyatı, satış N.E.13.XX.1).

⁴⁴ Baxın: A/HRC/20/5 və Düz.1, para. 24.

⁴⁵ Eyni yerdə.

gətirmə hallarının çoxalmasına səbəb olur. Əlilliyi olan qızlar ailə daxilində sosial təcridetmə, ayırma və istismara məruz qalır, həmçinin ailə fəaliyyətlərindən təcrid olunur, evi tərk etmələrinin qarşısı alınır, ödənişsiz olaraq ev işləri görməyə məcbur edilir və məktəbə getmələri qadağan edilir.

37. Əlilliyi olan qadınlar məcburi nikah, qadın cinsiyyət orqanının şikəst edilməsi, sözdə namus zəminində törədilən cinayətlər, cehizlə bağlı zorakılıq, dul olmaqla bağlı təcrübələr və cadugərlikdə günahlandırma kimi əlil olmayan qadınlara qarşı törədilən eyni zərərli təcrübələrə də məruz qalırlar.⁴⁶ Bu zərərli təcrübələrin nəticələri sosial təcridetmə ilə məhdudlaşmır. Onlar zərərli gender stereotiplərini gücləndirir, qeyri-bərabərliyi əbədləşdirir və əlilliyi olan qadın və qızlara qarşı ayrı-seçkiliyə töhfə verir. Onlar fiziki və psixoloji zorakılıq və iqtisadi istismarla nəticələnə bilər. Əlilliyi olan qadın və qızlara qarşı zorakılığa bəraət qazandırmaq üçün mədəniyyətin patriarxal şərtlərinə əsaslanan zərərli təcrübələrə istinad etmək olmaz. Bundan əlavə, əlilliyi olan qadın və qızlar xüsusilə “bakirəliyin yoxlanılması”⁴⁷ və İİV/QİÇS-lə bağlı yanlış düşüncələr, “bakirələrin zorlanması” riski altındadır.⁴⁸

B. Cinsi və reproduktiv sağlamlıq və hüquqlar, ev və ailəyə hörmət (23-cü və 25-ci maddələr)

38. Əlillik və gender zəminlərində yanlış stereotipləşmə cinsi və reproduktiv sağlamlıq və hüquqlardan, eləcə də ailə qurmaq hüququndan yararlanma üzərində xüsusilə ciddi təsirə malik ayrı-seçkilik formasıdır. Əlilliyi olan qadınlara bağlı zərərli stereotiplərə onların aseksual, bacarıqsız, fərasətsiz, nəzarət qabiliyyəti olmayan və/və ya hiperseksual olması barədə düşüncələr daxildir. Bütün qadınlar kimi, əlilliyi olan qadınlar da məcburiyyət, ayrı-seçkilik və zorakılıq olmadan uşaqlarının sayı və aralarındakı yaş fərqi seçmək, həmçinin öz cinsi fəaliyyəti və cinsi və reproduktiv sağlamlıq məsələləri üzərində nəzarətə malik olaraq sərbəst və məsuliyyətli şəkildə qərar vermək hüququna malikdir.⁴⁹

⁴⁶ Baxın: Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi üzrə Komitənin 31 sayılı müştərək ümumi şərh/Üşaq hüquqları Komitəsinin zərərli təcrübələr barədə 18 sayılı ümumi şərh (2014), para. 7.

⁴⁷ Eyni yerdə, para. 9.

⁴⁸ Baxın: A/HRC/20/5 və Düz.1, para. 24.

⁴⁹ Əhali və İnkişaf üzrə Beynəlxalq Konfransın Fəaliyyət Proqramı və Pekin Fəaliyyət Platforması və onların icmal konfranslarının yekun sənədləri.

39. Əlilliyi olan qadınlar cinsi və reproduktiv sağlamlıq və hüquqlar, qanun qarşısında bərabərlik və ədliyyəyə çıxışdan yararlanmaqla bağlı çox sayda maneələrlə üzləşirlər. Gender və əlillik zəminində göstərilən çoxsaylı ayrı-seçkiliklər nəticəsində ortaya çıxan maneələrdən əlavə, qaçqın, miqrant və sığınacaq axtaran şəxslər kimi, əlilliyi olan bəzi qadınlar səhiyyə xidmətlərinə çıxışları olmadığından əlavə maneələrlə üzləşirlər. Əlilliyi olan qadınlar həmçinin onların əlil uşaq dünyaya gətirəcəyinə dair fikir yaradan və bununla əlilliyi olan qadınları analıq vəzifəsini yerinə yetirməkdən çəkindirən və ya buna mane olan zərərli yevgenik stereotiplərlə də üzləşə bilərlər.⁵⁰

40. Əlilliyi olan qadınlar həmçinin onların aseksual olmaları və buna görə də digərləri ilə bərabər şəkildə bu cür məlumatlandırmaya ehtiyacı olmadıqlarına dair fikir yaradan zərərli stereotiplərə əsaslanmaqla məlumatlandırma və kommunikasiya, eləcə də hərtərəfli cinsi maarifləndirilmə hüququndan məhrum edilirlər. Məlumatlandırma həm də əlçatan formatlarda olmaya bilər. Cinsi və reproduktiv sağlamlıq barədə məlumatlandırmaya cinsi və reproduktiv sağlamlığın bütün cəhətləri, həmçinin ananın sağlamlığı, hamiləliyin qarşısını alan vasitələr, ailənin planlaşdırılması, cinsi yolla keçən infeksiyalar, İİV virusunun qarşısının alınması, təhlükəsiz abort və abort prosesindən sonrakı qayğı, sonsuzluq və reproduktivlik seçimləri və qadın cinsi orqanlarının xərçəngi barədə məlumatlandırma da daxildir.⁵¹

41. Əlilliyi olan qadınların, xüsusilə də əqli məhdudiyyətləri olan, eşitmə və həm eşitmə, həm də görmə qabiliyyəti olmayan qadınların cinsi və reproduktiv sağlamlıq barədə məlumatlara çıxışlarının olmaması cinsi zorakılığa məruz qalma riskini artırır.⁵²

42. Sağlamlıq mərkəzləri və avadanlıqları, həmçinin mamografiya cihazları və ginekoloji müayinə çarpayıları, adətən, əlilliyi olan qadınlar üçün fiziki olaraq əlçatmaz olur.⁵³ Əlilliyi olan qadınların tibb müəssisələrinə və ya müayinə proqramlarına təhlükəsiz şəkildə çatdırılması qeyri-mümkün, imkansız və ya əlçatmaz ola bilər.

⁵⁰ Baxın: A/67/227, para. 36.

⁵¹ Baxın: İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitə, cinsi və reproduktiv sağlamlıq hüququ barədə 22 sayılı ümumi şərh (2016), para. 18.

⁵² Baxın, misal üçün: CRPD/C/MEX/CO/1, para. 50 (b).

⁵³ Baxın: Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitə, müyəssərlik barədə 2 sayılı ümumi şərh (2014), para. 40 və CRPD/C/DOM/CO/1, para. 46.

43. Tibbi personal və müvafiq işçi heyətinin davranışlarındakı psixoloji baryerlər əlilliyi olan qadınların, xüsusilə psixososial və ya əqli məhdudiyyətləri olan, eşitmə qabiliyyəti, həm eşitmə, həm də görmə qabiliyyəti olmayan və qocalar evinə yerləşdirilən qadınların tibb işçiləri və/və ya səhiyyə xidmətlərindən yararlanmaq hüququndan məhrum edilməsi ilə nəticələnə bilər.⁵⁴

44. Təcrübədə əlilliyi olan qadınların, xüsusilə psixososial və ya əqli məhdudiyyətləri olan qadınların seçimlərinə əksər hallarda əhəmiyyət verilmir və onların əvəzinə, adətən, üçüncü şəxslər, həmçinin onların qanuni nümayəndələri, xidmət təminatçıları, qəyyumları və ailə üzvləri qərar verir və bununla onların Konvensiyanın 12-ci maddəsində göstərilən hüquqları pozulur.⁵⁵ Əlilliyi olan qadınların hamısı arzu etdikləri zaman kömək alaraq tibbi və/və ya terapeutik müalicə ilə bağlı öz qərarlarını verməklə, həmçinin öz reproduktivlik qabiliyyətini və cinsi fəaliyyət müstəqilliyini qorumaqla bağlı öz qərarlarını verməklə, uşaqların sayı və aralarındakı yaş fərqi müəyyən etmək hüququnu icra etməklə, atalıq bəyannaməsini razılıq verərək qəbul etməklə və münasibət qurmaq hüququnu icra etməklə öz hüquqi potensialını icra etməyə qadir olmalıdır. Hüquqi potensialın məhdudlaşdırılması və ya insanın əlindən alınması sterilizasiya, abort, kontrasepsiya, qadın cinsiyyət orqanının şikəst edilməsi, məlumatlı şəkildə razılıqları olmadan interseks uşaqların əməliyyat edilməsi və ya müalicəsi və dövlət müəssisələrində məcburi şəkildə saxlanması kimi zorakı müdaxilələrə səbəb ola bilər.⁵⁶

45. Zorakı kontrasepsiya və sterilizasiya xüsusilə psixososial və ya əqli məhdudiyyəti olan qadınlar, psixiatriya xəstəxanası və ya digər müəssisələrdə yerləşdirilən və həbsdə olan qadınlar üçün hamiləliklə nəticələnməyən cinsi zorakılığa da gətirib çıxara bilər. Buna görə də, bunu xüsusilə bir daha vurğulamaq lazımdır ki, əlilliyi olan qadınların hüquqi potensialı digərləri ilə bərabər şəkildə tanınmalıdır⁵⁷ və əlilliyi olan qadınların ailə qurmaq və uşaqlarını böyütmək üçün müvafiq yardımla təmin olunmaq hüququ vardır.

⁵⁴ Baxın: A/HRC/20/5 və Düz. 1, para. 37.

⁵⁵ BMT-nin İnsan aqları üzrə Ali Komissarlığı, BMT-nin Gender Bərabərliyi və Qadınlara Səlahiyyət verilməsi üzrə Qurumu, BMT-nin İİV/QİÇS üzrə Müştərək Proqramı, BMT-nin İnkişaf Proqramı, BMT-nin Əhali Fondu, UNICEF və ÜST, "Zorakı, məcburi və digər şəkildə könülsüz sterilizasiyanın ləğv edilməsi: qurumlararası bəyanat" (ÜST, 2014).

⁵⁶ Baxın: Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitə, qanun qarşısında bərabərlik barədə 1 saylı ümumi şərh (2014), para. 35.

⁵⁷ Eyni yerdə, para. 31. Həmçinin baxın: Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiyanın 12-ci maddəsi və Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiyanın 15-ci maddəsi.

46. Potensialın və bacarığın olmaması kimi anlayışlara əsaslanan zərərli gender və/və ya əlillik stereotipləri əlilliyi olan anaların hüquqi ayrı-seçkiliklə üzləşməsinə səbəb ola bilər. Bu səbəbdən, bu qadınlar uşaqların mühafizəsi ilə bağlı məhkəmə prosedurlarında əhəmiyyətli dərəcədə təmsil olunmalarına baxmayaraq, əksər hallarda öz uşaqları ilə əlaqəni və onların üzərində himayədarlıq hüququnu itirirlər. Bu uşaqlar övladlığa götürmə üzrə məhkəmə prosedurlarına cəlb olunur və/və ya uşaq evlərində yerləşdirilirlər. Bundan əlavə, həyat yoldaşının psixososial məhdudiyyəti olması səbəbindən hər ondan ayrılı və ya boşana bilər.

C. Konvensiyanın digər maddələrində əlilliyi olan qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyə istinad

Məlumatlılığın artırılması (8-ci maddə)

47. Əlilliyi olan qadınlar xüsusilə zərərli ola biləcək mürəkkəb stereotiplərə məruz qalırlar. Əlilliyi olan qadınlara təsir göstərən gender və əlilliklə bağlı stereotiplərə aşağıdakılar daxildir: başqalarına yük olmaq (yəni onlara qayğı göstərilməlidir, çətinlik, zülm və məsuliyyət yaradırlar və ya qorunmağa ehtiyac duyurlar); zəif olmaq (yəni onlar müdafiəsiz, qeyri-müstəqil, asılı və ya təhlükə altında hesab olunurlar); qurban olmaq (yəni onlar cəfəkeş, passiv və ya köməksiz hesab olunurlar) yaxud aşağı səviyyədə olmaq (yəni onlar qabiliyyətsiz, miskin, zəif və ya gərəksiz hesab olunurlar); cinsi anormallığa malik olmaq (yəni onların aseksual, qeyri-fəal, həddindən artıq fəal, bacarıqsız və ya cinsi cəhətdən pozğun olması barədə stereotiplər var); yaxud mistik və ya qorxunc olmaq (lənətli, ruqlar tərəfindən ələ keçirilmiş, cadugər, ziyankar olmaq və ya uğur yaxud uğursuzluq gətirmək kimi stereotiplər var). Gender və/və ya əlilliklə bağlı stereotipləşdirmə müəyyən şəxs barədə stereotipli düşüncə yaratmaqdır. Bu da, insan hüquqları və əsas azadlıqlarının pozuntusuna və ya pozuntularına səbəb olduğundan yanlışdır. Buna misal olaraq qadınların seksuallığı və ya şahid kimi etibarlılığı barədə stereotipli düşüncələrə əsaslanmaqla əlilliyi olan qadınlara qarşı cinsi zorakılıq törədən şəxsi cavabdeh tutmaqda ədliyyə sisteminin uğursuzluğa düçar olmasını göstərmək olar.

Əlçatanlıq/Müəssərlik (9-cu maddə)

48. Siyasətlərdə fiziki mühit, nəqliyyat, məlumatlandırma və kommunikasiya, həmçinin məlumatlandırma və kommunikasiya texnologiyaları və sistemləri, həm şəhər, həm də kənd yerlərində insanların istifadəsində olan digər obyekt və xidmətlərlə bağlı gender və/və ya əlillik cəhətlərinin nəzərə alınmaması

əlilliyi olan qadınların müstəqil yaşamasına və digərləri ilə bərabər şəkildə həyatın bütün sahələrində tam şəkildə iştirak etməsinə mane olur. Bu, xüsusilə əlilliyi olan qadınların zorakılıq, təhqir və istismara qarşı səmərəli və mənalı mühafizə təmin edən təhlükəsiz ev, yardım xidməti və prosedurlarından istifadə baxımından və ya xüsusilə cinsi və reproduktiv sağlamlıqla bağlı səhiyyə xidmətinin göstərilməsi baxımından yerinə düşür.⁵⁸

Riskli situasiyalar və fəvqəladə humanitar vəziyyətlər (11-ci maddə)

49. Silahlı münaqişə, ərazilərin işğalı, təbii fəlakətlər və fəvqəladə humanitar vəziyyətlərdə əlilliyi olan qadınlar daha ciddi cinsi zorakılıq riski altında olurlar və onların bərpa və reabilitasiya xidmətlərinə və ya ədalətə çıxış ehtimalları daha az olur.⁵⁹ Əlil olan qaçqın, miqrant və sığınacaq axtaran qadınlar həmçinin vətəndaşlıq statusu ilə bağlı olaraq səhiyyə və ədliyyə sistemlərinə çıxış hüququndan məhrum olduqlarına görə də daha çox zorakılıq riski altında ola bilərlər.

50. Əvvəlki bölmədə göstərildiyi kimi, riskli situasiyalarda və fəvqəladə humanitar vəziyyətlərdə əlilliyi olan qadınların cinsi zorakılığa məruz qalma riski artır. Bundan əlavə, sanitariya qurğularının olmaması humanitar yardıma çıxışla bağlı bir çox maneə ilə üzləşən qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyi artırır. Humanitar yardımın paylanması zamanı qadın və uşaqlara üstünlük verilsə belə, əlilliyi olan qadınlar heç də həmişə yardım layihələri barədə məlumat əldə edə bilmirlər, çünki bu məlumatlar, adətən, əlçatan formatlarda olmur. Məlumat əldə edildikdə isə əlilliyi olan qadınların paylanma məntəqələrinə fiziki olaraq müraciət etmək imkanı olmaya bilər. Hətta bunu edə bilsələr belə, onların həmin əməkdaşlarla ünsiyyət qurmaq imkanı olmaya bilər. Eyni zamanda, əlilliyi olan qadınlar zorakılıq, istismar və ya sui-istifadəyə məruz qaldıqda məlumatlandırma və telefon yardım xətləri və qaynar xətlərdən istifadə əlçatmaz ola bilər. Qaçqın düşərgələrində, adətən, əlil uşaqlar üçün uşaqları müdafiə mexanizmləri olmur. Bundan əlavə, menstruasiyanın gigiyenik şəkildə idarə olunmasını təmin etmək üçün əlverişli sanitariya qurğuları adətən əlçatmaz olur və bu da, öz növbəsində, əlilliyi olan qadınların zorakılığa məruz qalması ehtimalını artırır. Əlilliyi olan tənha qadınlar fəvqəladə hal və ya fəlakət vəziyyətlərində təxliyə zamanı, xüsusilə yanlarında uşaqları olduqda təxliyə xidmətindən istifadə edərkən maneələrlə üzləşirlər. Bu,

⁵⁸ Baxın: Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitə, müyəssərlik barədə 2 sayılı ümumi şərh (2014).

⁵⁹ Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitənin əlilliyin Dünya Humanitar Sammitinə daxil edilməsi barədə bəyanatı, Komitənin veb sahifəsindən əldə etmək mümkündür (www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/CRPDIndex.aspx).

yanlarında yetkin yaşlı ailə üzvü, dost və ya baxıcıları olmayan, əlilliyi olan məcburi köçkün qadınlara qeyri-mütənəşib şəkildə təsir edir. Əlilliyi olan məcburi köçkün qızlar xüsusilə böhran hallarında rəsmi və qeyri-rəsmi təhsilə çıxışlarında əlavə maneələrlə üzləşirlər.

Qanun qarşısında bərabərlik (12-ci maddə)

51. Adətən, əlilliyi olan qadınlar əlilliyi olan kişilər və əlilliyi olmayan qadınlarla müqayisədə hüquqi potensialı icra etmək hüququndan daha çox məhrum edirlər. Onların öz reproduktiv sağlamlıqları üzərində nəzarəti saxlamaq hüquqları, sərbəst və məlumatlı şəkildə razılıq⁶⁰ əsasında olmaqla, ailə qurmaq, harada və kiminlə yaşamağı seçmək, fiziki və psixi bütövlüyə malik olmaq, əmlaka sahib olmaq və onu irsən əldə etmək, öz maliyyə işlərinə nəzarət etmək, bank kreditləri, ipotekalar və digər maliyyə krediti formalarını bərabər şəkildə əldə etmək⁶¹ hüquqları kişilərin qadınların əvəzinə qərar qəbul etməsinə əsaslanan patriarxal sistemlər vasitəsilə tez-tez pozulur.

Ədliyyəyə çıxış hüququ (13-cü maddə)

52. Əlilliyi olan qadınlar zərərli stereotiplər, ayrı-seçkilik, prosessual və əğlabatan uyğunlaşmanın olmaması səbəbindən, həmçinin istismar, zorakılıq və sui-istifadə ilə əlaqədar ədalətdən faydalanarkən maneələrlə üzləşirlər və bu da onların etibarlılığının şübhə altına salınmasına və ittihamlarına əhəmiyyət verilməməsinə səbəb ola bilər.⁶² Prosedurların həyata keçirilməsi zamanı göstərilən mənfi münasibət qurbanları qorxuda və ya onları ədalət axtarmaqdan çəkindirə bilər. Mürəkkəb və ya alçaldıcı hesabat prosedurları, qurbanların hüquqi vasitələrdən daha çox sosial xidmətlərə müraciət etməsi, polis və ya digər hüquq mühafizə orqanlarının laqeydliyi bu cür rəftarlara misaldır. Bu, cəzasızlığa və məsələyə əhəmiyyət verilməməsinə, nəticədə isə zorakılığın uzun müddət davam etməsinə səbəb ola bilər.⁶³ Əlilliyi olan qadınların qayğı göstərən şəxslərdən tələb olunan yardımı itirməyə görə narahat olduqları üçün zorakılıq, istismar və ya sui-istifadə ilə bağlı şikayət etməkdən qorxması ehtimalı da var.⁶⁴

⁶⁰ Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitə, qanun qarşısında bərabərlik barədə 1 saylı ümumi şərh (2014).

⁶¹ *Qadınların inkişafda rolu barədə ümumdünya sorğusu 2014: Gender bərabərliyi və dayanıqlı inkişaf* (BMT nəşriyyatı, Satış № E.14.IV.6).

⁶² Baxın: A/HRC/20/5 və Düz. 1, para.41 və A/67/227, para. 42.

⁶³ Baxın: A/HRC/20/5 və Düz 1, para.19.

⁶⁴ Eyni yerdə, para. 16.

Fərdin azadlığı və təhlükəsizliyi, işgəncədən və ya qəddar, qeyri-insani ya da insan ləyaqətini alçaldan rəftar yaxud cəzadan azad olma (14-cü və 15-ci maddələr)

53. Azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı pozuntular əqli və ya psixososial cəhətdən məhdudiyyətləri olan və baxım evlərindəki qadınlara həddən ziyadə təsir edir. Faktiki və ya ehtimal olunan məhdudiyyətlər zəminində psixiatriya xəstəxanaları kimi yerlərdə azadlıqdan məhrum edilmiş qadınlar zorakılığın daha yüksək səviyyələrinə, həmçinin qəddar, qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftar və ya cəzaya⁶⁵ məruz qalır, təcrid edilir və qayğı və ixtisaslaşmış tədris müəssisələrində cinsi zorakılıq və insan alveri riski ilə üzləşirlər.⁶⁶ Müəssisələrdə əlilliyi olan qadınlara qarşı zorakılığa aşağıdakılar daxildir: qadının istəyinə məhəl qoyulmadan kişi əməkdaşlar tərəfindən könülsüz şəkildə soyundurulması; psixiatriya müalicəsinin zorakı şəkildə tətbiq olunması və cinsi zorakılığı təsvir etmək və/və ya xatırlamaq qabiliyyətini azaltmaq məqsədilə lazımsız müalicənin aparılması. Hüquqi vasitələrdən istifadə imkanının ciddi şəkildə məhdud oldması və zorakılığa məruz qalan əlil qadınların həmin pozuntulardan şikayət etmək üçün qaynar xətt və ya yardımın digər formalarından istifadə edə bilməmələri üzündən aşkar olmaq və cəzalandırılmaq riskinin az olması səbəbindən cinayəti törədən şəxslər cəzasız qala biləcəklərindən əmin olaraq hərəkət edirlər.

İşgəncədən və ya qəddar, qeyri-insani ya da insan ləyaqətini alçaldan rəftar yaxud cəzadan azad olma və fərdin bütövlüyünün qorunması (15 və 17-ci maddələr)

54. Ümumilikdə qadınlarla və əlilliyi olan kişilərlə müqayisədə əlilliyi olan qadınların zorakı müdaxilələrə məruz qalması ehtimalı daha çoxdur. Bu cür zorakı müdaxilələrə, potensialın olmaması və müalicəyə ehtiyacı olması nəzəriyyələri ilə yanlış şəkildə bəraət qazandırılır, milli qanunlar çərçivəsində leqallaşdırılır və əlaqədar şəxsin sözdə maraqlarına ən çox uyğun olması adı ilə geniş kütlə tərəfindən dəstəklənə bilir.⁶⁷ Zorakı müdaxilələr Konvensiyada göstərilən bir sıra hüquqları pozur, o cümlədən: qanun qarşısında bərabərlik hüququ; istismar, zorakılıq və sui-istifadədən azad olmaq hüququ; ailə qurmaq hüququ; şəxsi bütövlük hüququ; cinsi və reproduktiv sağlamlıq hüququ; işgəncədən və ya qəddar, qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftar yaxud cəzadan azad olmaq hüququ.⁶⁸

⁶⁵ Eyni yerdə, para. 39.

⁶⁶ Baxın: CRPD/C/UKR/CO/1, para. 11.

⁶⁷ Baxın: A/HRC/22/53, para. 64.

⁶⁸ Baxın: CRPD/C/SWE/CO/1, para. 37.

Müstəqil həyat tərzini və yerli icmaya cəlb olunma (19-cu maddə)

55. Əlilliyi olan qadınların öz yaşayış yerini seçmək hüququna müstəqilliyi məhdudlaşdıraraq onları hansısa xüsusi bir yaşayış yerində yaşamağa vadar edən milli ənənələr və patriarxal ailə dəyərləri mənfi təsir göstərə bilər. Beləliklə, çoxsaylı ayrı-seçkilik müstəqil yaşamaq və icmaya daxil olmaq hüququndan tam və bərabər şəkildə yararlanmağa mane ola bilər. Yaş həddi və sağlamlıq məhdudiyyətlərinin olması ayrılıqda və ya birlikdə, əlilliyi olan yaşlı şəxslərin xüsusi müəssisələrə yerləşdirilməsi riskini artırır. ⁶⁹ Bundan başqa, geniş şəkildə sənədləşdirilmişdir ki, xüsusi müəssisələrə yerləşdirilmə əlilliyi olan şəxsləri, xüsusilə əlilliyi olan qadınları, zorakılıq və təhqirə məruz qoya bilər. ⁷⁰

Təhsil (24-cü maddə)

56. Zərərli gender və əlillik stereotipləri birlikdə ayrı-seçkiliyə əsaslanan rəftar, siyasət və təcrübələri gücləndirir. Bunlara misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar: oğlanların təhsilinə qızlarla müqayisədə daha çox dəyər verilməsi, yanlış gender və əlillik stereotiplərini əbədləşdirən tədris materiallarından istifadə olunması, əlilliyi olan qızların erkən evliliyinin təşviq edilməsi, gender əsaslı ailə fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsi, qayğı göstərən funksiyasının qadın və qızlara həvalə edilməsi və menstruasiyanın gigiyenik şəkildə idarə olunması üçün məktəblərin əlverişli sanitariya qurğuları ilə təmin edilməməsi. Bu da, öz növbəsində, savadsızlığın artması, məktəblərin uğursuzluğu, qeyri-müntəzəm davamiyyət, davamsızlıq və məktəbi tamamilə tərk etmə halları ilə nəticələnir.

Sağlamlıq və reabilitasiya (25 və 26-cı maddələr)

57. Əlilliyi olan qadınlar sağlamlıq və reabilitasiya xidmətlərindən istifadə edərkən maneələrlə üzləşirlər. Bu maneələrə aşağıdakıları nümunə göstərmək olar: cinsi və reproduktiv sağlamlıq və hüquqlar barədə təhsil və məlumatlandırmanın olmaması; ginekoloji, doğum və onkoloji xidmətlərə çıxışla bağlı fiziki maneələr; və reproduktivlik və hormon müalicəsinə münasibətdən qaynaqlanan maneələr. Bundan başqa, fiziki və psixoloji reabilitasiya xidmətləri, həmçinin gender əsaslı zorakılıq aktları ilə bağlı tövsiyə xidmətləri, əlçatan, inklüziv və ya yaş yaxud gender amillərini əhatə etməyə bilər.

⁶⁹ Baxın: E/2012/51 və Düz 1.

⁷⁰ Baxın: A/HRC/28/37, para. 24.

Məşğulluq (27-ci maddə)

58. Əmək hüququnu icra etməyə çalışarkən, əlilliyi olan şəxslərin üzləşdiyi ümumi maneələrlə yanaşı, əlilliyi olan qadınlar, həm də ayrı-seçkiliyə əsaslanan rəftarlarla iddialarına əhəmiyyət verilməməsi səbəbindən iş yerində bərabərlik, cinsi zorakılıq, qeyri-bərabər ödəniş və kompensasiya tələb etmək hüququnun olmaması, həmçinin fiziki, məlumatlandırma və kommunikasiya ilə bağlı maneələrlə üzləşirlər.⁷¹

Sosial müdafiə (28-ci maddə)

59. Ayrı-seçkilik nəticəsində qadınlar dünyadakı yoxsulların müqayisə edilməz dərəcədə çox faizini təşkil edir ki, bu da, xüsusilə rəsmi əmək qələri baxımından seçim və imkanların olmamasına səbəb olur. Yoxsulluq həm vəziyyəti ağırlaşdıran amil, həm də çoxsaylı ayrı-seçkiliyin nəticəsidir. Əlilliyi olan yaşlı qadınlar münasib məskunlaşma ilə təmin edilərkən xüsusilə bir çox çətinliklərlə üzləşirlər, onların dövlət müəssisələrinə yerləşdirilməsi ehtimalı çox olur və bu qadınlar sosial müdafiə və yoxsulluğun azaldılması proqramlarından bərabər şəkildə istifadə edə bilmirlər.⁷²

Siyasi və ictimai həyatda iştirak (29-cu maddə)

60. Tarixən, əlilliyi olan qadın və qızların səsi susdurulmuş, buna görə də onlar dövlət qərarlarının qəbul edilməsində qeyri-mütənasib şəkildə təmsil olunmamışdır. Güc tarazlığının olmaması və çoxsaylı ayrı-seçkilik səbəbindən onların qadın, uşaq və əlilliyi olan şəxslər kimi ehtiyaclarını təmsil edə biləcək təşkilatlar yaratmaq və ya onlara qoşulmaq imkanları daha az olmuşdur.

V. Milli səviyyədə həyata keçirmə

61. Üzv Dövlətlərin hesabatlarını yoxlayarkən, Komitə müşahidə etmişdir ki, üzv Dövlətlər, 6-cı maddəyə və Konvensiyanın digər müvafiq maddələrinə əsasən, əlilliyi olan qadınların bütün hüquqlarından digərləri ilə bərabər şəkildə və ayrı-seçkilik olmadan tam yararlanmasını təmin etməklə bağlı bir sıra ardıcıl çətinliklərlə üzləşir.

⁷¹ Baxın: A/HRC/20/5 və Düz 1, para.40 və A/67/227, para. 67.

⁷² Baxın: A/70/297.

62. Normativ məzmun və yuxarıda qeyd olunan öhdəliklər çərçivəsində, üzv Dövlətlər 6-cı maddənin tam həyata keçirilməsi və bununla bağlı münasib resursların təmin edilməsi üçün aşağıda göstərilən addımları atmalıdır.

63. Üzv Dövlətlər digər işlərlə bərabər, aşağıdakı tədbirləri görməklə çoxsaylı ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizə aparmalıdır:

(a) Əlilliyi olan qadınların Konvensiyada göstərilən bütün hüquqlara tam çıxışına mane olan, ayrı-seçkiliyə əsaslanan qanun, siyasət və təcrübələri ləğv etmək, gender və əlillik zəminində olan ayrı-seçkiliyi və onun çarpaz formalarını qadağan etmək, əlilliyi olan qız və qadınlara qarşı cinsi zorakılığı cinayət elan etmək, zorakı sterilizasiya, zorakı abort və razılıq olmadan doğuma nəzarətin bütün formalarını qadağan etmək, gender və/və ya əlillik zəminində olan zorakı tibbi müalicənin bütün formalarını qadağan etmək və əlilliyi olan qadınları ayrı-seçkilikdən qorumaq üçün bütün müvafiq qanunvericilik tədbirləri görmək;

(b) Əlilliyi olan qadınların hüquqlarının bütün siyasətlərə, xüsusilə ümumilikdə qadınlarla və əlilliklə bağlı siyasətlərə daxil edilməsini təmin etmək üçün müvafiq qanun, siyasət və tədbirləri qəbul etmək;

(c) Əlilliyi olan qadınların iştirakına mane olan və ya bunu məhdudlaşdıran bütün maneələri aradan qaldırmaq, əlilliyi olan qadınların, həmçinin əlilliyi olan qızların düşüncə və fikirlərinin həyatlarına təsir edən bütün proqramların hazırlanması, həyata keçirilməsi və monitorinqinə onları təmsil edən təşkilatlar vasitəsilə daxil edilməsini təmin etmək və əlilliyi olan qadınları milli monitorinq sisteminin bütün bölmə və qurumlarının işinə cəlb etmək;

(d) 6-cı maddənin həyata keçirilməsi üçün rəhbər siyasət planlaşdırmasını həyata keçirmək və ayrı-seçkiliyin bütün formalarını, xüsusilə çoxsaylı və çarpaz ayrı-seçkiliyi aradan qaldırmaq üçün əlilliyi olan qadınların təşkilatları ilə məsləhətləşərək onlara müvafiq olan bütün sahələrdə əlilliyi olan qadınların vəziyyəti barədə məlumat toplamaq və təhlil etmək, münasib monitorinq və qiymətləndirmə üçün məlumat toplama sistemlərini təkmilləşdirmək;

(e) Bütün beynəlxalq əməkdaşlıqların gender və əlilliyə həssas və inklüziv olmasını və 2030-cu il Dayanıqlı İnkişaf gündəliyinin, həmçinin hədəf və göstəriciləri ilə birlikdə Dayanıqlı İnkişaf məqsədlərinin, eləcə də digər beynəlxalq mexanizmlərin həyata keçirilməsinə əlilliyi olan qadınlar barədə məlumat və statistikaların daxil edilməsini təmin etmək.

64. Üzv Dövlətlər, digər işlərlə bərabər, aşağıdakı tədbirləri görməklə əlilliyi olan qadınların inkişafı, tərəqqisi və onların imkanlarının genişləndirilməsini təmin etmək üçün əlindən gələni etməlidir:

(a) Əlilliyi olan qadınların digərləri ilə bərabər şəkildə siyasi və ictimai həyatda səmərəli və tam iştirakına, həmçinin ümumilikdə qadınların və xüsusilə əlilliyi olan qadınların təşkilat və şəbəkələrini formalaşdırmaq və onlara qoşulmaq hüququ baxımından iştirakına mane olan hər hansı qanun və ya siyasəti ləğv etmək;

(b) Qeyri-bərabərlikləri dərhal aradan qaldırmaq və əlilliyi olan qadınların digərləri ilə eyni imkanlardan faydalanmasını təmin etmək məqsədilə əlilliyi olan qadınların təşkilatları ilə məsləhətləşərək, onların inkişafı, tərəqqisi və imkanlarının genişləndirilməsi üçün konstruktiv tədbirlər qəbul etmək. Bu cür tədbirlər xüsusilə ədliyyəyə çıxış, zorakılığı aradan qaldırmaq, ev və ailəyə hörmət etmək, cinsi sağlamlıq və reproduktiv hüquqlar, səhiyyə, təhsil, məşğulluq və sosial müdafiə baxımından formalaşdırılmalıdır. Əlilliyi olan qadınlar tərəfindən istifadə olunan ictimai və özəl xidmətlər və vəsaitlər Konvensiyanın 9-cu maddəsinə və əlçatanlıq üzrə Komitənin 2 sayılı ümumi şərhinə (2014) əsasən tam əlçatan olmalıdır. Eləcə də, ictimai və özəl xidmət təminatçlarına, əlilliyi olan qadınları müvafiq diqqət, dəstək və yardımla təmin edə bilmələri üçün ayrı-seçkiliyə əsaslanan standartların və dəyərlərin müəyyən edilərək onlarla mübarizə aparılması üzrə təlim və təhsil verilməlidir;

(c) Əlilliyi olan qadınların, bərabərlik barədə Komitənin 1 sayılı ümumi şərhinə (2014) əsasən, qanun qarşısında hüquqi potensialını icra etmək, sərbəst və məlumatlı şəkildə razılıq vermək və öz həyatları ilə bağlı qərar qəbul etməkdə onlara lazım gələ biləcək yardım imkanı ilə təmin etmək üçün səmərəli tədbirlər formalaşdırmaq;

(d) Əlilliyi olan qadınların təşkilat və şəbəkələrinin yaradılmasına dəstək olmaq və bunu təşviq etmək, əlilliyi olan qadınların ictimai qərarların qəbul olunduğu qurumlarda rəhbər vəzifələri tutmalarını dəstəkləmək və bunun üçün onları ruhlandırmaq;

(e) Əlilliyi olan qadınların vəziyyəti ilə bağlı araşdırma aparılmasını, xüsusilə onlara aid olan bütün sahələrdə əlilliyi olan qadınların inkişafı, tərəqqisi və imkanlarının genişləndirilməsindəki maneələrlə bağlı araşdırma aparılmasını təşviq etmək; əlilliyi olan şəxslərlə və ümumilikdə qadınlarla bağlı məlumatların toplanması zamanı əlilliyi olan qadınları nəzərə almaq; əlilliyi

olan qadınların inkişafı, tərəqqisi və imkanlarının genişləndirilməsi üçün siyasətləri münasib şəkildə hədəf seçmək; məlumat toplanmasının təşkili, həyata keçirilməsi, monitorinqi və qiymətləndirilməsinə və bu məqsədlə keçirilən təlimlərə əlilliyi olan qadınları və onları təmsil edən təşkilatları cəlb etmək; təkmilləşdirilmiş ictimai siyasətlər və təcrübələr üçün əlilliyi olan qadınların üzləşdiyi müxtəlif təcrübələri səmərəli şəkildə müəyyənləşdirərək qeydiyyata almağa qadir olan sistemlərin yaradılması məqsədilə məsləhətləşmə mexanizmləri yaratmaq;

(f) Əlilliyi olan qadınların öz cəmiyyətlərində, həmçinin milli, regional və qlobal səviyyələrdə tam inkişafı, tərəqqisi və imkanlarının genişləndirilməsi ilə bağlı üzləşdikləri hüquqi, prosesual, praktiki və sosial maneələri aradan qaldırmaq üçün bütün milli təşəbbüslərə uyğun şəkildə beynəlxalq əməkdaşlıq və yardıma dəstək olmaq və onları təşviq etmək və əlilliyi olan qadınları həyatlarına təsir edən beynəlxalq əməkdaşlıq layihələri və proqramlarının tərtib edilməsi, həyata keçirilməsi və monitorinqinə cəlb etmək.

65. Üzv Dövlətlər gender bərabərliyi ilə məşğul olan müvafiq BMT qurumlarının tövsiyələrini nəzərə almalı və onları əlilliyi olan qadın və qızlar üçün tətbiq etməlidir.⁷³

⁷³ Baxın: E/CN.6/2016/3. Həmçinin baxın: Avropa Komissiyası, Beynəlxalq Əmək Təşkilatının Beynəlxalq Təlim Mərkəzi və BMT-nin Qadın Fondu, *Gender bərabərliyinin maliyyələşdirilməsi üzrə metodiki tövsiyə* (Nyu-York, 2015), www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2015/7/handbook-on-costing-gender-equality linkindən əldə etmək mümkündür; BMT-nin Qadın Fondu, *Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi üzrə Komitənin 30 sayılı Ümumi Şərhi barədə təlimat və BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının qadınlar, sülh və təhlükəsizlik üzrə qətnamələri* (Nyu-York, 2015), <http://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2015/8/guidebook-cedawgeneralrecommendation30-womenpeacesecurity> linkindən əldə etmək mümkündür; BMT-nin Qadın Fondu, *İnkişaf proqramlarına gender məsələsinin daxil edilməsi barədə təlimat* (New-York, 2014), www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2015/02/gender-mainstreaming-issues linkindən əldə etmək mümkündür; BMT-nin Qadın Fondu, *Gender, insan hüquqları və mədəniyyətlərarası perspektivlə proqramların və layihələrin qiymətləndirilməsi üçün Balədçi* (Nyu-York, 2014), www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2014/7/guide-for-the-evaluation-of-programmes-and-projects-with-a-gender-perspective linkindən əldə etmək mümkündür; BMT-nin Qadın Fondu, *2030 Dayanıqlı İnkişaf Gündəliyində gender bərabərliyinin və qadın və qızların dəstəklənməsinin monitorinqi: imkanlar və çətinliklər* (New-York, 2015), www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2015/9/indicators-position-paper linkindən əldə etmək mümkündür.

Ümumi Şərh № 4:

**İnklüziv təhsil hüququ
barədə 4 saylı ümumi
şərh (2016)**

“Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiya

Paylanma: Ümumi
25 noyabr 2016-cı il

Əsli: İngilis dili
Qeyri-rəsmi tərcümə

Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitə

İnklüziv təhsil hüququ barədə 4 saylı ümumi şərh (2016)

I. Giriş

1. Tarixən sosial yardım alan şəxs kimi baxılan əlilliyi olan şəxslər artıq beynəlxalq hüquqa əsasən ayrı-seçkilik olmadan və bərabər imkanlar əsasında təhsil hüququnu iddia edən hüquq sahibi kimi tanınırlar. “Uşaq Hüquqları haqqında” Konvensiya (1989), Hər kəs üçün təhsil üzrə Ümumdünya Bəyannaməsi (1990), Əlilliyi olan şəxslər üçün imkanların bərabərləşdirilməsi üzrə Standart Qaydalar (1993) və Salamanka bəyanatı və Fəaliyyət çərçivəsinin (1994) hər biri əlilliyi olan şəxslərin təhsil hüququ barədə məlumatlılığın artırılmasını sübut edən tədbirləri əhatə edir.

2. Təhsil hüququnun təmin edilməsi üçün əsas amil kimi onun daxil edilməsinin tanınması ötən 30 il ərzində güclənmiş və keyfiyyətli inklüziv təhsildən bəhs edən ilk hüquqi qüvvəli sənəd olan “Əlilliyi olan şəxslərin Hüquqları haqqında” Konvensiyada mühafizə olunur. 4 saylı Dayanıqlı İnkişaf Məqsədi də inklüziv, keyfiyyətli və ədalətli təhsilin dəyərini əhəmiyyətli dərəcədə təsdiq edir. Bütün şagirdlərə, həmçinin əlilliyi olan şəxslərə yüksək keyfiyyətli təhsilin təmin edilməsi və inklüziv, sülhsevər və ədalətli cəmiyyətlərin inkişafı üçün inklüziv təhsil mərkəzi amildir. Bundan başqa, müzakirə olunmalı vacib təhsil, sosial və iqtisadi məsələ var. BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığının əlilliyi olan qadınların təhsil hüququ ilə bağlı tematik araşdırma barədə hesabatında əks olunduğu kimi, yalnız inklüziv təhsil əlilliyi olan şəxslər üçün həm keyfiyyətli təhsil, həm də sosial inkişaf təmin edə, təhsil hüququnda universallığı və ayrı-seçkiliyin olmamasını təmin edə bilər¹.

¹ Baxın A/HRC/25/29 və Düz.1, para. 3 və 68

3. İrəliləyişin əldə olunmasına baxmayaraq Komitə böyük çətinliklərin davam etməsindən narahatdır. Əlilliyi olan milyonlarla şəxs hələ də təhsil hüququndan məhrum edilir və əksəriyyəti üçün təhsil yalnız əlilliyi olan şəxslərin öz yaşadlarından təcrid olunduğu və təhsilin aşağı keyfiyyətdə olduğu formada mümkün olur.

4. Əlilliyi olan şəxslər üçün inklüziv təhsil hüququna əngəl olan maneələrə aşağıdakılar daxil olmaqla bir neçə amil aid edilə bilər:

(a) İcma və cəmiyyət daxilində fərdi məhdudiyyətlərdən daha çox əlilliyi olan şəxsləri təcrid edən maneələrə əsasən əlilliyin insan hüquqları modelini başa düşə və ya icra edə bilməmək;

(b) Uzunmüddətli yaşayış müəssisələrində yaşayan əlilliyi olan şəxslərə qarşı təcridetmənin daha da mürəkkəbləşdirdiyi əlilliyi olan şəxslərə qarşı davamlı ayrı-seçkiliyin olması və geniş yayılmış şəraitlərdə əlilliyi olan şəxslərdən gözləntilərin az olması, bununla da vəziyyətin pisləşərək mübahisəsiz qalması ilə bağlı qərəz və qorxu yaratması;

(c) Inklüziv və keyfiyyətli təhsilin, həmçinin əlaqədar rəqabət daxil olmaqla hər kəs üçün təhsilin müxtəlifliyinin xarakteri və üstünlükləri barədə biliyin olmaması; bütün valideynlərlə əlaqə imkanının olmaması; yardım tələblərinə müvafiq reaksiyanın olmamasının daxiletmənin təhsilin keyfiyyətinin azalmasına və ya digər şəkildə digərlərinə mənfi təsir göstərməsinə səbəb olacağı barədə yanlış qorxu və stereotiplər əmələ gətirməsi;

(d) Inklüziv və keyfiyyətli təhsili təbliğ edən səmərəli siyasət və müdaxilələrin yaradılmasına mane olan, disaqreqasiya edilmiş (parçalanmış) məlumatın və araşdırmanın olmaması (hər ikisi cavabdehlik və proqram yaradılması üçün vacibdir);

(e) Inklüziv təhsil hüququnun, həmçinin bütün müəllim heyəti üçün qeyri-kafi təhsil hüququnun icra edilməsində siyasi iradə, texniki məlumat və potensialın olmaması;

(f) Əlilliyi olan tələbələrin inklüziyası üçün təşəbbüs və ağlabatan uyğunlaşmanı, o cümlədən nazirliklərarası əlaqələndirməni, dəstək və dayanıqlılığı təmin etmək üçün qeyri-müvafiq və qeyri-münasib maliyyələşdirmə mexanizmləri;

(g) Pozuntuların təminatını iddia etmək üçün hüquqi vasitə və mexanizmlərin olmaması.

5. “Əlilliyi olan şəxslərin Hüquqları haqqında” Konvensiyanın üzv Dövlətləri inklüziv təhsili həyata keçirmək üçün görülmüş bütün tədbirlərdə Konvensiyanın əsas ümumi prinsiplərini nəzərə almalı, həm inklüziv sistemi yaratmaq sisteminin, həm də onun nəticələrinin 3-cü maddəyə uyğun gəlməsini təmin etməlidir.

6. Hazırkı ümumi şərh faktiki və ya aşkar əlilliyi olan bütün şəxslərə tətbiq olunur². Komitə qəbul edir ki, bəzi qrupların təhsildən təcrid olunma riski daha çoxdur. Bu qrupa aşağıdakılar daxildir: Əqli məhdudiyyətləri olan və ya bir neçə cəhətdən əlilliyi olan şəxslər, həm eşitmə, həm də görmə qabiliyyəti olmayan şəxslər, autizmi olan şəxslər və ya humanitar fəvqəladə hallarda əlil olan şəxslər.

7. 4-cü (3) maddəyə uyğun olaraq üzv Dövlətlər inklüziv təhsil siyasətlərinin planlaşdırılması, həyata keçirilməsi, monitorinqi və qiymətləndirilməsinin bütün cəhətlərində əlilliyi olan şəxslərlə, həmçinin əlilliyi olan uşaqlarla onları təmsil edən təşkilatlar vasitəsilə məsləhətləşməli və onları fəal şəkildə bu proseslərə cəlb etməlidir. Əlilliyi olan şəxslər və müvafiq olduqda onların ailələri yalnız təhsil alan şəxs kimi deyil, həm də tərəfdaş kimi tanınmalıdır.

II. 24-cü maddənin normativ məzmunu

8. 24-cü (1) maddəyə əsasən üzv Dövlətlər bütün tələbələr, həmçinin ayrı-seçkilik olmadan və digərləri ilə bərabər şəkildə əlilliyi olan şəxslər üçün bütün səviyyələrdə, həmçinin məktəbəqədər təhsil, ibtidai məktəb, orta məktəb, ali təhsil, peşə təhsili, əbədi təhsil, sinifdən xaric fəaliyyət və sosial fəaliyyətlər səviyyəsində inklüziv təhsil sistemi vasitəsilə əlilliyi olan şəxslərin təhsil hüququnun icrasını təmin etməlidir.

9. Inklüziv təhsil hüququnun təmin edilməsi imkanlar məhdudlaşdıran maneələri aradan qaldırmaq öhdəliyi ilə birlikdə fərdi tələbələrin fərqli tələbləri və şəxsiyyətlərinə uyğun gəlməsi üçün bütün rəsmi və qeyri-rəsmi təhsil mühitlərində mədəniyyət, siyasət və təcrübədə dəyişikliyə yol açır. O, bütün şagirdləri əhatə etməsi üçün təhsil sisteminin imkanlarının artırılmasını özündə

² “Əlilliyi olan şəxslərin Hüquqları haqqında” Konvensiyanın 1-ci (2) maddəsi.

birdir. O, bütün tələbələrin, xüsusilə müxtəlif səbəblərdən təcrid olunan və ya təcrid olunma riski altında olan tələbələrin tam və səmərəli iştirakı, əlaqə saxlama imkanı, davamiyyəti və müvəffəqiyyətli olması üzərində cəmləşir. Daxiletmə ayrı-seçkilik olmadan yüksək keyfiyyətli rəsmi və qeyri-rəsmi təhsillə təmin olunmaq imkanının və bu sahədə irəliləyişi əhatə edir. Daxiletmə üçün əlilliyi olan tələbələrin rifahı və uğuruna diqqət ayırmaqla cəmiyyətlər, sistemlər və strukturların ayrı-seçkilik və zərərli stereotiplərə qarşı mübarizə aparmasına, müxtəlifliyi qəbul etməsinə, iştirakı təbliğ etməsinə və hər kəsin öyrənməsi və iştirakı ilə bağlı maneələri aradan qaldırmasına imkan yaratmaq tələb olunur. Bunun üçün qanunvericilikdə, siyasətdə və təhsilin maliyyələşdirilməsi, idarə olunması, dizaynı, təmin edilməsi və monitorinqi üçün mexanizmlərdə təhsil sistemlərinin dəyişdirilməsi lazımdır.

10. Inklüziv təhsil aşağıdakı kimi başa düşülməlidir:

(a) Bütün şagirdlərin əsas insan hüququ. Xüsusilə təhsil fərdi şagirdin hüququdur, uşaqların valideyni və ya baxıcısının hüququ deyil. Bu baxımdan uşağın hüquqları valideynlərin məsuliyyətlərindən daha çox önəmlidir;

(b) Bütün tələbələrin rifahına dəyər verən, onların daxili mənliyi və müstəqilliyinə hörmət edən, fərdlərin tələblərini, onların səmərəli şəkildə cəmiyyətin bir hissəsi olmaq və cəmiyyətə töhfə vermək qabiliyyətini qəbul edən prinsip;

(c) Digər insan hüquqlarını həyata keçirmək üçün vasitə. O, əlilliyi olan şəxslərin onun vasitəsilə yoxsulluqdan xilas ola biləcəyi, öz cəmiyyətlərində tam şəkildə iştirak etmək üçün vasitələri əldə edə biləcəkləri və istismardan qoruna biləcəkləri əsas vasitədir³. O, həmçinin inklüziv cəmiyyətlər formalaşdırmaq üçün əsas vasitədir;

(d) Bütün tələbələrə uyğun olması və onları səmərəli şəkildə cəlb etməsi üçün müntəzəm məktəblərin mədəniyyəti, siyasəti və təcrübəsinə edilən dəyişikliklərlə birlikdə təhsil hüququnu məhdudlaşdıran maneələri aradan qaldırmaqla bağlı davamlı və tədbir xarakterli prosesin nəticəsi.

³ İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin təhsil hüququ barədə 13 sayılı (1999) ümumi şərh.

11. Komitə təcridetmə, ayırma, integrasiya və daxiletmə arasındakı fərqləri tanımağın əhəmiyyətini vurğulayır. Təcridetmə o vaxt baş verir ki, tələbələrin hər hansı formada təhsil hüququna birbaşa və ya dolaylı şəkildə əngəl törədilir və ya onlar bu hüquqdan məhrum edilir. Ayırma o vaxt baş verir ki, əlilliyi olan tələbələr üçün təhsil əlilliyi olmayan tələbələrdən təcrid olunmuş şəkildə xüsusi nöqsan və ya müxtəlif nöqsanlara uyğun olması üçün tərtib olunan və ya istifadə olunan ayrı-ayrı mühitlərdə təmin edilir. Integrasiya əlilliyi olan şəxslərin mövcud əsas təhsil müəssisələrinin standartlaşmış tələblərinə uyğunlaşa biləcəyi düşüncəsiylə onların həmin müəssisələrdə yerləşdirilməsi prosesidir⁴. Daxiletmə eyni yaşda olan bütün tələbələri bərabər və iştirakçı tədris təcrübəsi ilə, həmçinin onların tələb və seçimlərinə ən çox uyğun gələn mühitlə təmin etmək məqsədilə maneələri aradan qaldırmaq üçün təhsilin məzmunu, tədris üsulları, yanaşmaları, strukturları və strategiyalarına dəyişiklik və modifikasiyaların edilməsini əks etdirən sistemli islahat prosesini əhatə edir. Əlilliyi olan tələbələrin misal üçün təşkilat, tədris proqramı, tədris və öyrənmə üsullarına strukturlu dəyişikliklər edilmədən əsas siniflərdə yerləşdirilməsi daxiletmə təşkil etmir. Bundan başqa, integrasiya ayırmadan daxiletməyə avtomatik keçidi təmin etmir.

12. İnküziv təhsilin əsas cəhətləri aşağıdakılardır:

(a) "Tam sistem" yanaşması: Təhsil nazirlikləri bütün resursların inklüziv təhsilin inkişaf etdirilməsinə, həmçinin institusional mədəniyyət, siyasət və təcrübələrə vacib dəyişikliklərin təqdim olunması və uyğunlaşdırılması üçün istifadə olunmasını təmin etməlidir;

(b) "Tam təhsil mühiti": Təhsil müəssisələrinin işinə sadıq rəhbərliyi bütün səviyyələrdə və bütün sahələrdə, həmçinin sinif otağında tədris və münasibətlərdə, şura iclaslarında, müəllim nəzarətində, məsləhət xidmətlərində, tibbi yardımda, məktəb gəzintilərində, büdcə ayırmalarında, əlilliyi olan və olmayan şagirdlərin valideynləri ilə, həmçinin müvafiq olduqda yerli cəmiyyət və ya daha geniş kütlə ilə hər hansı qarşılıqlı əlaqədə inklüziv təhsil təmin etmək üçün mədəniyyət, siyasət və təcrübələrin təqdim edilməsi və uyğunlaşdırılması üçün əhəmiyyətliidir;

(c) "Tam şəxs" yanaşması: Hər bir şəxsin öyrənmə potensialı qəbul edilir və bütün şagirdlər üçün, həmçinin əlilliyi olan şagirdlər üçün böyük

⁴ Baxın A/HRC/25/29 və Düz.1, para. 4, və BMT-nin Uşaq Fondu (UNICEF), *Əlilliyi olan uşaqların təhsil hüququ: İnküziv təhsillə bağlı hüquqlara əsaslanan yanaşma* (Cenevrə, 2012-ci il).

gözləntilər müəyyən olunur. İnküziv təhsil müxtəlif güc, tələb və öyrənmə tərzlərinə uyğunlaşmış çevik tədris proqramları, tədris və öyrənmə üsulları təklif edir. Bu yanaşma bütün şagirdlərin öz potensialını ortaya çıxara bilməsi üçün yardım, əqləbatan uyğunlaşma və erkən müdaxilənin təmin edilməsini nəzərdə tutur. Tədris fəaliyyətlərini planlaşdırarkən diqqət mərkəzində məzmunundan daha çox şagirdlərin qabiliyyətləri və arzuları durur. "Tam şəxs" yanaşması münasib yardım imkanına malik müəssər öyrənmə mühitində inklüziv sinif otağı tədrisi təmin etməklə təhsil formaları daxilində ayırmaya son qoymaq məqsədi güdür. Təhsil sistemi tələbələrə sistemə uyğunlaşmasını gözləməkdən daha çox təhsili fərdlərə uyğunlaşdırmalıdır;

(d)Təmin edilən müəllimlər: Bütün müəllimlər və digər işçi heyəti əlilliyi olan müəllimləri əhatə edən inklüziv öyrənmə mühitlərinə uyğunlaşması məqsədilə əsas dəyər və bacarıqları əldə etmək üçün ehtiyac duyduqları təhsil və təlimlə təmin edilir. İnküziv mədəniyyət əməkdaşlıq, qarşılıqlı əlaqə və problem həll olunması vasitəsilə fəaliyyət göstərilməsinə təşviq edən müəssər və dəstəkləyici mühit təmin edir;

(e)Müxtəlifliyə hörmət və verilən dəyər: Öyrənmə cəmiyyətinin bütün üzvləri bərabər şəkildə qəbul olunur və əlillik, irq, dəri rəngi, cinsiyyət, dil, dil mədəniyyəti, din, siyasi və ya digər düşüncə, milli, etnik, yerli, və ya sosial mənsubiyyət, əmlak, doğum, yaş və ya digər statusdan asılı olmayaraq müxtəlifliyə hörmət edilməlidir. Bütün tələbələr dəyər və hörmət hiss etməli, cəmiyyətə daxil edilməli və dinlənilməlidir. Təhqir və dələduzluğun qarşısını almaq üçün səmərəli tədbirlər görülür. Daxiletmə tələbələrə bağlı fərdi xarakter daşıyır;

(f) Öyrənməyə uyğun mühit: İnküziv öyrənmə mühitləri hər kəsin təhlükəsiz hiss etdiyi, yardımla təmin olunduğu, həvəsləndirildiyi, özünü ifadə edə bildiyi və müsbət məktəb cəmiyyətinin yaradılması işinə tələbələrə cəlb olunmasına böyük əhəmiyyət verildiyi müəssər mühitlərdir. Tanıma öyrənmə, müsbət əlaqələrin, dostluqların qurulması və qəbul üzrə yaşlılar qrupuna təqdim olunur;

(g)Effektiv keçidlər: Əlilliyi olan şagirdlər məktəb təhsilindən peşə təhsilə və ali təhsilə, nəhayət iş mərhələsinə effektiv keçidləri təmin etmək üçün yardım qəbul edirlər. Şagirdlərin qabiliyyəti və özünə inamı formalaşdırılır, şagirdlər əqləbatan uyğunlaşma ilə təmin edilir,

qiymətləndirmə və yoxlanış prosedurlarında onlara bərabər rəftar göstərilir, onların qabiliyyət və nailiyyətləri digərləri ilə bərabər şəkildə təsdiqlənir;

(h) Tərəfdaşlıqların tanınması: Müəllim birlikləri, tələbə birlik və federasiyaları, əlilliyi olan şəxslərin təşkilatları, məktəb şuraları, valideyn-müəllim birlikləri və fəaliyyət göstərən digər məktəb dəstək qrupları rəsmi və ya qeyri-rəsmi olmasından asılı olmayaraq əlilliyin başa düşülməsini və bu barədə məlumatlılığı artırmağa təşviq edilir. Valideyn və ya baxıcıların və cəmiyyətin cəlb edilməsi resurs və güc töhfəsi verən aktiv hesab olunur. Öyrənmə mühiti və daha geniş cəmiyyət arasındakı münasibət inklüziv cəmiyyətlərə doğru gedən marşrut kimi qəbul edilməlidir;

(i) Monitoring: Rəsmi və ya qeyri-rəsmi şəkildə nə ayırma, nə də integrasiyanın baş verməməsini təmin etmək üçün davamlı proses kimi inklüziv təhsilə müntəzəm şəkildə nəzarət edilməli və qiymətləndirilməlidir. 33-cü maddəyə əsasən monitoring əlilliyi olan şəxsləri təmsil edən təşkilatlar vasitəsilə əlilliyi olan şəxsləri, həmçinin intensiv yardım tələbləri olan uşaq və şəxsləri, müvafiq olduqda əlilliyi olan uşaqların valideyn və ya baxıcılarını cəlb etməlidir. Əlilliyi olan şəxsləri əhatə edən göstəricilər 2030-cu ilədək Dayanıqlı İnkişaf gündəliyinə uyğun şəkildə formalaşdırılmalı və istifadə olunmalıdır.

13. BMT-nin Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatının (UNESCO) Təhsildə ayrı-seçkiliyə qarşı Konvensiyasına uyğun olaraq və "Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında" Konvensiyanın 24-cü (1) maddəsini qüvvəyə mindirmək üçün üzv Dövlətlər təhsil hüququnun ayrı-seçkilik olmadan və imkan bərabərliyi əsasında təmin olunmasına zəmanət verməlidir. Üzv Dövlətlər əlillik əsasında bütün ayrı-seçkiliyi qadağan etməli, bütün əlilliyi olan şəxsləri bütün zəminlərdə ayrı-seçkiliyə qarşı bərabər və effektiv mühafizə ilə təmin etməlidir. Əlilliyi olan şəxslər əlillik, gender, din, hüquqi status, etnik mənsubiyyət, yaş, cinsi meyillilik və ya dil zəminlərində kəşşən ayrı-seçkiliklə üzləşə bilər. Bundan başqa, valideynlər, bacı-qardaşlar və digər qohumlar da əlillik zəminində korporativ ayrı-seçkiliklə üzləşə bilər. Ayrı-seçkilinin bütün formalarını aradan qaldırmaq üçün lazım olan tədbirlərə təhsil müəssisələri və cəmiyyət daxilində hüquqi, fiziki, ünsiyyət, linqvistik, sosial, maddi və rəftarla bağlı maneələrin müəyyən olunması və aradan qaldırılması daxildir. Ayrı-seçkilikdən azad olmaq hüququna ayrılmaq və əğlabatan uyğunlaşma ilə təmin olunmaq hüququ

daxildir və bu hüquq müəssər öyrənmə mühitləri və əqlabatan uyğunlaşma təmin etmək vəzifəsi kontekstində başa düşülməlidir.

14. Silahlı münaqişə, humanitar fəvqəladə hal və təbii fəlakət situasiyaları inklüziv təhsil hüququna qeyri-mütənasib şəkildə təsir göstərir. Üzv Dövlətlər əlilliyi olan şagirdlərə asanlıqla təsir göstərən fəvqəladə hallarda inklüziv məktəb təhlükəsizliyi üçün inklüziv fəlakət riskini azaltma strategiyaları qəbul etməlidir. Bu cür kontekstlərdə müvəqqəti öyrənmə mühitləri əlilliyi olan şəxslərin, xüsusilə əlilliyi olan uşaqların digərləri ilə bərabər şəkildə təhsil hüququnu təmin etməlidir. Onlar eşitmə qabiliyyəti olmayan şagirdlər üçün inklüziv tədris materialları, məktəb binasının bölmələri, məsləhət xidməti və yerli işarə dilində təlim imkanını əhatə etməlidir. “Əlilliyi olan şəxslərin Hüquqları haqqında” Konvensiyanın 11-ci maddəsinə əsasən və bu cür şəraitlərdə cinsi zorakılıq riskinin artmasını nəzərə alaraq öyrənmə mühitlərinin əlilliyi olan qadın və qızlar üçün təhlükəsiz və əlçatan olmasını təmin etmək üçün tədbirlər görülməlidir. Əlilliyi olan şagirdlərin fəvqəladə hallarda təxliyyəsinin mümkün olması və əqlabatan uyğunlaşmanın təmin edilməsi şərti ilə onlar tədris müəssisələrindən faydalanmaq hüququndan məhrum edilməməlidir.

15. 24-cü (1) (a) maddənin həyata keçirilməsi üçün və Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi, İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt və Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyaya əsasən təhsil insanın potensialı, ləyaqət hissi və özünə verdiyi dəyərin tam inkişafına, insan hüquqları və insanların müxtəlifliyinə hörmətin gücləndirilməsinə yönləndirilməlidir. Üzv Dövlətlər “Hər kəs üçün təhsil üzrə Ümumdünya Bəyannaməsi” (1-ci maddə), Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiya (29-cü (1) maddə), Vyana Bəyannaməsi və Fəaliyyət Proqramı (1-ci hissə, para. 33, və 2-ci hissə, para. 80) və BMT-nin insan hüquqları təhsili onilliyi üçün Tədbirlər Planı (para. 2) çərçivəsində şərh olunduğu kimi İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın hədəf və məqsədlərinə uyğun olmasını təmin etməlidir. Bu mətnlərə gender bərabərliyi və mühitə hörmətə edilən istinadlar kimi əlavə elementlər daxildir⁵. Təhsil hüququ imkan və məzmunla bağlı məsələdir və cəhdlər geniş çeşidli dəyərlərin, həmçinin anlayış və tolerantlığın dəstəklənməsinə yönləndirilməlidir⁶. Inklüziv təhsilin hədəfi hər kəsə qarşı qarşılıqlı hörmət və dəyərin artırılması və öyrənmə yanaşması, təhsil müəssisəsinin mədəniyyəti və tədris proqramının özünün müxtəlifliyin dəyərini əks etdirdiyi təhsil mühitlərinin yaradılması olmalıdır.

⁵ İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin 13 sayılı ümumi şərh.

⁶ Uşaq hüquqları Komitəsinin təhsilin məqsədləri barədə 1 sayılı (2001) ümumi şərh.

16. 24-cü (1) (b) maddənin həyata keçirilməsi üçün təhsil əlilliyi olan şəxslərin şəxsiyyəti, istedadları və yaradıcılığının, həmçinin onların zehni, fiziki və ünsiyyət qabiliyyətlərinin tam inkişaf etdirilməsinə yönəldirilməlidir. Əlilliyi olan şəxslərin təhsilində diqqət mərkəzində adətən çatışmazlıq yanaşması, onların faktiki və ya aşkar əlilliyi və onların potensialı ilə bağlı əvvəlcədən müəyyən olunan və mənfi ehtimallarla əlaqədar imkanların məhdudlaşdırılması dayanır. Üzv Dövlətlər hər bir əlilliyi olan fərdin unikal güc və istedadlarına əsaslanmaq imkanlarının yaradılmasına dəstək olmalıdır.

17. 24-cü (1) (c) maddənin həyata keçirilməsi üçün təhsil məqsədləri əlilliyi olan şəxslərin azad cəmiyyətdə tam və səmərəli şəkildə iştirakına şərait yaradılmasına yönəldirilməlidir. “Uşaq Hüquqları haqqında” Konvensiyanın 23-cü (3) maddəsini xatırladaraq Komitə vurğulayır ki, əlilliyi olan şəxslərlə əlaqədar olaraq onların maksimum sosial integrasiyası və fərdi inkişafına nail olmağa kömək edəcək şəkildə effektiv təhsil hüququnu təmin etmək üçün yardım göstərilməlidir. Üzv Dövlətlər qəbul etməlidir ki, fərdi yardım və ağlabatan uyğunlaşma ilkin məsələlərdir və bütün icbari təhsil səviyyələrində pulsuz olmalıdır.

18. 24-cü (2) (a) maddənin həyata keçirilməsi üçün əlilliyi olan şəxslərin ümumi təhsil sistemindən təcrid edilməsi qadağan edilməlidir. Bu, həmçinin fərdin potensialının dərəcəsi üzrə daxiletmənin şərtləndirilməsi və ya ağlabatan uyğunlaşma təmin etmək öhdəliyindən boyun qaçırılması ilə bağlı qeyri-mütənasib və qeyri-münasib əngəlin iddia edilməsi vasitəsilə əlilliyi olan şəxslərin əlilliyi və ya əlillik dərəcəsi əsasına daxiletməni məhdudlaşdıran hər hansı qanunverici və ya tənzimləyici müddəa vasitəsilə qadağan edilməlidir. Ümumi təhsil dedikdə bütün müntəzəm öyrənmə mühitləri və təhsil şöbəsi nəzərdə tutulur. Birbaşa təcridetmə müəyyən tələbələrin “təhsil verilə bilməyən” və bununla da təhsil üçün yararsız olaraq təsnif olunması ola bilər. Dolayı təcridetmə məktəbə daxil olmaq üçün bir şərt kimi ümumi testi ağlabatan uyğunlaşma və yardım olmadan keçmək tələbinin qoyulması ola bilər.

19. Konvensiyanın 4-cü (1) (b) maddəsinin həyata keçirilməsi üçün üzv Dövlətlər əlilliyi olan şəxslərə qarşı ayrı-seçkilik yaradan və 24-cü maddəni pozan mövcud qanun, tənzimləmə, adət və təcrübələri dəyişdirmək və ya ləğv etmək üçün bütün münasib tədbirləri, həmçinin qanunvericilik tədbirlərini həyata keçirməlidir. Lazım gəldikdə ayrı-seçkiliyə əsaslanan qanun, tənzimləmə, adət və təcrübələr sisteməlik və zamanı məhdudlaşdıracaq şəkildə ləğv olunmalı və ya onlara düzəliş edilməlidir.

20. 24-cü (2) (b) maddənin həyata keçirilməsi üçün əlilliyi olan şəxslər inklüziv, keyfiyyətli və pulsuz ibtidai və orta təhsil hüququna malik olmalı, yaşadığı cəmiyyətdə digərləri ilə bərabər şəkildə bu iki pillə arasında rahat keçidə nail olmağa qadir olmalıdır. Komitə, İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin bu öhdəliyin yerinə yetirilməsi üçün təhsilin aşağıdakı dörd əlaqəli xüsusiyyətdən təşkil olunmalı olduğuna dair şərhindən istifadə edir⁷.

Mövcud olma

21. Dövlət və özəl təhsil müəssisələri və proqramları lazımi kəmiyyət və keyfiyyətdə mövcud olmalıdır. Üzv Dövlətlər cəmiyyət daxilində bütün səviyyələrdə əlilliyi olan şagirdlər üçün çox sayda təhsil məkanlarının mövcud olmasını təmin etməlidir.

Müəssərlik

22. Konvensiyanın 9-cü maddəsinə və Komitənin müəssərlik barədə 2 sayılı ümumi şərhinə (2014) uyğun olaraq təhsil müəssisələri və proqramları ayrı-seçkilik olmadan hər kəs üçün əlçatan olmalıdır. Binalar, məlumatlandırma və kommunikasiya vasitələri (mühit və ya tezlik modulyasiyası köməkçi sistemlərindən ibarət olmaqla), tədris proqramı, tədris materialları, tədris üsulları, qiymətləndirmə, dil və yardım xidmətləri daxil olmaqla təhsil sistemi bütövlükdə müəssər olmalıdır. Əlilliyi olan tələbələrin mühiti daxiletməni inkişaf etdirmək və təhsil müddəti boyu onların bərabərliyini təmin etmək üçün formalaşdırılmalıdır⁸. Misal üçün, məktəb nəqliyyatı, su və sanitariya qurğuları (həmçinin gigiyena və tualet qurğuları), bufetlər və istirahət yerləri inklüziv, müəssər və təhlükəsiz olmalıdır. Üzv Dövlətlər universal dizaynın dərhal təqdim edilməsini öhdəsinə götürməlidir. Üzv Dövlətlər əlverişsiz olan hər hansı gələcək təhsil infrastrukturunun yaradılmasını qadağan etməli və buna sanksiya tətbiq etməli, həmçinin bütün mövcud təhsil mühitlərini müəssər etmək üçün səmərəli monitorinq mexanizmi və vaxt çərçivəsi yaratmalıdır. Üzv Dövlətlər, həmçinin tələb olunduqda təhsil mühitlərində ağlabatan uyğunlaşmanın təmin edilməsini öhdəsinə götürməlidir. Universal dizayn yanaşması köməkçi cihazlar, tətbiqetmələr və proqram təminatının bunları tələb edə biləcək əlilliyi olan şagirdlər üçün təmin edilməsini istisna etmir. Müəssərlik dinamik konseptdir və onun tətbiqi üçün müntəzəm tənzimləyici və texniki tənzimləmələr tələb olunur. Üzv Dövlətlər öyrənmə prosesini təşviq etmək üçün dizayn olunmuş innovasiyaların sürətlə yaradılmasının və yeni

⁷ İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin 13 sayılı ümumi şərh.

⁸ Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitənin 2 sayılı ümumi şərh.

texnologiyaların bütün tələbələr, həmçinin əlilliyi olan şəxslər üçün əlçatan olmasını təmin etməlidir.

23. Komitə müəssər format və dillərdə, həmçinin işarə dilində dərs vəsaiti və öyrənmə materialları baxımından böyük çatışmazlıq olduğunu vurğulayır. Üzv Dövlətlər mürəkkəblə və ya Brayl əlifbası ilə və rəqəmsal formatlarda, həmçinin innovativ texnologiya vasitəsilə resursların vaxtli-vaxtında yaradılması üçün investisiya yatırılmalıdır. Onlar həmçinin çap materiallarının müəssər format və dillərə çevrilməsi üçün standart və təlimatların hazırlanmasını və təhsillə bağlı satınalmanın əsas cəhətinin müəssər edilməsini nəzərə almalıdır. Komitə üzv Dövlətləri Görmə qabiliyyəti olmayan, görmə qabiliyyəti zəif olan və ya digər şəkildə çap materiallarından istifadə edə bilməyən şəxslər üçün çap materiallarının əldə edilməsini asanlaşdırmaq üçün Mərakeş Sazişini dərhal təsdiqləyərək həyata keçirməyə çağırır.

24. Müəssərlik təhsilin bütün səviyyələrdə əlilliyi olan tələbələr üçün iqtisadi cəhətdən müəssər olmasını tələb edir. Ağlabatan uyğunlaşma əlilliyi olan şagirdlər üçün əlavə xərclər yaratmamalıdır. İcbari, keyfiyyətli, pulsuz və müəssər ibtidai təhsil təcili yerinə yetirilməli olan öhdəlikdir. 2030-cu ilədək Dayanıqlı İnkişaf gündəliyinə əsasən üzv Dövlətlər bütün uşaqların, həmçinin əlilliyi olan uşaqların pulsuz, bərabər və keyfiyyətli orta təhsili tamamlamasını və bütün əlilliyi olan qadın və kişilərin iqtisadi cəhətdən müəssər və keyfiyyətli texniki, peşə və ali təhsil, həmçinin universitet və ömürlük təhsillə bağlı bərabər hüquqa malik olmasını təmin etmək üçün tədricən tədbirlər qəbul etməlidir. Üzv Dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin digərləri ilə bərabər şəkildə həm dövlət, həm də özəl ali təhsil müəssisələrində təhsil almaq imkanına malik olmasını təmin etməlidir.

Məqbul olma

25. Məqbul olma əlilliyi olan şəxslərin tələbləri, mədəniyyətləri, düşüncələri və dillərini tam nəzərə almaqla və onlara hörmət etməklə təhsillə bağlı bütün obyektləri, malları və xidmətləri hazırlayaraq həyata keçirmək öhdəliyidir. Üzv Dövlətlər təhsilin hər kəs üçün yaxşı keyfiyyətdə olmasını təmin etmək üçün bərabər iqtisadi imkanlara əsaslanan tədbirlər həyata keçirməlidir⁹. Daxiletmə və keyfiyyət qarşılıqlı əlaqəlidir: inklüziv yanaşma təhsilin keyfiyyətinə önəmli töhfə verə bilər.

⁹ İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin 13 sayılı ümumi şərh.

Uyğunlaşa bilmə

26. Komitə, üzv Dövlətləri, öyrənmə yanaşması üçün müəllimləri və digər işçi heyəti uyğunlaşa bilən öyrənmə mühitləri yaratmaq üçün və bütün şagirdlərin müxtəlif ehtiyaclarını qarşılamaq məqsədilə təlimatlar hazırlamaq üçün strukturla təmin edən prinsiplər toplusundan ibarət universal dizayn qəbul etməyə təşviq edir. Komitə hər bir tələbənin özünəməxsus şəkildə öyrəndiyini qəbul edir və aşağıdakıları əhatə edir; öyrənmək üçün dəyişkən üsulların formalaşdırılması, cəzbedici sinif otağı mühitinin yaradılması; gözləntiləri qarşılamaq üçün çox sayda üsul təmin etməklə bütün tələbələrə böyük gözləntilərin olması; müəllimlərə öz tədris üsulu ilə bağlı fərqli tərzdə düşünmək səlahiyyətinin verilməsi; hər kəs üçün, həmçinin əlilliyi olan şəxslər üçün təhsilin hədəf və nəticələri üzərində diqqətin cəmləşməsi. Tədris planları hər bir tələbənin tələblərini qarşılayaraq onlara uyğunlaşacaq və təhsilə əsaslanan müvafiq reaksiyalar təmin edəcək şəkildə təsəvvür edilməli, dizayn olunmalı və həyata keçirilməlidir. Standartlaşmış qiymətləndirmələr qiymətləndirmənin tez uyğunlaşan və çoxsaylı formaları və öyrənmə prosesi üçün alternativ yol təmin edən böyük hədəflər istiqamətində fərdi inkişafın tanınması ilə əvəz olunmalıdır.

27. Konvensiyanın 24-cü (2) (b) maddəsinə əsasən əlilliyi olan şəxslər yaşadıkları cəmiyyətlərdə ibtidai və orta məktəblərə getməyə qadir olmalıdır. Tələbələr evdən uzaq məsafəyə göndərilməməlidir. Təhsil mühiti əlilliyi olan şəxslərin təhlükəsiz fiziki əhatə dairəsində olmalı, təhlükəsiz nəqliyyat vasitələrindən istifadə etmək imkanı olmalıdır; alternativ olaraq, bu mühitlə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları vasitəsilə əlaqə yaratmaq mümkün olmalıdır. Bununla belə, üzv Dövlətlər tələbələrin birbaşa cəlb olunması, təhsil mühitindəki müəllimlərlə və nümunəvi şəxslərlə qarşılıqlı əlaqəyə girməsi üçün əvəzedici vasitə kimi yalnız texnologiyaya etibar etməkdən çəkinməlidir. Digər tələbələrə, həmçinin əlilliyi olan şagirdlərin bacı və ya qardaşları ilə birlikdə fəal iştirak inklüziv təhsil hüququnun önəmli tərkib hissəsidir.

28. 24-cü (2) (c) maddəyə əsasən üzv Dövlətlər fərdi tələbələrin digərləri ilə bərabər şəkildə təhsil hüququna malik olmasına imkan yaratmaq üçün əğlabatan uyğunlaşma ilə təmin etməlidir. “Ağlabatanlıq” uyğunlaşmanın və gözlənilən ayrı-seçkiliyə qarşı çıxmaq hədəfinin uyğunluq və səmərəlilik təhlilini əhatə edən kontekstual testin nəticəsi kimi başa düşülür. Qeyri-mütənasib əngəli qiymətləndirən zaman resursların və maddi təsirlərin mövcud olması

qəbul edilir. Ağlabatan uyğunlaşma təmin etmək vəzifəsi bu cür uyğunlaşma üçün tələbin irəli sürüldüyü andan etibarən yerinə yetirilir¹⁰. Dövlət səviyyəsində, yerli səviyyədə və təhsil müəssisələri səviyyəsində, həmçinin bütün təhsil səviyyələrində ağlabatan uyğunlaşma ilə təmin etmək öhdəliyinin götürülməsinə dair siyasətlər qəbul olunmalıdır. Ağlabatan uyğunlaşmanın təmin edilməsi dərəcəsi mövcud resurslardan istifadəni artıraraq yenilərini formalaşdırmaqla inklüziv təhsil sistemi yaratmaqla bağlı ümumi öhdəlik çərçivəsində nəzərə alınmalıdır. Inklüziv təhsillə bağlı irəliləyiş əldə olunmamasına bəraət qazandırmaq üçün resurs çatışmazlığı və maliyyə böhranlarından istifadə etmək 24-cü maddənin pozulmasına səbəb olur.

29. Komitə ümumi müyəssərlik vəzifəsi ilə ağlabatan uyğunlaşma ilə təmin etmək öhdəliyi arasındakı fərqi vurğulayır¹¹. Müyəssərlik əhali qrupları üçün yararlıdır və tədricən tətbiq olunan standartlar toplusuna əsaslanır. Müyəssərliyin təmin edilməməsini müdafiə etmək üçün qeyri-mütənasiblik və ya qeyri-münasib əngəl olduğunu iddia etmək olmaz. Ağlabatan uyğunlaşma öhdəliyi fərdidir və müyəssərlik vəzifəsini tamamlayır. Hətta üzv Dövlət öz müyəssərlik vəzifəsini yerinə yetirmiş olsa belə fərd qanuni şəkildə ağlabatan uyğunlaşmanın təmin edilməsi üçün tədbirlərin görülməsini tələb edə bilər.

30. Mütənasibliyin tərfi qəti şəkildə kontekstə görə dəyişəcəkdir. Uyğunlaşmanın mövcud olması təhsil sistemindəki tədris resurslarının daha böyük fondu baxımından nəzərə alınmalı və sözügedən ali təhsil müəssisəsində mövcud olan resurslarla məhdudlaşmamalıdır; sistem daxilində resursların köçürülməsi mümkün olmalıdır. Ağlabatan uyğunlaşma ilə bağlı "hamıya bir ölçü" düsturu yoxdur, çünki eyni məhdudiyyətə malik müxtəlif tələbələr müxtəlif uyğunlaşmalar tələb edə bilərlər. Uyğunlaşmalar bunları əhatə edə bilər: sinif yerinin dəyişdirilməsi; sinifdaxili ünsiyyətin müxtəlif formalarının təmin edilməsi; işarə dilində çap materiallarının və/və ya fənlərin genişləndirilməsi, yaxud alternativ şəkildə çap mətnlərinin təmin edilməsi və tələbələrin qeyd götürmə və ya tərcümə vasitəsi ilə təmin edilməsi, yaxud tələbələrə öyrənmə və qiymətləndirmə situasiyalarında köməkçi texnologiyadan istifadə imkanının verilməsi. Tələbəyə əlavə vaxt verilməsi, səs-küyün azaldılması (emosional yüklənməyə qarşı həssaslıq), alternativ qiymətləndirmə üsullarından istifadə edilməsi və tədris planının bir elementinin başqa biri ilə əvəzlənməsi kimi qeyri-maddi uyğunlaşmaların təmin edilməsi də nəzərə alınmalıdır. Uyğunlaşmanın tələbələrin tələbləri, iradəsi,

¹⁰ Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitənin 2 sayılı ümumi şərh.

¹¹ Eyni yerdə.

prioritetləri və seçimlərinə uyğun gəlməsini və müəssisənin təminatçısı tərəfindən həyata keçirilə bilməsini təmin etmək üçün təhsil idarələri ilə təminatçılar, ali təhsil müəssisəsi, əlilliyi olan tələbələr və tələbələrin yaşı və potensialından asılı olaraq müvafiq olduqda onların valideynləri, baxıcıları və ya digər ailə üzvləri arasında müzakirələr aparılmalıdır. Ağlabatan uyğunlaşmanın təmin edilməsi məhdudiyyətin tibbi diaqnozundan asılı olmaya bilər və bu, əvəzində təhsillə bağlı sosial maneələrin qiymətləndirilməsinə əsaslanmalıdır.

31. Ağlabatan uyğunlaşmadan məhrumetmə ayrı-seçkilik yaradır. Ağlabatan uyğunlaşma yaratmaq vəzifəsi tədricən deyil, dərhal yerinə yetirilməlidir. Üzv Dövlətlər uyğunlaşmaların müvafiqliyi və səmərəliliyinə nəzarət etmək üçün müstəqil sistemlərin mövcud olmasına zəmanət verməli, əlilliyi olan tələbələr və müvafiq olarsa onların ailələri, qeyri-münasib şəkildə təmin olunduqlarını və ya ayrı-seçkiliklə üzləşdiklərini düşündükdə kompensasiya üçün təhlükəsiz və müəssər mexanizmləri vaxtlı-vaxtında təmin etməlidir. Kompensasiya prosesi zamanı ayrı-seçkiliyin qurbanlarının zərər çəkməsinin qarşısını almaq üçün tədbirlərin görülməsi vacibdir.

32. 24-cü (2) (d) maddənin həyata keçirilməsi üçün əlilliyi olan tələbələr səmərəli təhsili asanlaşdırmaq və onlara digərləri ilə bərabər şəkildə tam potensiallarını ortaya çıxarmaq imkanını vermək üçün tələb etdikləri yardımla təmin edilməlidir. Təhsil sistemi çərçivəsində xidmət və vasitələrin ümumi mövcudluğu baxımından yardımla əlilliyi olan tələbələrin potensiallarını mümkün olan maksimum səviyyəyə çatdırmasına, həmçinin, misal üçün, lazımi təlim keçmiş və təmin olunmuş müəllim heyəti, məktəb məsləhətçiləri, psixoloqlar və digər müvafiq səhiyyə və sosial xidmət peşəkarları ilə, həmçinin təqaüd və maliyyə resursları ilə təmin olunmasına zəmanət verilməlidir.

33. 24-cü (2) (e) maddənin həyata keçirilməsi üçün münasib, davamlı və özəl yardım birbaşa təmin edilməlidir. Komitə fərdi tələbələrin tələb etdiyi ağlabatan uyğunlaşmalar və konkret yardımı müəyyən edə bilən fərdi tədris planlarının təmin edilməsinə, həmçinin yardımçı kompensasiya yardımlarının, alternativ/müəssər kommunikasiya formatları, formaları və vasitələrində konkret öyrənmə materiallarının, kommunikasiya yardımlarının, yardımçı texnologiyaların və kommunikasiya texnologiyalarının təmin edilməsinə olan ehtiyacı vurğulayır. Yardım, həmçinin tələbənin tələblərindən asılı olaraq paylaşma prinsipinə və ya birə-bir prinsipə əsaslanmaqla keyfiyyətli öyrənmə yardımı vasitəçisindən ibarət ola bilər. Fərdi tədris planları şagirdlərin ayrılmış mühitdən əsas mühitə və təhsil səviyyələri arasında keçidlərinə

yönləndirilməlidir. Bu cür planların səmərəliliyinə əlaqədar şagirdin birbaşa iştirakı ilə müntəzəm olaraq nəzarət edilməli və qiymətləndirilməlidir. Təminatın xarakteri tələbə ilə əməkdaşlıq çərçivəsində və müvafiq olduqda onların valideynləri, baxıcıları və ya digər üçüncü şəxslərlə birlikdə müəyyən edilməlidir. Yardım mövcud olmadıqda və ya qeyri-münasib olduqda şagird kömək üçün müraciət mexanizmlərindən istifadə imkanına malik olmalıdır.

34. Həyata keçirilən hər hansı yardım tədbirləri daxiletmənin məqsədinə uyğun olmalıdır. Müvafiq olaraq, onlar əlilliyi olan tələbələrə kənarlaşdırmaqdan daha çox onların sinif otağında və məktəbdənkənar fəaliyyətlərdə iştirak etmək imkanlarını gücləndirmək üçün hazırlanmalıdır.

35. 24-cü (3) maddəyə uyğun olaraq əksər üzv Dövlətlər əlilliyi olan şəxsləri, xüsusilə autizm spektr pozuntusu olan şəxsləri, ünsiyyət qabiliyyəti olmayan şəxsləri və duyğu orqanlarının pozuntuları olan şəxsləri təhsil prosesində və öz cəmiyyətlərində iştirak etmək üçün vacib olan həyat və dil bacarıqları, həmçinin sosial bacarıqlarla münasib şəkildə təmin etmir:

(a) Görmə qabiliyyəti olmayan və görmə qabiliyyətini qismən itirmiş tələbələr Brayl əlifbasını, alternativ yazı üsulunu, ünsiyyətin auqmentativ və alternativ formaları, vasitələri və formatlarını, həmçinin yönləndirmə və mobillik bacarıqlarını öyrənmək imkanları ilə təmin edilməlidir. Öyrənmə prosesini asanlaşdırmaq üçün münasib texnologiya və alternativ kommunikasiya sistemlərindən istifadəyə investisiya yatırılması dəstəklənməlidir. Yaşlılar tərəfindən yardım və rəhbərlik sistemləri təqdim olunmalı və təşviq edilməlidir;

(b) Eşitmə qabiliyyəti olmayan və eşitmə qabiliyyəti zəif olan tələbələr işarə dilini öyrənmək imkanı ilə təmin edilməli, karlar cəmiyyətinin linqvistik kimliyini tanıyaraq təbliğ etmək üçün tədbirlər həyata keçirilməlidir. Komitə uşaqlara öz dillərində öyrədilməli olan hüququ yaradan Təhsildə ayrı-seçkilik əleyhinə Konvensiyanı üzv Dövlətlərin diqqətinə çatdırır və onlara xatırladır ki, Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiyanın 30-cu (4) maddəsinə əsasən əlilliyi olan şəxslər digərləri ilə bərabər şəkildə konkret mədəni və linqvistik kimliklərinin, həmçinin eşitmə qabiliyyəti olmayan insanların işarə dilləri və mədəniyyətinin tanınması və dəstəklənməsi hüququna malikdirlər. Bundan əlavə, eşitmə qabiliyyəti zəif olan tələbələr də keyfiyyətli nitq müalicəsi xidmətləri, induksiya halqası texnologiyası və subtitrlərdən istifadə imkanına malik olmalıdırlar;

(c) Görmə qabiliyyəti olmayan, eşitmə qabiliyyəti olmayan və ya həm eşitmə, həm də görmə qabiliyyəti olmayan tələbələr fərd üçün ən münasib dillərdə, kommunikasiya formaları və vasitələrində, həmçinin həm rəsmi məktəb mühiti daxilində, həm də xaricində şəxsi, elmi və sosial inkişafı maksimum həddə çatdıran mühitlərdə təhsillə təmin edilməlidirlər. Komitə vurğulayır ki, bu cür inklüziv mühitlərin mövcud olması üçün üzv Dövlətlər tələb olunan yardımı təmin etməli, həmçinin resurslar, yardımçı texnologiya, yönləndirmə və mobillik bacarıqları vasitəsilə bu yardımın təmin edilməsini həyata keçirməlidir;

(d) Ünsiyyət qabiliyyəti olmayan şagirdlər özlərini ifadə etmək və alternativ və ya avqumentativ ünsiyyətdən istifadə etməyi öyrənmək imkanı ilə təmin edilməlidirlər. Buna işarə dili, mətni nitqə və səsə çevirən kommunikasiya vasitələrinə malik planşetlər və ya kommunikasiya kitabları kimi zəif və ya yüksək texnologiyalı kommunikasiya vasitələrinin təmin edilməsi daxil ola bilər. Üzv Dövlətlər öyrənmə prosesini asanlaşdırmaq üçün münasib texnologiya və alternativ kommunikasiya sistemlərindən istifadəni təbliğ etmək üçün ekspertiza, texnologiya və xidmətlərin yaradılmasına investisiya yatırılmalıdır;

(e) Sosial kommunikasiya çətinlikləri olan şagirdlərə sinif otağı təşkilinə uyğunlaşma, həmçinin iki nəfərlik qruplar şəklində işləmək, yaşadların öyrətməsi, müəllimə yaxın əyləşmə, strukturlu və təxmin edilə bilən mühitin yaradılması yolu ilə yardım göstərilməlidir;

(f) Əqli cəhətdən geri qalan şagirdlər təhlükəsiz, sakit və strukturlu öyrənmə mühitində konkret, müşahidə edilə bilən/vizual və oxunması asan olan tədris və öyrənmə materialları ilə, müstəqil həyat və peşə kontekstlərinə tələbələri ən yaxşı şəkildə hazırlayacaq hədəf qabiliyyətlərlə təmin edilməlidirlər. Üzv Dövlətlər alternativ təlimat strategiyaları və qiymətləndirmə üsullarından istifadə olunduğu inklüziv interaktiv sinif otaqlarına investisiya yatırılmalıdır.

36. 24-cü (4) maddənin həyata keçirilməsi çərçivəsində üzv Dövlətlərdən müdiriyyəti, müəllim heyətini və müəllim olmayan işçiləri inklüziv təhsil mühitlərində səmərəli işləmək qabiliyyəti, işarə dili və/və ya Brayl əlifbasında ixtisaslaşmış qabiliyyət, yönləndirmə və mobillik bacarıqlarını təlqin etmək üçün münasib tədbirlər həyata keçirmək tələb olunur. Müvafiq sayda ixtisaslı və işinə sadıq məktəb işçisinə malik olmaq inklüziv təhsilin təqdim olunması və davamlılığı üçün əsas amildir. Anlayış və potensialın olmaması daxiletmə ilə bağlı vacib maneə olaraq qalır. Üzv Dövlətlər bütün müəllimlərin inklüziv təhsil

çərçivəsində təlim keçməsinə və həmin təlimin əlilliyin insan hüquqları modelinə əsaslanmasını təmin etməlidir.

37. Üzv Dövlətlər əlilliyi olan müəllimlərin işə götürülməsi və davamlı olaraq maarifləndirilməsinə investisiya yatırılmalı və yardım etməlidir. Buna namizədlərdən xüsusi tibbi meyarlara uyğun olmağı tələb edən hər hansı qanunverici və ya siyasi maneələrin aradan qaldırılması və onların müəllim kimi iştirakı üçün əğlabatan uyğunlaşmanın təmin edilməsi daxildir. Onların mövcudluğu əlilliyi olan şəxslərin müəllim peşəsinə daxil olmaq, unikal ekspertiza və bacarıqları öyrənmə mühitinə cəlb etmək, maneələrin aradan qaldırılmasına töhfə vermək və vacib nümunəvi şəxs kimi xidmət etmək üçün bərabər hüquqlarını təbliğ etməyə kömək edəcək.

38. 24-cü (5) maddənin qanuni qüvvəyə minməsi üçün üzv Dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin ayrı-seçkilik olmadan və digərləri ilə bərabər şəkildə ümumi ali təhsil, peşə təhsili, yetkinlik təhsili və ömürlük öyrənmə fəaliyyətindən faydalanmağa qadir olmasını təmin etməlidir. Bu səviyyələrdə təhsillə bağlı davranış, fiziki, linqvistik, kommunikasiya, maddi, hüquqi və digər maneələr müəyyən edilməli və bərabər istifadə imkanı təmin etmək üçün aradan qaldırılmalıdır. Əlilliyi olan şəxslərin ayrı-seçkiliklə üzləşməməsinə təmin etmək üçün əğlabatan uyğunlaşma yaradılmalıdır. Üzv Dövlətlər ali təhsil səviyyəsində əlilliyi olan şagirdlərin xeyrinə bərabər iqtisadi imkanlara əsaslanan tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərə almalıdır.

III. Üzv Dövlətlərin öhdəlikləri

39. Üzv Dövlətlər inklüziv təhsil hüququnun hər bir vacib xüsusiyyətinə hörmət etməli, onu qorumaq və həyata keçirməlidir; mövcud olma, müyəssərlik, məqbul olma və uyğunlaşa bilmə. Hörmət etmək öhdəliyi üçün müəyyən əlilliyi olan uşaqları təhsildən təcrid edən qanunvericilik yaxud müyəssərlik və ya əğlabatan uyğunlaşmadan məhrumetmə kimi hüquqdan faydalanmağa mane olan tədbirlərdən çəkinmək tələb olunur. Qorumaq öhdəliyi üçün üçüncü şəxslərin hüquqdan faydalanmağa müdaxilə etməsinin, misal üçün, valideynlərin əlilliyi olan qızları məktəbə göndərməkdən imtina etməsinin və ya özəl müəssisələrin əlillik zəminində əlilliyi olan şəxsləri qeydiyyatdan almaqdan imtina etməsinin qarşısını alan tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur. Həyata keçirmək öhdəliyi üçün əlilliyi olan şəxslərin təhsil hüququndan faydalanmasına imkan yaradan və onlara yardım edən tədbirlər həyata keçirmək, misal üçün, təhsil

müəssisələrinin müəssər olmasını və təhsil sistemlərinin resurs və xidmətlərə müvafiq olaraq uyğunlaşmasını təmin etmək tələb olunur.

40. 4-cü (2) maddə üzv Dövlətlərdən sahib olduqları resurslardan maksimum şəkildə istifadə etməklə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı, həmçinin lazım olduqda həmin hüquqların tədricən tam həyata keçirilməsi məqsədilə beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində tədbirlər görməyi tələb edir. Tədricən həyata keçirmək dedikdə, üzv Dövlətlərin 24-cü maddənin tam həyata keçirilməsi istiqamətində mümkün qədər cəld və səmərəli hərəkət etməklə bağlı konkret və davamlı öhdəliyə malik olması nəzərdə tutulur¹². Bu, iki təhsil sisteminin davam etdirilməsinə uyğun gəlmir: Əsas təhsil sistemi və xüsusi/ayrılmış təhsil sistemi. Tədricən həyata keçirmə ümumilikdə Konvensiyanın sözügedən hüquqların tam həyata keçirilməsi baxımından üzv Dövlətlər üçün aydın öhdəlikləri yaratmaq hədəfi ilə birlikdə oxunmalıdır. Bənzər şəkildə, üzv Dövlətlər təhsil üçün büdcə ayırmalarını yenidən müəyyən etmək, həmçinin büdcənin bir hissəsinin inklüziv təhsilin inkişafına ayrılması yolu ilə büdcə ayırmalarının yenidən müəyyən edilməsini həyata keçirməyə təşviq edilir. Bu baxımdan hər hansı qəsdən geriləmə tədbirləri qeyri-mütənasib şəkildə hər hansı təhsil səviyyəsində əlilliyi olan şagirdlərə yönəldirilməməlidir¹³. Onlar yalnız böhran dövrü ilə məhdudlaşan müvəqqəti tədbir olmalı, vacib və ya mütənasib olmasından asılı olmayaraq ayrı-seçkiliyə əsaslanmamalı və qeyri-bərabərlikləri azaltmaq üçün bütün mümkün tədbirləri əhatə etməlidir¹⁴.

41. Tədricən həyata keçirmə dərhal tətbiq olunan həmin öhdəliklərə xələl gətirmir. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin üzv Dövlətlərin öhdəliklərinin xarakteri barədə 3 saylı ümumi şərhində (1990) qeyd etdiyi kimi üzv Dövlətlər təhsil hüququnun hər bir cəhətinin ən azından minimum əhəmiyyətli səviyyələrə ilə bağlı məmnuniyyət təmin etmək kimi minimum əsas öhdəliyə malik olmalıdır¹⁵. Buna görə də, üzv Dövlətlər aşağıdakı əsas hüquqları dərhal həyata keçirməlidir:

(a) Təhsilin bütün cəhətlərində ayrı-seçkiliyin olmaması və ayrı-seçkiliyin beynəlxalq miqyasda qadağan olunan bütün zəminlərinin əhatə edilməsi.

¹² İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin üzv Dövlətlərin öhdəliklərinin xarakteri barədə 3 saylı ümumi şərh, para. 9.

¹³ Eyni yerdə.

¹⁴ İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin Sədri tərəfindən İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın üzv Dövlətlərinə ünvanlanan 16 may 2012-ci il tarixli məktubu.

¹⁵ İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin 3 saylı ümumi şərh.

Üzv Dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin təhsildən təcrid edilməməsini təmin etməli, bütün əlilliyi olan şəxslərin səmərəli iştirakı və bərabərliyinə nail olmaq üçün strukturlu çatışmazlıqları aradan qaldırılmalıdır. Onlar inklüziv təhsil hüququna mane olan ayrı-seçkiliyin bütün hüquqi, inzibati və digər formalarını aradan qaldırmaq üçün təcili addımlar atmalıdır. Bərabər iqtisadi imkanlara əsaslanan tədbirlərin qəbul edilməsi bu cür tədbirlərin müxtəlif qruplar üçün qeyri-bərabər və ya ayrı-ayrı standartların tətbiq olunması ilə nəticələnmədiyi müddətcə təhsillə bağlı ayrı-seçkilikdən azad olmaq hüququnun pozulmasına səbəb olmur;

(b) Əlilliyi olan şəxslər üçün təhsildən təcridetmənin olmamasını təmin etmək üçün ağlabatan uyğunlaşma. Ağlabatan uyğunlaşma təmin edilmədikdə əlillik zəminində ayrı-seçkilik yaranır;

(c) Hər kəs üçün icbari və pulsuz ibtidai təhsil. Üzv Dövlətlər daxiletmə əsasında bütün əlilliyi olan uşaqlar və gənclər üçün həmin hüququ təmin etmək məqsədilə bütün müvafiq tədbirləri həyata keçirməlidir. Komitə üzv Dövlətləri bütün uşaqlar və gənclərin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən, ən az doqquz ili icbari olan, inklüziv, bərabər hüquqlu və keyfiyyətli ibtidai və orta məktəbdə ən az 12 ili sərbəst olmaqla keyfiyyətli təhsil əldə etməsini, həmçinin Təhsil 2030 Fəaliyyət Çərçivəsində göstərilən bir sıra modallıqlar vasitəsilə məktəbə getməyən uşaq və gənclər üçün keyfiyyətli təhsili təmin etməlidir.

42. Üzv Dövlətlər daxiletmə və imkan bərabərliyi əsasında bütün şagirdlər üçün bütün səviyyələrdə təhsilin təmin edilməsini əhatə edən milli təhsil strategiyasını qəbul edərək həyata keçirməlidir. 24-cü (1) maddədə göstərilən təhsil hədəfləri üzv Dövlətlər qarşısında ekvivalent öhdəliklər qoyur və buna görə də, onlara müqayisəli təcililik prinsipi əsasında yanaşmaq lazımdır.

43. Beynəlxalq əməkdaşlıqla əlaqədar olaraq və 4 sayılı Dayanıqlı İnkişaf Məqsədi və 2030 Təhsil üçün Fəaliyyət Çərçivəsinə əsasən, bütün ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlıqlar hər kəs üçün inklüziv, bərabər və keyfiyyətli təhsilin inkişaf etdirilməsinə və həyat boyu öyrənmə imkanlarının təbliğ edilməsinə, həmçinin potensialın formalaşdırılması üçün yardım göstərilməsi, məlumat paylaşımı, ən yaxşı təcrübələrin mübadiləsi, tədqiqat, texniki və iqtisadi yardım, əlverişli və yardımçı texnologiyadan istifadəyə yönləndirilməlidir. Toplanmış bütün məlumatlar və təhsillə bağlı təmin edilən bütün beynəlxalq yardımlar əlilliyə görə ayrılmalıdır. 4-cü Hədəfi həyata keçirmək və faktları formalaşdırmaq üçün beynəlxalq əlaqələndirmə mexanizminin nəzərə alınması daha yaxşı siyasi dialoq və monitoring prosesinin olmasına töhfə verəcəkdir.

IV. Konvensiyanın digər müddəaları ilə əlaqə

44. Üzv Dövlətlər bütün insan hüquqlarının bölünməzliyini və bir-birindən asılı olmasını tanımalıdır. Təhsil digər hüquqların tam və səmərəli şəkildə həyata keçirilməsinin ayrılmaz tərkib hissəsidir¹⁶. Əksinə, inklüziv təhsil hüququ yalnız digər hüquqlar icra olunduqda həyata keçirilə bilər. Bundan başqa, inklüziv təhsil hüququ bütün cəmiyyət daxilində inklüziv mühitlərin yaradılması ilə dəstəklənməlidir. Bunun üçün əlilliyi olan şəxsləri təcrid edərək kənarlaşdıran sosial maneələri aradan qaldırmaq öhdəliyini və aşağıda göstərilən hüquqların həyata keçirilməsini təmin etmək üçün tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyacı tanıyan əlilliyin insan hüquqları modelinin qəbul edilməsi tələb olunur.

45. 5-ci maddə qanun qarşısında və çərçivəsində bütün insanların bərabər müdafiəsi prinsipini qoruyur. Üzv Dövlətlər əlilliyə əsaslanan bütün ayrı-seçkilikləri qadağan etməli, əlilliyi olan şəxsləri bütün zəminlərdə ayrı-seçkiliklərə qarşı səmərəli və bərabər müdafiə ilə təmin etməlidir. Sistemli və strukturlu ayrı-seçkiliyi aradan qaldırmaq və “qanundan bərabər şəkildə faydalanma”nı təmin etmək üçün üzv Dövlətlər əsas təhsillə bağlı memarlıq, kommunikasiya və ya digər növ maneələrin aradan qaldırılması kimi bərabər iqtisadi imkanlara əsaslanan tədbirlər həyata keçirməlidir.

46. 6-cı maddə əlilliyi olan qadın və qızların çoxsaylı ayrı-seçkiliklərə məruz qaldığını və onların hüquqlarından bərabər şəkildə faydalanmasını təmin etmək üçün tədbirlər həyata keçirməli olduğunu tanıyır. Çarpaz ayrı-seçkilik və təcridetmə əlilliyi olan qadın və qızların təhsil hüququnun icra edilməsi qarşısında önəmli maneələr qoyur. Üzv Dövlətlər həmin maneələri, həmçinin gender zorakılığını, qadın və qızların təhsilinə qiymət verilməməsini müəyyən edərək aradan qaldırmalı və təhsil hüququna gender və/və ya əlillik zəminində ayrı-seçkilik, damğalama və ya qərəzli fikirlərin mane olumasını təmin etmək üçün konkret tədbirlər həyata keçirməlidir. Dərs vəsaitləri və tədris proqramında zərərli gender və/və ya əlillik stereotipləri aradan qaldırılmalıdır. Təhsil patriarxal və paternalist sosial çərçivələri əbədləşdirən ənənəvi gender məfhumlarına qarşı mübarizədə mühüm rol oynayır¹⁷. Üzv Dövlətlər əlilliyi olan qız və qadınların inkişafı, tərəqqisi və onlara səlahiyyət verilməsi üçün vasitə

¹⁶ Eyni yerdə, ibtidadi təhsillə bağlı tədbirlər planları barədə 11 sayılı (1999) ümumi şərh və 13 sayılı ümumi şərh.

¹⁷ Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə Komitə, “Qızların/qadınların təhsil hüququ barədə ümumi məsləhət layihəsi üzrə qeyd” (2014).

kimi onların təhsil və reabilitasiya xidmətlərindən istifadəsini və istifadənin davam etməsini təmin etməlidir.

47. 7-ci maddə təsdiq edir ki, əlilliyi olan uşaqlarla bağlı bütün tədbirlərdə uşağın ən ümdə maraqları başlıca olaraq nəzər alınmalı olacaqdır. Ən ümdə maraqlar konseptinin məqsədi uşağın bütün insan hüquqlarından tam və səmərəli şəkildə faydalanması və uşağın bütövlükdə inkişafıdır¹⁸. Uşağın ən ümdə maraqlarının hər hansı şəkildə müəyyən olunması zamanı uşağın öz düşüncələri və fərdiyyəti, ailənin qorunub saxlanması, qayğı, uşağın mühafizəsi və təhlükəsizliyi, hər hansı xüsusi həssaslığı, uşağın sağlamlıq və təhsil hüququ nəzərə alınmalıdır. "Uşaq Hüquqları haqqında" Konvensiya təsdiq edir ki, təhsil siyasətləri və müddəaları müəyyən edilərkən uşağın ən ümdə maraqlarına əsaslanmalıdır. 7-ci maddə (3) həmçinin təsdiq edir ki, bütün əlilliyi olan uşaqlar öz düşüncələrini ifadə etmək hüququna malikdirlər, onlara təsir edən bütün məsələlərlə bağlı düşüncələrinə yaş və yetkinlikdən asılı olaraq digər uşaqlarla bərabər şəkildə lazımi qiymət verilməlidir və onlar əlillik və yaşa uyğun yardımla təmin edilməlidirlər. Uşaqların təhsildə iştirak etmək hüququnun təmin edilməsi onların öz öyrənmə və fərdi təhsil planlarında, sinif otağı tədrisi çərçivəsində, məktəb şuralarında, məktəb siyasətləri və sistemlərinin formalaşdırılması zamanı və daha geniş təhsil siyasətinin formalaşdırılması zamanı bərabər şəkildə əlilliyi olan uşaqlara tətbiq edilməlidir¹⁹.

48. 8-ci maddə xüsusilə əlilliyi olan qadın və qızlara, əqli məhdudiyyəti olan şəxslərə və intensiv yardım tələb edən şəxslərə təsir edən təcrübələri hədəf seçməklə məlumatlılığı artırmaq, əlilliyi olan şəxslərlə bağlı stereotiplər, qərəzli fikirlər və zərərli təcrübələrə qarşı çıxan tədbirlər həyata keçirilməsini tələb edir. Stereotiplər, qərəzli fikirlər və zərərli təcrübələr həm təhsil sisteminə daxil olmağa, həm də təhsil sistemi daxilində səmərəli öyrənmə prosesinə əngəl olan maneələr yaradır. Komitə əlilliyin xarakteri ilə bağlı məlumatlılıq və anlayışın olmaması zəminində bəzi valideynlərin əlilliyi olan uşaqlarını inklüziv məktəblərdən kənarlaşdırması təcrübəsini qeyd edir. Üzv Dövlətlər cəmiyyətin həyatında müxtəliflik, iştirak və bu həyata cəlb olunma mədəniyyətinin yaradılması, əlilliyi olub-olmamasından asılı olmayaraq bütün tələbələrə, valideynlərə, müəllimlərə, məktəb müdiriyyətlərinə, həmçinin icma və cəmiyyətə keyfiyyətli təhsil təmin etmək üçün vasitə kimi inklüziv təhsilin

¹⁸ Uşaq hüquqları Komitəsinin uşağın ən ümdə maraqlarının birinci növbədə nəzərə alınması ilə bağlı hüququ barədə 14 sayılı (2013) ümumi şərh.

¹⁹ Eyni yerdə, uşağın səsinin eşidilməsi hüququ barədə 12 sayılı (2009) ümumi şərh.

vurğulanması məqsədilə tədbirlər qəbul etməlidir. Üzv Dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarına hörməti artırmaq üçün təhsil sisteminin bütün səviyyələrində, valideynlər və daha geniş kütlə arasında mexanizmlərin mövcud olmasını təmin etməlidir. Vətəndaş cəmiyyəti, xüsusilə əlilliyi olan şəxsləri təmsil edən təşkilatlar məlumatlılığın artırılması ilə bağlı bütün fəaliyyətlərə cəlb olunmalıdır.

49. 9 və 24-cü maddələr bir-biri ilə sıx bağlıdır. Müyəssərlik əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətdə tam və bərabər şəkildə iştirak etməsi üçün ilkin şərtidir. Əlilliyi olan şəxslər əlçatan şəkildə qurulmuş mühitlər, həmçinin məktəblər və bütün digər təhsil məkanları olmadan, həmçinin əverişli ictimai nəqliyyat, xidmətlər, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları olmadan inklüziv təhsil hüququndan səmərəli şəkildə faydalana bilməz. Tədris formaları və vasitələri müyəssər olmalı, tədris əlçatan mühitlərdə həyata keçirilməlidir. Əlilliyi olan tələbələrin öyrənməklə məşğul olduğu mühit bütövlükdə daxiletməni gücləndirəcək şəkildə dizayn olunmalıdır. Inklüziv təhsil həmçinin müyəssərlik və universal dizaynın təbliği üçün güclü vasitədir.

50. Komitə üzv Dövlətlərin diqqətini özünün qanun qarşısında bərabərlik barədə 1 sayılı (2014) ümumi şərhinə cəlb edərək vurğulayır ki, inklüziv təhsil əlilliyi olan şəxsləri, xüsusilə psixososial və ya əqli cəhətdən geri qalan şəxsləri öz iradə və seçimlərini ifadə etmək imkanı ilə təmin edir. Üzv Dövlətlər bütün təhsil səviyyələrində zəruri yardım təmin etməklə inklüziv təhsilin əlilliyi olan şagirdlərdə hüquqi potensiallarını icra etməklə bağlı, həmçinin tələb üzrə gələcək yardım tələblərini azaltmaqla bağlı özünə inam yaratmağa dəstək olmasını təmin etməlidir.

51. Əlilliyi olan şəxslər, xüsusilə əlilliyi olan qadın və qızlar qeyri-mütənasib şəkildə zorakılıq və istismara, həmçinin təhsil işçiləri tərəfindən, misal üçün əngəllər və təcridmə yolu ilə fiziki və alçaldıcı cəzalara, məktəbdə və məktəb yolunda digərləri tərəfindən dələduzluğa məruz qala bilərlər. 16-cı (2) maddənin qüvvəyə minməsi üçün üzv Dövlətlərdən əlilliyi olan şəxslərə qarşı sui-istifadə, zorakılıq və istismarın, həmçinin cinsi zorakılığın bütün formalarından mühafizə təmin etmək və onları aradan qaldırmaq üçün bütün müvafiq tədbirləri həyata keçirmək tələb olunur. Bu cür tədbirlərdə yaş, gender və əlillik nəzərə alınmalıdır. Komitə üzv Dövlətlərin bütün mühitlərdə, həmçinin məktəblərdə cismani cəza, qəddar, qeyri-insani və alçaldıcı münasibətin bütün formalarını ləğv etməsi və cavabdehlərə qarşı səmərəli sanksiyalar tətbiq etməsi ilə bağlı Uşaq Hüquqları Komitəsi, İnsan Haqları

Komitəsi və İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin məsləhətlərini tam dəstəkləyir²⁰. O, məktəbləri və digər tədris mərkəzlərini intizam tədbirləri və dələduzluqla, həmçinin tələbələrin, xüsusilə uşaqların həyatlarının artan cəhəti kimi zamanla daha çox tanınan kiber-dələduzluqla məşğul olmaq üçün siyasətlərin və müyəssər müdafiə mexanizmlərinin formalaşdırılmasına tələbələr, həmçinin əlilliyi olan tələbələr cəlb etməyə təşviq edir.

52. Inklüziv təhsil əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyət daxilində yaşamaq, cəmiyyətin bir hissəsinə çevrilmək və cəmiyyətdə iştirak etmək hüququnun tanınmasını tələb edir (19-cu maddə). O, həmçinin digərləri ilə bərabər şəkildə ailə həyatına sahib olmaq yaxud əks təqdirdə cəmiyyət daxilində alternativ qayğı ilə təmin olunmaq hüququnun tanınmasını tələb edir (23-cü maddə). Məsələn, ailə tipli uşaq evlərində və ya adi uşaq evlərində qalaraq üzv Dövlət tərəfindən qayğı göstərilən uşaqların inklüziv təhsil hüququ və onları təhsil hüququndan məhrum edən üzv Dövlətə qarşı apelyasiya şikayəti vermək hüququ təmin edilməlidir. Həddən artıq çox sayda əlilliyi olan şəxs digər hüquqları arasında ailə həyatı, cəmiyyətdə yaşamaq, sərbəst qruplaşma, zorakılıqdan mühafizə və ədalətdən faydalanmaq hüququna uyğun olaraq cəmiyyət əsaslı xidmətlərdən, həmçinin təhsildən faydalanmadan uzun müddət dövlət müəssisələrində yaşayaraq qayğı ilə təmin edilir. Yerli cəmiyyətdə inklüziv təhsilin təqdim edilməsi əlilliyi olan şəxslərin dövlət müəssisələrində yerləşdirilməsi təcrübəsinə son qoymaq kimi strateji öhdəliklə bilrkdə həyata keçirilməlidir (aşağıdakı para. 66-ya nəzər salın). Üzv Dövlətlər inklüziv təhsil hüququnun icrasının bütün əlilliyi olan şəxslərin yerli cəmiyyətlərindən faydalanması, mənfəət əldə etməsi və bu cəmiyyətlərə töhfə verməsi üçün zəruri olan güc, bacarıq və səriştələrin formalaşdırılmasında oyanayacağı rolu qeyd etməlidir.

53. Inklüziv təhsilin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi üçün əlilliyi olan şəxslərin müstəqil şəkildə mobilliyi təmin edilməlidir (20-ci maddə). Nəqliyyatdan asanlıqla istifadə edilə bilmədikdə və təhsil müəssisələrindən faydalanmaq üçün şəxsi yardım olmadıqda əlilliyi olan şəxslər, xüsusilə görmə qabiliyyəti olmayan və görmə qabiliyyəti zəif olan şəxslərə daha çox müstəqillik vermək üçün mobillik bacarıqları üzrə müvafiq təlim keçilməlidir. Üzv Dövlətlər, həmçinin əlilliyi olan şəxsləri münasib qiymətə mobillik yardımları və qurğuları əldə etmək imkanı ilə təmin etməlidir.

²⁰ Eyni yerdə, uşağın cismani cəza və digər qəddar və ya alçalıdıcı cəza formalarından müdafiə hüququ barədə 8 sayılı (2006) ümumi şərh.

54. Əlilliyi olan şəxslərin ayrı-seçkilik olmadan mümkün olan ən yüksək səhiyyə standartından faydalanmaq hüququnun icra edilməsi (25-ci maddə) təhsildən tam şəkildə faydalanmaq imkanı ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Təhsil mühitlərində iştirak etmək və səmərəli şəkildə öyrənmək qabiliyyətinə səhiyyə və ya münasib müalicə və qayğı imkanı olmadıqda ciddi şəkildə zərər dəyir. Üzv Dövlətlər təhsil xidmətləri ilə birləşdirilən və gender perspektivinə malik olan səhiyyə, gigiyena və qidalanma proqramları yaratmalı, bütün səhiyyə ehtiyaclarına davamlı şəkildə nəzarət edilməsini həyata keçirməlidir. Bu cür proqramlar universal dizayn və müəssərlik prinsipləri üzərində qurulmalı, müntəzəm olaraq məktəbə tibb bacılarının baş çəkməsini və tibbi yoxlanışların keçirilməsini təmin etməli, cəmiyyətlər arasında tərəfdaşlıqlar qurmalıdır. Əlilliyi olan şəxslər digərləri ilə bərabər şəkildə və müəssər formatlarda elmi dəliliyi olan şəxslərə əsaslanan, yaşa uyğun, əhatəli və inklüziv cinsi təhsil ilə təmin edilməlidir.

55. Üzv Dövlətlər təhsil sistemi çərçivəsində bacarıqlar əldə etmək və bacarıqları bərpa etmək üçün xidmətləri, həmçinin səhiyyə, peşə, fiziki, sosial, məsləhətləşmə və digər xidmətləri təmin etmək üçün səmərəli tədbirlər həyata keçirməlidir (26-cı maddə). Bu cür xidmətlər mövcud olan ən ilkin mərhələdən başlamalı, tələbənin güclərinin çoxistiqamətli qiymətləndirməsinə əsaslanmalı, maksimum müstəqillik, özünüidarə, məniyə hörmət, tam fiziki, zehni, sosial və peşə qabiliyyəti, həyatın bütün cəhətlərinə cəlb edilmə və iştirakı dəstəkləməlidir. Komitə erkən müəyyənləşdirmə ilə məşğul olan cəmiyyət əsaslı reabilitasiyanın formalaşdırılmasına dəstək verilməsinin əhəmiyyətini vurğulayır və yaşlıları yardım göstərməyə təşviq edir.

56. Keyfiyyətli inklüziv təhsil əlilliyi olan şəxsləri açıq əmək bazarında, açıq, inklüziv və müəssər iş mühitində iştirak üçün zəruri olan bilik, bacarıq və özünəinam aşılamaq yolu ilə iş həyatına hazırlamalıdır (27-ci maddə).

57. Inklüziv təhsil hüququnun həyata keçirilməsi vasitəsilə siyasi və ictimai həyatda tam iştirak gücləndirilir. Bütün tələbələr üçün tədris proqramları siyasi və sosial proseslərdə iştirak üçün təməl baza kimi vətəndaşlıq mövzunu, özünümüdafiə və özünü təmsil etmək bacarıqlarını əhatə etməlidir. İctimai məsələlərə tələbə birlikləri kimi tələbə təşkilatları qurmaq və bu təşkilatlarda iştirak etmək daxildir və üzv Dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin kommunikasiya formaları və sevdikləri dil vasitəsilə bu cür tələbə təşkilatlarını formalaşdıraraq, onlara qoşula, bu təşkilatlarda səmərəli və tam şəkildə iştirak edə biləcəkləri mühitin yaradılmasını təbliğ etməlidir (29-cu maddə).

58. Üzv Dövlətlər maneələri aradan qaldırmalı, əlilliyi olan şəxslərin digərləri ilə bərabər şəkildə məktəb sistemi daxilindəki oyun, istirahət və idman fəaliyyətlərində, sinifdən xaric fəaliyyətlərdə, həmçinin digər təhsil mühitlərində iştirak etmək imkanlarının inklüziv şəkildə müyəssər və mövcud olmasını təbliğ etməlidir (30-cu maddə)²¹. Əlilliyi olan şəxslərin mədəni həyatdan faydalanmaq və yalnız öz mənafeləri üçün deyil, həm də cəmiyyətin zənginləşdirilməsi naminə öz yaradıcılıq, bədii və əqli potensiallarını formalaşdıraraq onlardan istifadə etmək imkanlarını təmin etmək üçün təhsil mühitində müvafiq tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bu cür tədbirlər əlilliyi olan şəxslərin konkret mədəni və linqvistik kimliklərinin, həmçinin eşitmə qabiliyyəti olmayan insanları işarə dilləri və mədəniyyətinin tanınması hüququna malik olmasını təmin etməlidir.

V. Dövlət səviyyəsində həyata keçirmə

59. Komitə 24-cü maddənin həyata keçirilməsində üzv Dövlətlərin üzləşdiyi bir sıra çətinlikləri müəyyən etmişdir. Bütün əlilliyi olan şəxslər üçün inklüziv təhsil sistemini həyata keçirərək davam etdirmək üçün aşağıdakı tədbirləri dövlət səviyyəsində həyata keçirmək lazımdır.

60. Əlilliyi olan şəxslər üçün bütün səviyyələrdə təhsilə görə, həmçinin digərlərinin təhsilinə görə məsuliyyət təhsil nazirliyinin üzərinə düşməlidir. Əksər ölkələrdə əlilliyi olan şəxslərin təhsili hal-hazırda sosial rifah və ya səhiyyə nazirlikləri daxilində təcrid edilir və bu da digərləri ilə bərabər əsas qanunvericilikdən, siyasətlərdən, təhsil planlaşdırması və resursla təmin edilməsindən təcrid etmə, əlilliyi olan şəxslərin təhsilində adambaşına düşən investisiyanın aşağı səviyyədə olması, inklüziv təhsili dəstəkləmək üçün inklüziv və əlaqəli strukturların olmaması, qeydiyyat, mühafizə və nailiyyət üzrə vahid məlumat toplusunun olmaması, inklüziv müəllim təhsilinin formalaşdırılma bilməməsi ilə nəticələnmişdir. Üzv Dövlətlər əlilliyi olan şagirdlərin təhsilini təhsil nazirliyinin səlahiyyətlərinə daxil etmək üçün təcili tədbirlər həyata keçirməlidir.

61. Üzv Dövlətlər hökumətin hər yerində inklüziv təhsili təmin etməklə bağlı inklüziv və sektorlararası öhdəliyi yerinə yetirməlidir. Inklüziv təhsil təcrid etmə halında təhsil nazirlikləri tərəfindən həyata keçirilə bilməz. Konvensiyanın substantiv maddələrini həyata keçirməyə görə məsuliyyət daşıyan bütün nazirliklər və komissiyalar vahid yanaşmaya nail olmaq və müştərək gündəlik

²¹ Eyni yerdə, uşağın istirahət etmək, əylənmək, oynamaq, istirahət fəaliyyətləri, mədəni həyat və incəsənətlə bağlı hüququ barədə 17 sayılı (2013) ümumi şərh.

istiqamətində əməkdaşlıq etmək üçün inklüziv təhsil sistemi ilə nəzərdə tutulanları öhdəliyinə götürməli və onları doğru anladığından əmin olmalıdır. Bu öhdəlikləri yerinə yetirmək məqsədilə cəlb olunmuş bütün nazirliklər üçün cavabdehlik tədbirləri həyata keçirilməlidir. Həmçinin xidmət təminatçıları, əlilliyi olan şəxsləri təmsil edən təşkilatlar, mətbuat, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları, yerli orqanlar, tələbə birlikləri və federasiyaları, universitetlər və müəllim yetişdirən kolleclərlə tərəfdaşlıq qurulmalıdır.

62. Üzv Dövlətlər hər bir səviyyədə 24-cü maddəyə tam uyğun gələn əlilliyin insan hüquqlarına əsaslanan qanunvericiliyi həyata keçirməli və ya bu cür qanunvericilik təqdim etməlidir. Komitə xatırladır ki, 4-cü (5) maddə federativ dövlətlərdən məhdudiyyət və ya istisnalar olmadan üzv Dövlətin bütün hissələrində 24-cü maddənin həyata keçirilməsini təmin etməyi tələb edir.

63. Həyata keçirmə və pozuntularla bağlı sanksiyaların tətbiq olunması üçün aydın və münasib vaxt çərçivəsi ilə birlikdə inklüziv təhsil üçün inklüziv və əlaqələndirilən qanunvericilik çərçivəsi və siyasi çərçivə təqdim edilməlidir. Bu cür çərçivə bütün şagirdlər üçün bütün təhsil müəssisələrində dəyişkənlik, müxtəliflik və bərabərlik məsələləri ilə məşğul olmalı, hökumətin bütün səviyyələrində məsuliyyətləri müəyyən etməlidir. Əsas elementlərə aşağıdakılar daxil olacaqdır:

- (a) Beynəlxalq insan hüquqları standartlarına əməl etmək;
- (b) Daxiletmənin aydın tərfi və onun bütün təhsil səviyyələrində nail olmaq istədiyi konkret hədəflər. Daxiletmə prinsipləri və təcrübələri sadəcə əlavə proqram deyil, islahatın ayrılmaz tərkib hissəsi hesab olunmalıdır;
- (c) Qanunvericilik çərçivəsinin əsas elementi kimi substantiv inklüziv təhsil hüququ. Məsələn, tələbələrin "təhsil verilə bilməyən" kimi müəyyən kateqoriyaları müəyyən edən müddəalar ləğv olunmalıdır;
- (d) Əlilliyi olan və olmayan tələbələr üçün ümumi təhsil sistemi daxilində inklüziv öyrənmə imkanlarından, fərdi şagirdlər üçün isə bütün səviyyələrdə zəruri yardım xidmətlərindən bərabər faydalanmaq hüququnun təmin edilməsi;
- (e) Komitənin 2 sayılı ümumi şərhinə əsasən mövcud məktəbləri uyğunlaşdırmaq üçün vaxt çərçivəsi ilə birlikdə bütün yeni məktəblərin müəssərlik standartları vasitəsilə universal dizayn prinsipinə uyğun olaraq dizayn olunması və tikilməsi tələbi. Bu elementi satın almaq üçün dövlət satınalma prosedurundan istifadə etməyə təşviq edilir;

(f) Bütün səviyyələrdə həyata keçirmə prosesinin gedişatını izləmək məqsədilə inklüziv təhsil və əlilliyi nəzərə alan monitoring mexanizmləri üçün inklüziv keyfiyyət standartlarının təqdim edilməsi, siyasət və proqramların lazımi investisiya ilə dəstəklənərək həyata keçirilməsinin təmin edilməsi;

(g) Siyasətlərin həyata keçirilməsinə zəmanət vermək üçün müyəssər monitoring mexanizmlərinin təqdim edilməsi və lazımi investisiyanın təmin edilməsi;

(h) Ağlabatan uyğunlaşmanın təmin edilməməsi ilə bağlı sanksiyalarla birlikdə resurslardan səmərəli istifadədən daha çox insan hüquqları standartlarına əsaslanmaqla daxiletməyə yardım etmək üçün ağlabatan uyğunlaşmaya olan ehtiyacın tanınması;

(i) Inklüziv təhsilə təsir etmək potensialına malik bütün qanunvericiliklərdə daxiletmənin konkret hədəf olması barədə aydın bəyanat;

(j) Əlilliyi olan şəxslərin inklüziv öyrənmə mühitlərində müvəffəqiyyətli olmasını təmin etmək üçün tələb olunan ilkin müəyyənləşdirmə, qiymətləndirmə və yardım üçün müvafiq çərçivə;

(k) Yerli orqanların bütün şagirdlər, həmçinin əlilliyi olan şəxslər üçün inklüziv mühitlərdə və siniflərdə, həmçinin əksər münasib dillərdə müyəssər kommunikasiya formatları, formaları və vasitələri təmin etmək öhdəliyi;

(l) Bütün əlilliyi olan şəxslərin, həmçinin əlilliyi olan uşaqların təhsil sistemi daxilində, həmçinin məktəb şuraları, hökumət orqanları, yerli və milli hökumətlərdə səsini eşidilməsi və fikirlərinin lazımi şəkildə nəzərə alınmasını təmin edəcək qanunvericilik, təhsillə bağlı qərarlara etiraz etmək və onlardan şikayət etmək üçün mexanizmlər;

(m) Bütün tərəfdaşlar, həmçinin əlilliyi olan şəxsləri təmsil edən təşkilatlar, müxtəlif agentliklər, inkişaf təşkilatları, qeyri-hökumət təşkilatları və valideyn və ya baxıcılar vasitəsilə əlilliyi olan şəxslər arasında tərəfdaşlıq və əlaqələndirmənin yaradılması

64. Qanunvericilik əlilliyi olan şəxsləri, həmçinin əlilliyi olan uşaqları təmsil edən təşkilatlarla məsləhətləşərək formalaşdırılan və inklüziv təhsil sisteminin həyata keçirilməsi prosesi barədə ətraflı məlumat verən təhsil sektoru planı ilə dəstəklənməlidir. O, vaxt çərçivəsi və qiymətləndirilə bilən hədəfləri, həmçinin uzlaşma təmin etmək üçün tədbirləri əhatə etməlidir. Plan inkişaf təməli, həmçinin misal üçün, cari büdcə ayırmaları, məlumat toplama üsullarının

keyfiyyəti, məktəbə getməyən əlilliyi olan uşaqların sayı, çətinliklər və maneələr, mövcud qanun və siyasətlər, əlilliyi olan şəxslərin əsas narahatlıqları, ailələr və üzv Dövlət barədə məlumatları təmin etmək üçün inklüziv təhsillə bağlı cari kontekstin təhlili vasitəsilə çatdırılmalıdır.

65. Üzv Dövlətlər təhsil hüququnun pozulduğu hallarda müstəqil, səmərəli, müəssər, şəffaf, təhlükəsiz və tətbiq edilə bilən şikayət mexanizmləri və hüquqi vasitələr təqdim etməlidir. Əlilliyi olan şəxslər əlilliyi olan şəxslərə necə yardım etməyi bilən və əlilliklə bağlı iddialarla məşğul olmağa qadir olan ədliyyə sistemlərindən faydalanmaq hüququna malik olmalıdırlar. Üzv Dövlətlər həmçinin təhsil hüququ barədə və məhrumetmə və ya pozuntu ilə mübarizə yolları barədə məlumatların əlilliyi olan şəxsləri təmsil edən təşkilatların iştirakı ilə əlilliyi olan şəxslərə geniş şəkildə açıqlanması və bəyan edilməsini təmin etməlidir.

66. Inklüziv təhsil insanların müəssisələrdə yerləşdirilməsi ilə ziddiyyət təşkil edir. Üzv Dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin yenidən cəmiyyətə qaytarılmasına aid yaxşı planlaşdırılmış və strukturu yaxşı qurulmuş prosesi həyata keçirməlidir. Bu proses aşağıdakıları əhatə etməlidir: Keçid üçün təyin olunmuş vaxt çərçivəsini müəyyən edən, idarə olunan keçid; icma əsaslı təminat yaratmaq üçün qanunvericilik tələbinin təqdim edilməsi; icma əsaslı xidmətləri dəstəkləmək və gücləndirmək üçün vəsaitlərin yenidən yönləndirilməsi və çoxistiqamətli çərçivələrin təqdim edilməsi; ailələrin yardımla təmin edilməsi; əlilliyi olan şəxsləri, həmçinin əlilliyi olan uşaqları təmsil edən təşkilatlarla, həmçinin valideyn və ya baxıcılarla əməkdaşlıq və məsləhətləşmə. Müəssisələrdə qayğı göstərilən şəxslərin icmaya qaytarılması prosesindən əvvəl onlar icma daxilindəki inklüziv təhsil müəssisələri ilə əlaqələndirməklə dərhal inklüziv təhsil hüququ ilə təmin edilməlidirlər.

67. Uşaq yaşlarında erkən müdaxilələr əlilliyi olan uşaqların təhsildən faydalanmaq potensialını artıraraq və onların qeydiyyatı və davamiyyətini təbliğ edərək xüsusilə dəyərli ola bilər. Bütün bu müdaxilələr uşağın mənliliyinə və özünüidarəsinə hörməti təmin etməlidir. 2030-cu ilədək Dayanıqlı İnkişaf Gündəliyində, həmçinin 4-cü Dayanıqlı İnkişaf Hədəfinə əsasən üzv Dövlətlər əlilliyi olan gənclərin valideyn və baxıcılarının yardım və təlimlə təmin edilməsi ilə bərabər keyfiyyətli erkən uşaq inkişafı, qayğı və məktəbəqədər təhsil təmin etməyə vadar edilir. Erkən yaşda müəyyən edilərək yardım göstərildikdə əlilliyi olan gənclərin məktəbəqədər və ibtidai inklüziv təhsil mühitlərinə rahat şəkildə keçid etmək ehtimalı daha çoxdur. Üzv Dövlətlər bütün müvafiq nazirliklər,

orqanlar və qurumlar, həmçinin əlilliyi olan şəxsləri təmsil edən təşkilatlar və digər qeyri-hökumət tərəfdaşları arasında əlaqələndirməni təmin etməlidir.

68. 31-ci maddəyə əsasən üzv Dövlətlər 24-cü maddə üzrə öhdəliklərini yerinə yetirmək məqsədilə siyasət, plan və proqramlar formalaşdırmaq üçün münasib parçalanmış məlumatları toplamalıdır. Onlar müxtəlif məhdudiyyətləri olan şəxslərin sayı ilə bağlı dəqiq məlumatların olmamasını, həmçinin təhsildən faydalanmaq, təhsili davam etdirmək və müvəffəqiyyətli olmaq, əgəlabatan uyğunlaşmanın təmin edilməsi və əlaqədar nəticələr barədə keyfiyyətli araşdırma və məlumatların olmamasını aradan qaldırmaq üçün tədbirlər təqdim etməlidir. Siyahıyaalma, sorğu və inzibati məlumatlar, həmçinin təhsilin idarə olunması üzrə məlumat sistemindən əldə olunan məlumatlar əlilliyi olan tələbələr, həmçinin hələ də müəssisələrdə yaşayan əlilliyi olan şəxslər barədə məlumatları özündə birləşdirməlidir. Əlilliyi olan şəxslərin inklüziv keyfiyyətli təhsildən faydalanması, təhsilini davam etdirməsi və müvəffəqiyyətli olmasının qarşısını alan maneələri aradan qaldırmaq məqsədilə səmərəli tədbirlərin qəbul edilməsinə imkan yaratmaq üçün üzv Dövlətlər həmçinin həmin maneələr barədə bölünmüş məlumat və dəliliyi olan şəxsləri toplamalıdır. Əlilliyi olan şəxslərin kəmiyyət və keyfiyyətə əsaslanan standart məlumat toplama mexanizmlərindən təcrid edilməsini, həmçinin valideynlərin əlilliyi olan uşağın mövcud olmasını qəbul etməməsi, doğum haqqında qeydiyyatın olmaması və müəssisələrdə əhəmiyyət verilməməsi nəticəsində ortaya çıxan bu cür təcridetmənin qarşısını almaq üçün strategiyalar qəbul edilməlidir.

69. Üzv Dövlətlər tədricən həyata keçirmə prinsipinə uyğun olaraq inklüziv təhsilin həyata keçirilməsini dəstəkləmək üçün təhsil sektoru planı və sektorlararası planların tərtib edilməsi prosesi boyu lazımi maliyyə və insan resursları ilə təmin etməyi öhdəsinə götürməlidir. Üzv Dövlətlər bütün əlilliyi olan şəxslərin təhsil hüququnu təmin etmək üçün idarəetmə sistemləri və maliyyələşdirmə mexanizmləri ilə bağlı islahat keçirməlidir. Onlar həmçinin dövlət satınalma prosesləri və özəl sektorla tərəfdaşlıqlar çərçivəsində mövcud olan mexanizmlərdən istifadə edərək büdcə ayırmalıdır. Bu ayırmalar zamanı digərləri ilə bərabər, məhdud vaxt çərçivəsində əldə edilə bilən mövcud təhsil mühitlərinin təqdim edilməsi üçün münasib resursların təmin edilməsi, inklüziv müəllim təhsilinə investisiya yatırılması, əgəlabatan uyğunlaşmanın təmin edilməsi, məktəbə müyəssər nəqliyyatın təmin edilməsi, münasib və müyəssər dərs vəsaitləri, tədris və öyrənmə materiallarının təmin edilməsi, yardımçı texnologiyalar və işarə dilinin təmin edilməsi, damğalama və ayrı-seçkiliyi,

xüsusilə təhsil mühitlərində dələduzluğu aradan qaldırmaq üçün məlumat artırma təşəbbüslərinin həyata keçirilməsi məsələlərinə üstünlük verilməlidir.

70. Komitə, üzv Dövlətləri resursları ayrılmış mühitlərdən inklüziv mühitlərə köçürməyə vadar edir. Üzv Dövlətlər əlilliyi olan şəxsləri zəruri yardımla təmin etmək məqsədilə inklüziv təhsil mühitləri üçün resurs və stimullaşdırıcı mükaflatlar ayırmalıdır. Ən müvafiq maliyyələşdirmə üsulunun müəyyən edilməsi barədə əhəmiyyətli dərəcədə mövcud təhsil mühiti və ondan təsirlənən potensial əlilliyi olan şagirdlərin tələbləri üzrə bildiriləcək.

71. Müəllimləri inklüziv təhsil mühitlərində işləmək üçün zəruri olan əsas səriştə və dəyərlərlə təmin etmək üçün məktəbəqədər, ibtadi, ali və peşə təhsili səviyyələrində bütün müəllimlərə təhsil verilməsi prosesinə başlamaq lazımdır. Bu cür proses maksimum qısa müddətə münasib bacarıq səviyyəsinə çatmaq və inklüziv təhsil sisteminə keçidi asanlaşdırmaq üçün həm xidmət öncəsi, həm də xidmət daxili təlimə adaptasiya tələb edir. Müəllimləri inklüziv mühitlərdə, həmçinin onların müxtəlif daxiletmə çağırışları vasitəsilə problemləri həll etmək üçün bacarıq və özünə inam yarada biləcəkləri eksperimental öyrənmə mühitlərində işləməyə hazırlamaq məqsədilə bütün müəllimlər xüsusi bölmələr/modullarla təmin edilməlidir. Müəllimlərin inklüziv təhsil mühitlərində iştirakını təmin etmək üçün müəllim təhsilinin əsas məzmunu insan müxtəlifliyi, artımı və inkişafı barədə başlıca anlayış, əliliyin insan hüquqları modeli və müəllimlərə tələbələrin funksional qabiliyyətlərini (güc, qabiliyyət və öyrənmə tərzləri) müəyyən etmək imkanı verən inklüziv pedaqogikanı əhatə etməlidir. Müəllim təhsili Brayl əlifbası, böyük şriftli yazı, müyəssər multimedia, asan oxunuş üçün yazı, sadə dildə yazı, işarə dili və karlar mədəniyyəti, əlilliyi olan şəxslər üçün tədris texnikası və materialları kimi münasib augmentativ və alternativ kommunikasiya formaları, vasitələri və formatlarından istifadənin öyrənilməsinə özündə birləşdirməlidir. Bundan əlavə, müəllimlər digərləri ilə bərabər aşağıdakı məsələlər üzrə praktiki rəhbərlik və dəstəyə ehtiyac duyurlar; fərdi təlimatın təmin edilməsi; hər bir şəxsin öyrənmə tərzini və unikal qabiliyyətlərinə uyğun müxtəlif tədris üsullarından istifadə etməklə eyni məzmunun öyrədilməsi; konkret öyrənmə tələblərini qarşılamaq üçün fərdi tədris planlarının yaradılması və tələbələrin təhsillə bağlı hədəflərinə yönələn pedaqogikanın təqdim edilməsi.

72. Inklüziv təhsil bütün səviyyələrdə təhsil müəssisələrində müəllimlər üçün dəstək və resurs sisteminin olmasını tələb edir. Bu cür sistemə qonşu təhsil müəssisələri, misal üçün, universitetlər arasında tərəfdaşlıq, müəllimlər

komandasının dərslər keçməsi, tədris qrupları, müştərək tələbə qiymətləndirmə prosesləri, yaşadların yardımı və mübadilə səfərləri, həmçinin vətəndaş cəmiyyəti ilə tərəfdaşlıq daxil olmaqla əməkdaşlıq təcrübələrinin təbliğ edilməsini əhatə edə bilər. Əlilliyi olan tələbələrin valideyn və baxıcıları münasib hesab olunduqda öyrənmə proqramlarının, həmçinin fərdi tədris planlarının formalaşdırılması və həyata keçirilməsində tərəfdaş kimi çıxış edə bilərlər. Onlar fərdi tələbələrə yardım təmin edərkən müəllimlərə məsləhət və dəstək verilməsində əhəmiyyətli rol oynaya bilərlər, ancaq bu, heç vaxt təhsil sisteminə qəbul üçün ilkin şərt olmamalıdır. Üzv Dövlətlər müəllimlər üçün bütün yardım mənbələrindən, həmçinin əlilliyi olan şəxsləri və əlilliyi olan şagirdləri təmsil edən təşkilatlardan, yaşadlarla məsləhətləşmə, tərəfdaşlıq və problemləri həll etmək formasında əhəmiyyətli töhfə verə biləcək yerli cəmiyyət üzvlərdən istifadə etməlidir. Onların cəlb edilməsi sinif otağında əlavə resurs təmin edir, maneələri aradan qaldırmaqla və müəllimləri əlilliyi olan tələbələrin güc və tələblərinə qarşı daha həssas və uyğun etməklə yerli icmalarla əlaqələr yaratmağa xidmət edir.

73. Səlahiyyətli orqanlar inklüziv təhsili dəstəkləmək məqsədilə qanun, siyasət və proqramları həyata keçirmək üçün bütün səviyyələrdə potensial, öhdəlik və resurslara malik olmalıdır. Üzv Dövlətlər bütün müvafiq orqanları qanunla müəyyən olunan məsuliyyətləri barədə məlumatlandırmaq və əlilliyi olan şəxslərin hüquqları barədə anlayışı artırmaq üçün təlim yaradılmasını və həmin təlimin keçilməsini təmin etməlidir. Inklüziv təhsil siyasətləri və təcrübələrini həyata keçirmək üçün zəruri olan bacarıq, bilik və anlayışlara aşağıdakılar daxildir: inklüziv təhsil konseptinin və onun məqsədlərinin başa düşülməsi, müvafiq beynəlxalq və milli qanunvericilik və siyasətlər barədə bilik, inklüziv yerli tədris planlarının hazırlanması, yerli təhsil müəssisələri tərəfindən təmin edilən əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq, dəstək, rəhbərlik, nəzarət, həmçinin monitoring və qiymətləndirmə.

74. Keyfiyyətli inklüziv təhsil əlilliyi olan tələbələrin üzləşdiyi maneələri nəzərə alaraq tələbələrin irəliləyişini qiymətləndirən və ona nəzarət edən üsullar tələb edir. Standart müvəffəqiyyət testi ballarından həm tələbələr, həm də məktəblər üçün yeganə müvəffəqiyyət göstəricisi kimi istifadə edən ənənəvi qiymətləndirmə sistemləri əlilliyi olan tələbələr üçün əlverişsiz ola bilər. Böyük hədəflər istiqamətində fərdi inkişafa nail olunmasına diqqət ayrılmalıdır. Münasib tədris metodologiyaları, yardım və uyğunlaşmalar vasitəsilə bütün tədris proqramları bütün tələblərin, həmçinin əlilliyi olan tələbələrin

ehtiyaclarını qarşılamağa uyğunlaşdırıla bilər. İnküziv tələbə qiymətləndirmə sistemləri fərdi yardımlar vasitəsilə gücləndirilə bilər.

75. 33-cü maddəyə əsasən və inküziv təhsil sisteminin yaradılması vasitəsilə təhsil hüququnun həyata keçirilməsi üzrə irəliləyişi ölçmək üçün Üzv Dövlətlər 4 sayılı Dayanıqlı İnkişaf Məqsədinə uyğun olaraq struktur, proses və nəticə göstəricilərinə, həmçinin hər bir göstərici üzrə istinad nöqtəsi və hədəflərə malik monitoring çərçivələri yaratmalıdır²². Əlilliyi olan şəxslər onları təmsil edən təşkilatlar vasitəsilə həm göstəricilərin müəyyənləşdirilməsinə, həm də məlumat və statistikanın toplanmasına cəlb edilməlidir. Strukturlu göstəricilər inküziv təhsillə bağlı maneələri ölçməli və yalnız əlilliyə görə ayrılmış məlumatların toplanması ilə məhdudlaşdırılmamalıdır. Fiziki mühitlərin müyəssərliyinə edilən dəyişikliklər, tədris planına adaptasiyalar və ya müəllimlərə təlim keçilməsi ilə bağlı göstəricilər kimi proses göstəriciləri transformasiyanın gedişatına nəzarət etməyə imkan yaradacaqdır. İnküziv öyrənmə mühitlərində yekun dövlət şəhadətnaməsi və ya diplom əldə edən inküziv olan tələbələrin faizi və ya orta məktəbə qəbul olan əlilliyi olan tələbələrin faizi kimi nəticə göstəriciləri də yaradılmalıdır. Üzv Dövlətlər həmçinin misal üçün UNESCO tərəfindən məsləhət görülməş beş ölçü vasitəsilə təhsilin keyfiyyətinin ölçülməsini nəzərə almalıdır: hüquqlara hörmət, bərabərlik, münasiblik, uyğunluq, səmərəlilik və effektivlik. Kvota və ya stimullar kimi bərabər iqtisadi imkanlarla əsaslanan tədbirlər də nəzərə alınmalıdır.

76. Komitə əksər ölkələrdə özəl sektor təhsilinin artımını vurğulayır. Üzv Dövlətlər inküziv təhsil hüququnun yalnız dövlət müəssisələrində verilən təhsillə kifayətlənməyərək bütün təhsil növlərini əhatə etdiyini qəbul etməlidir. Üzv Dövlətlər üçüncü şəxslər, həmçinin biznes sektoru tərəfindən hüquq pozuntularına qarşı müdafiə edən tədbirlər qəbul etməlidir. Təhsil hüququ ilə əlaqədar olaraq bu cür tədbirlər inküziv təhsili təmin etməyə zəmanət verilməsi və zəruri olduqda qanunvericilik və tənzimləmə, monitoring, nəzarət və tətbiqetmənin əhatə edilməsi öhdəliyinə, həmçinin biznes müəssisələrinin əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarından səmərəli şəkildə faydalanmasına və onları icra etməsinə təsir göstərmək üçün yolları formalaşdırmaqla bağlı siyasətlərin qəbul edilməsinə yönləndirilməlidir. Təhsil müəssisələri, həmçinin özəl təhsil müəssisələri və qurumları müyəssərlik və/və ya ağlabatan uyğunlaşma yaratmaq üçün əlavə xərc tələb etməməlidir.

²² BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığı, *İnsan hüquqları üzrə göstəricilər: Ölçmə və icraya dair Bələdçi* (Nyu-York və Cenevrə, 2012).